

LE MONDE. diplomatie kurdî

Çile 2011 - Hejmar 14

www.lemonde-kurdi.com • info@lemonde-kurdi.com

24 Rûpel

Prof. Dr. Ahmet Özer

Da ku mirov Komkujîya Dêrsimê fêm bike, ku di salên 1937-38ê de pêk hatibû, divê mirov li bûyerên sala 1925ê binihêre. Bêyî ku ew serdem were fêm kirin, Dêrsim nikare were fêm kirin...

► R. 4

Rinke van den Brink

Welatê Erasmus û Spinoza çawa dikarî tev li nîqaşê siyasî ya li dijî toleransê û rêbawariyê bibûya, toleransa ku Holandayê demêke dirêj pê pesnê xwe dida?

► R. 9

Alain Gresh

Riyadê dixwest bazareke demdirêj ji xwe re misoger bike û Pekîne jî dixwest ewlehîya peydakirina nefta xwe xurt bike. Di nav her du dewletan de tenê pêwendiyên aborî hene yan ên leşkerî jî hene?

► R. 16

Philippe Rivière

Gelo WikiLeaks bi weşandina telegrafên diplomatîk ên ku ji aliyê eskerekî amerîkî ve bi dizî hatibûn ragihandin karekî rojnamevaniyê dike an jî sixuriyê?

► R. 19

Vladimir Cagnolari

Piştî 33 salên desthilatdariya mutleq, Houphouët-Boigny di sala 1993'yê de mir. Gelo sedemê hemû qeyranên salên dawîn yên Peravên Îvorîye pirsgerêka destnîşankirina xelefi ye?

► R. 20

Sir û çizirîn

SERGE HALIMI

Di cotmeha sala 1962ê de, bayê şerekî mezin ê nukleerî rûyê cîhanê difrikîne. Demeke kin berîya hilbijartinên nîvserdemî, serokê Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê John Kennedy bê navber tîne ziman ku tu baregeheke fuzeyên êrişê yên sovyetî dê li Kubayê bi cih nebe, ew ê neyê qebûl kirin. Moskova wêdetir jî diçe, lê belê bêyî ku karibe tê derxe ka daxuyanîyên amerîkî ji bo nermkirina hilbijêran tîne kirin an jî îqazên cidî û jidil in. Ragihandinên weşartî dê niyeta aktorên diyar bikin û weha bikin ku karibin buhranê çareser bikin.

Amerîkî bi awayekî dibêjin ku ew ê bi berdêlên ku Moskova dixwaze, razî bibin, lê belê paşê û bê lezûbez: vekîşandina fuzeyên NATOyê yên li Tirkîyeyê bicihkirî. Her çî aliyê sovyetî ye, bi nameyê pir weşartî, Nikita Kruschev ji Kennedy garantiyê dixwaze ku careke din bi ser Kubayê venegire, da ku Yekîtiya Komarên Sovyeta Sosyalîst jî bêyî ku îtîbara xwe winda bike, fuzeyên xwe yên li giravê vekîşîne. (1)

Gelo wê îfşayên Wikileaksê nerehetiyê bide diplomasîya ku, mîna di 1962ê de, pêşiyê li şeran digire, an jî ya ku bêhtir şeran amade dike? Ji ber ku çizirîna agahîyan, hemû rastî heman helwêstan nehatin. Gava "Plana Potkova" ya sirbî ji bo rewakirina şerê Kosovoyê ji aliyê eskerên alman ve hat amade kirin, gava *New York Times*ê derewên Pentagonê yên tîkildarî hebûna çekên hilweşandina girseyî yên li Îraqê eşkere kirin, Qesra Sipî qet jî doza mûeyîdeyên taybet nekir...

Hin kes îdîa dikin ku îfşaya tîkildarîya filan an jî bêvan sefaretê mezin a Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê dibe ku jiyana hin kesên çûne serdana wê, bixe xeterê. Lê belê madem eşkerebûna agahîyan pir xeter

e, (heta niha jî ji ber vê diyardeyê tu mexdûrek nehatiye destnîşankirin) çima ew belgeyên weşartî ewçend xirab tîne parastin? (di *rûpela 18ê de nivîsa Felix Stalder bixwînin*)

Gelo ev rîskên siyasî ne? Rêveberê sosyalîst ê fransî yê ku di 2006ê de bi qasidekî George W. Bush ewle bû û pê da zanîn ku dijberîya Parisê ya beramberî şerê li Îraqê "*zêde vekirî*" bûye (François Hollande), an jî ewê ku dixwaze wisa nişan bide ku tîkiliyên navbera her du welatan "*hertim baş bûn gava ku çep li ser desthilatê bûn*" (Pierre Moscovici) bi herhalî wê tercîh bikirana ku ew hevaxaftin piştî çend dehsalên din hatibana eşkere kirin.

Li gel vê yekê jî, sefîrekî mezin ne peyamnêrekî jirêzê ye. Ji bo nixandina bandora xwe, ew dikare hewl bide kesên bi wan re dide û distîne ji bo welatê xwe bike alîgir. Gotinên ku li hevaxiftinê diplomatên amerîkî tîne bar kirin, nehatibin piştraskirin jî, ji bo weşandina wan, bes bû ku bişîbin heqîqetê, ango li tiştê ku jixwe rastbûna wan dihat texmînkirin, biguncin.

Her çî ewlebûna bi Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê ye, di vê mijarê de Wezîrê parastinê Robert Gates, xwe aram nişan dide û weha dibêje: "*Hukûmetên ku bi Dewletên Yekbûyî re didin û distînin ve yekê ji bo berjewendiyên xwe dikin. Ne ji ber ku ji me hez dikin, ne jî ji ber ku bawer dikin, em zanin razekê vedîşîrin...*" (2)

1 Binihêrin Graham T. Allison, *Essence of Decision. Explaining the Cuban Missile Crisis* [Ruhê biryarê. Şiroveya Krîza Mîsîlan a li Kubayê], Little Brown and Company, Boston, 1971

2 Sêşem 30ê mijdarê, dema di civîneke çapemeniyê de li Pentagonê

Wergera ji fransî: Baran Nebar

Civata tirk kurdan çawa fam dike?

ÎSMAÎL BEŞÎKÇÎ

Heta roja îro, hêza herî mezin ya ku di warê kurd, zimanê kurdî û pirsgerêka kurdî de teşe daye raya giştî, hertim dewlet bûye. Çapemenî, zanîngeh, dezgehên dadgehî, rêxistinên civaka sîvîl, sendîka, odeyên pişeyî û hwd. di mijarên wekî kurd û pirsgerêka kurdî de li gor daxwazên îdeolojîya fermî tev digerin. Dibe ku fermanên nivîskî jî hebin, ku nişan bidin ka kesayetî û sazî sebarek bi van mijaran çawa tev bigerin, bi çî tîgehîna bipreyivî. Lê belê aşkere ye ku ev ferman bi nivîskî û devkî hatine pejirandin. Li ser mijara kurdan, di navbera axaftinên profesoren zanîngehan û hemwelatîyêki asayî yê li qehwexaneyêke gund tu cudahiyeke berbiçav nîne. "*Li Tirkîyeyê herkes dikare bibe her tişt. Dikare bibe serokkomar jî, serokwezîr jî*". "*Li Tirkîyeyê herkes xwedîyê her mafî ye. Kurd wekî din doza çî dikin?*" Di warê tîgehîştina kurdan de, di navbera piraniya profesoren zanîstên civakî û hemwelatîyêki asayî de cudahiyeke ciddî nînin.

Di pergala siyasî ya tirkan de îdeolojîya fermî xwedî rîsteke weha ya yek-tîpkirîne ye. Fermanên nivîskî û devkî yên îdeolojîya fermî hatine pejirandin. Kesayetî û sazî dizanin ka li hember rewşekê, li hember pêşveçûneke civakî an jî siyasî helwêsteke çawa nişan bidin. Li ser mijarên din raya giştî ya tirk dikare di çarçoveyêke azadî de pêk were lê belê di mijarên wekî pirsgerêka kurdî de diyarker dewlet bi xwe ye û ev yek jî balê dikişîne.

Dewlet jî heta roja me ya îroyîn di warê mijarên kurd, kurdî û Kurdistanê de nebûye xwedî niherîneke erênî, nebûye xwedî peyveke erênî. Dewletê heta îro jî tepisandin, tune kirin, kokqelîhandin, poşmankirin û dorpêçkirinê pê ve qala tiştêki din nekiriye. Tê zanîn ku terora dewletê bi awayekî çalak hatîye bi kar anîn û ev fikir û raman hatine pêkanîn. Dema ku zimanê kurdî, çanda kurdî, jiyana kurdî dibin mijar, piçûkxistin, piçûkdîtin, zelîldîtin hertim bûne helwêstên jênerger ên dewletê. Pêvajoya bingehîn ya li ser tîgehîştina

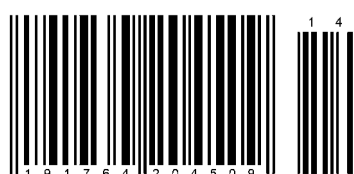
kurdan yên ku tirkan û civaka tirk pêk tînin, ev in. Aşkere ye ku wê helwêsta dewletê jî hêla dêrûnî û fikirî ve rengê xwe daye tirkan û civaka tirk. Kes û komên din jî hene, bêyî ku bi ya dîtina dewletê bikin, kurdan û civata kurdî tîdighîjin. Lê belê ev gelek hindik in. Gelek aşkere ye ku ev yekemîna a pêvajoya sereke ye.

Ka em li serdema şer a 25-26 salî bifikirin. Dewletê piştî her operasyonê, piştî her pevçûnê daxuyanîyên bi vî rengî dan. Çapemenî, televîzyon, radyo û rojnameyan ev gotin zêde kirin, berbelav kirin. Partiyên siyasî, sendîka, rêxistinên sîvîl ên civakî bûn hêza ku ev nihêrîn şîrove kirin. Gelê tirk, li ser mijara kurdan hertim ev tişt bihîştin, ev tişt zanîn. Avabûna dêrûnî û fikirî ya gelê tirk jî bi van daxuyanîyan hatin pêk anîn.

Ev gotina dewletê xwedî aliyekî weha ye jî. Bal tê kişandin ser gotina ku herkes tirk e, neteweyek bi navê kurd û zimanekî bi navê kurdî nînin. Her weha tê diyarkirin ku yên ku ne tirk bûn jixwe bûne tirk, guh nadin nasnameyên xwe yên eslî û pê serbilind in ku tirk in. Lê belê dema ku kurd bi îddiyên xwe yên kurdbûnê derdikevin holê, ev zanîn diheje, derz dikevin û famkirinê. Ev yek her weha weke nîfaqekê, weke navberxerabkirinê tîne şîrove kirin. Tê gotin ku bi tenê hêzên derveyî welêt, neyarên ji derve, yên emperyalîst û hêzên li hember mezinbûnê û hê jî mezintirbûna Tirkîyeyê hesûd dikarin ve yekê bikin. Hêzên dereke, emperyalîst jî bi vî awayî dikevin nav van tîkiliyan. Anku haydarbûna kurdan ji mafên xwe ên xwezayî, weke gelê kurd daxwazkirina mafên xwe, bi emperyalîstan ve tîne girêdan.

Tevî wê helwêsta dijwar a dewletê jî, pîrsa kurdan êdî xwe ferz dike. Pirsgerêka kurdî êdî di rojê siyasî ya Tirkîyeyê de cihê xwe girtiye. Di rêza yekem de cihê xwe girtiye. Kurd di wê çarçoveyê de çareseriyên xwe yên ji bo pirsgerêkê dîyar dikin û di çapemeniyê de li ser van pêşniyaran munaqêşe tîne kirin. Wekî mînak Kongreya Civaka Demokratîk qala "xweserîya demokratîk",

► R. 3

Almanya: 4,50 €
Awûsturya, Belçîka, Fransa, Holanda: 5,00 €
Britanya: 4 £, Danîmarka: 40 DKK, Norwêç: 40 NOK,
Swêd: 50 SEK, Swîsre: 6,50 CHF, Tirkîye: 7 TL

Artêşa tirk û niqaşên li ser zimanê kurdi

Rojnameya *Financial Times* di 17ê kanûnê de gotarek li ser niqaşên sebareti bi zimanê kurdi li Tirkîyeyê û nerazîbûna artêşa tirk weşand. Gotara ku ji aliyê Dephine Strauss ve ji paytextê vî welatî Enqereyê hatiye nivîsandin, dibêje artêşa tirk peywira xwe ya parastina komarê li hember her cure tehdîdên li dij yekitiya neteweyî bi bîr xist û bi zimanekî tûj nerazîbûna xwe ya li dij pêşniyarên siyasetmedarên kurd ên ji bo bikaranîna zimanê kurdi ya di qada giştî de, ragihand. Her weha hat bibîranîn ku ji meha hezîranê ve, ji dema ku serokê nû yê artêşê Işık Koşaner hatiye hilbijartin, ev cara pêşîn e ku mudaxeleyeke bi vî rengî ji artêşê hatiye.

Rojnameyê herweha sebareti bi rewşa zimanê kurdi nivîsiye: *"Herçend li Tirkîyeyê ji bo befrehkirina mafên çandî yên kurdan reform hatine destpêkirin û kanaleke dewletê dest bi weşana kurdi kiriyê jî, bikaranîna zimanê hindikahiyên neteweyî li Tirkîyeyê wekî meseleyeke hesas her dimîne ku ev welat ji arî û xweliyên Împaratoriya Osmanî wekî netewewewletek hatibû damezirandin. Heta demê nêzik artêşa tirk hebûna kurdan wekî komeke etnik înkâr dikir, hînkirina zimanê kurdi di dibistanên dewletî de hîn tabûyek e û tîpên X, W, Q ku di kurdi de hene lê di tirkî de nînin, li derveyî alfabe ya tirkî tîn hiştin."*

Xweserîya demokratîk, duzimanî û Tirkîye

Piştî ku Kongreya Civaka Demokratîk (KCK) û Partiya Aştî û Demokrasiyê (BDP) projeya xwe ya *Xweserîya Demokratîk* û daxwazên xwe yên ji bo bikaranîna kurdi diyar kirin, van mijaran him di nav siyasetmedarên tirk de him jî di çapemeniya tirkî de bi awayekî berfireh deng veda.

Ajansa nûçeyan a DHA û AAyê di 20ê kanûnê de niqaşa di navbera serokê parlamentoya tirk Mehmet Ali Şahin û hevserokê BDPê Selahattin Demirtaş de ragihand. Şahin sebareti bi komxebata DTKyê ku li Diyarbekirê bi rê ve çûbû, got ku TBMM an ku Meclîsa Tirk yekta cih e ku pirsgrêkên welêt dikarin lê bîn niqaşkirin û ew kongre yan jî meclîseke din nas nakin û yê ku dikevin nav hewldanê weha dê paşê berdêla wê jî bidin. Sebareti bi parlementerên BDPyê ku di meclîsa Tirkîyeyê de bi kurdi axivîn, Şahin got di sala 1876ê û vir ve zimanê fermî tirkî ye û genceşyên li ser zimanê fermî niqaşên pûç in. Hevserokê BDP Selahattin Demirtaş jî bi rêya rojnamegeran bersiva Şahin da û got zimanê dayikê nabe ku ji aliyê qanûnan ve bê diyarkirin û divê ev yek nebe karê serokê parlamentoyê ku bibêje kî dê bi kîjan zimanî bipeyive. Demirtaş li ser gotinên Şahin "ev gotin dikarin bibin sedem ku partiyek bê girtin" got ne yek, 100 partî jî bîn girtin zimanê dayikê nikare bê guhertin û ew dê wekî partî berevaniya mafê zimanê dayikê bikin.

Di 21ê kanûnê de rojnameya Hürriyetê nivîsa Nuray Mert a bi sernavê *Ji kurdan re Xweserîya Demokratîk* weşand ku Xanima Nuray di komxebata DTKê de beşdar bûbû. Mert niqaşên xweserîya demokratîk wek derfeteke cidî bi nav dîke û dibêje ku ew xwedî fikaran e ku ev derfet di nav vî çarçoveyê de bê asêkirin û ji

Jİ ÇAPEMENÎYÊ

dest biçe. Nivîs herweha dibêje heger aliyê tirk xwedî niyeteke cidî be, wê demê divê ji kurdan tarîfa xweserîya demokratîk nexwaze, lê belê bila bi hev re rûnîn û tarîfa xweserîyê bi hev re diyar bikin.

Kifşa êgir û çareserîya pirsgrêka kurdi

Di 22ê kanûnê de heman rojnameyê gotara M. Ali Birand weşand. Birand di nivîsa xwe de cih dida rapora Prof. Dr. Vamik Volkan ku pêşkêşî serokwezîr Abdullah Gül kiribû. Prof. Volkan di warê bihevrejîyana wan gelan yê ku şerê hev dikin de lêkolînê dîke.

Prof. Volkan hin pêşniyarên pêşkêşî serokwezîr Gül dîke û di nav wan de pêşniyara ji bo domdariya agirbesta ku PKKê ragihandiyê û daketina çekdarên PKKê ji çiya, divê artêşa tirk dev ji operasyonan berde û dewlet jî hin gavan biavêje, heye. Herweha ji hukûmetê tê xwestin ku 'vekirina kurdi berdewam bike û bi wêrekî tev bigere. Di raporê de, wekî daxwazên DTKyê, tê pêşniyarkirin ku birêvebiriyên herêmî bêhtir bi hêz bikevin û perwerdehiya bi zimanê dayikê bê niqaşkirin û zimanê kurdi ne li seranserê Tirkîyeyê jî be li hin herêman di dibistanan de bibe zimanê hilbijarbar. Weha tê lê zêdekirin ku pirsgrêka kurdi nabe ku bi înkârê bê çareserkin.

Birand di dawîya nivîsê de dibêje *"Mamoste Volkan, bi awayekî eşkere pêşniyar dîke ku dewleta tirk bi xwe biryarê bide ka çî dixwaze û paşê bikeve rê"*.

Birand di beşa duyem a nivîsa xwe de herweha balê dikşîne ser helwêsta Bülent Arınç û dibêje her ku diçe siyaseteke nermtir dimeşîne û serokwezîr Erdoğan jî li hember wî tiştên tund nabêje.

Tirkîye û Kurdistanê Iraqê: ji dijminatîyê ber bi hevparîyê ve

Gotareke ji aliyê rojnamevanê bi navê Xorşîd Delli li ser Tirkîye û Kurdistanê Başûr di Al-Jazeera de (El Cezîre) derketiyê û ev gotar ji aliyê nivîskarê Kurd Jan Dost bi zimanê kurdi hatiye wergerandin. Di vî gotarê de qala metirsiyên veşartî ji Tirkîyeyê tê kirin ku kurdên Iraqê ne neheq in ji Tirkîyeyê bitirsin. Tirkîye hertim hewl daye ku bi dijminatîyê Kurd re bibe yek û li dijî kurdan çî ji dest tê dîke.

Birêz Delli dinivîsiye:

"Di hafîzeyê kurd de metirsiyên veşartî ji Tirkîyeyê hene, ev yek dibe ku vedigere wê tecrubeya dîrokî ya ku bi avakirina komara Tirkîyeyê re li ser destê Mistefa Kemal Atatürk sala 1923'ê dest pê kir û heta dawîya serdema wî dom kir. Di wan salan de gelek serhildan û tevgerên kurdan tîk çûn; artêşa tirk bi tundî şoreşa Şêx Seîdê Pîran ya sala 1925'ê şikand, ew şoreşa ku di eslê xwe de ji ber îlana Atatürk a bidawîna sîstema xelîfetiya îslamî û înkara mafên netewî yê kurdan, ku wî bixwe sozê pêkanîna wan dabû, rû da. Di demeke kurt de piraniya serok û serkêşên wê şoreşê, Şêx Seîd bi xwe jî di nav de, hatin bidarvekirin."

Tirkîye ji aliyekî tiliya xwe dixwe nav aramiya herêmê û naxwaze kurd li wê derê bi hêz bin, bajarên mîna Musil û Kerkûkê bigirin dest û alikariya Turkmenan dikin ku ew bajar nekeve destê kurdan, herçend hejmara kurdan li van bajaran gelek zêdetir e jî. Tirs

Tirkîyeyê ew e ku îlana dewleteke kurdi dikare jibo kurdên Tirkîyeyê jî bibe mînak û ber bi dewletekê ve biherike. Lê DYA li hember planên dewletên herêmî yê mîna Tirkîyeyê asteng e ji ber ku ew vekirî eşkere kirine ku tu hêz nikare destê têxe nav kar û barên hundirê Iraqê. Ji aliyê din bazirganiya Tirkîyeyê bi Kurdistanê re ji ya navbera Tirkîye û Îranê ne kêmtir e. Herêma Kurdistanê jî zimanê aştiyê û lihevhatinê bi gelek awayan, bi taybetî jî bi rêya bazirganiyê bi kar tîne, ev yek di hêla ku politikaya navbera kurdan û deletên cîran rewşeke positîf biafirîne.

Di dawîya nivîsa xwe de birêz Delli îşaret pê dîke ku mecbûriyeta tîkiliya aram ya herêmê dîke û behsa xurtbûna tîkiliya hikumeta Erdogan bi herêma Kurdistanê re dîke û bal dikşîne ser wê yekê ku ev jî tirsê Tirkîyeyê tê; bi van tîkiliyan daxwaza Tirkîyeyê ew e ku pirsgrêkên xwe bê ku pirsê kurdên cem xwe tam çareser bike, di çarçoveyê kêmtesîr de bihêle. Aramî û normalîzekirina rewşê daxwaza kurdan e jî, bi vî awayî tîkilî li ser xwesteka her du aliyên her diçe xurt dibe.

Ji Ewropaya kevnar

BERNARD CASSEN

Kevnebirêveberê giştî (1962-1982 û 2000-2003) yê kovara *New Left Review* (Çepa Nû) li Londrayê û profesore dîrok û civaknasîyê yê Zanîngeha Kaliforniyayê li Los Angelesê, Perry Anderson yek ji sîmayên herî naskirî yê marksîzma britaniyayî ye. Ew di heman demê de yek ji kesayetiyan herî kone û zana yê qada siyasî û çandî ya piraniya welatên Ewropayê ye, ku wekî gerokên îngilîzî yê sed sala XVIII ê li van welatan jî digere.

Berhema ku ew pêşkêşî me dîke gelek bi îddia ye. (1) Ew li ser rewşa heyî û sîberoya Yekitiya Ewropayê û pirsê nû ya Rojhilatê ku di rîya Qîbris û Tirkîyeyê re nas kiriye, radiweste û vî xebata xwe bi berhemên li ser wê welatan (Fransa, Almanya û Îtalya, lê Bîrîtanya ne tê de...) temam dîke. Ew li ser hev jî deh tekstên ku çî bigire versiyonên wan ên yekem di navbera salên 1996 û 2009ê de di *NLR* û *London Review of Books* (Kovara Pirtûkan a Londrayê) de, carna berî ku temam bibin, hatine çap kirin.

Anderson pir hindik wan cûre tekstên zanyariyê ku ji alî her cûre pispor û akademîsyenên -yên di nav Yekitiyê de û yê derveyî wan- di bin bandora Komîsyona Ewropayî de ne û ji berfirehbûna wê îstifade dikin, tînan nivîsîn û mirov ji wan zû aciz dibe dinivîse. Li gor wî, mekteba zanîngehî ya britani-amerîkî (2) û bi taybetî jî ya Dewletên Yekbûyî -ku bêtir bi çavekî rexnegiriyê li Yekitiyê dinêre - rexneyên xwe teorîze dîke û dibêje, ew "nesneya siyasî ya nenas" (Jacques Delors) avayîya Ewropayê ye. Lê ew vî yekê berî hertiştî bi navgînên zanyariya siyasî, bi disiplinî xwe ji rastiyên civatî dûr dikin, ku di encamê de ev yek zêde tiştêkî îfade nake. Bi vî awayî, Anderson jî jêgirtineke ji dîroknasê britani Alfred Cobbanê ku ji bo wî ev beşê zanîne hîn pêvajoyek e, "ji bo xwe jî vî mijara xeternak a ku jê re dibêjin siyaset, berî ku bigihê mistewayê zanyariyê, biparêze" zewqeke şeytanî digere.

Piraniya wan lêkolînerên ku tezên xwe jî nû ve xwendine (Ernst Haas Alan Milward, Andrew Moravcsik, Robert Keohane, Craig Parsons, John Gillingham, Barry Eichengreen, Neil Fligstein, Giandomenico Majone yê îtalî-amerîkî, Jan Zielonka yê polonî, Larry Siedentop, Joseph Weiler,

Philip Schmitter) bi temamî literatura mijarên nivîskî, ji bilî îngilîzî bi zimanekî din nizanin. Ev yek jî bo lêkolînerên zimanên din jî, bi kêmanî ji bo yê fransî jî weha ye. Berevajîya hevkarên xwe yê ji Atlantîkê wê de (heta ji Mansê wê de) ku ji bo wan Yekitiyê serveyeke zanyariyê ya egzotîk e, akademîsyenên fransî di qadeke siyasî û civatî ya bi tevayî jihevbelâ de rola xwe dilîzin, weke ku serketina "na" ya di referandûma li ser Peymana Destûrî ya Ewropî, ku di 29-05-2005ê de pêk hat jî nişan dide. Ew dizanin ku berhemên wan bi çî awayî dibe bila bibe tesîrê li mînaqêşeyên di raya giştî de dikin. Gelo ev yek bi qasî ku mirov derbare karaktera rastîn a projeyê ewropî ku hertim diguhere pirsê jî xwe bike ne giring e, ma ew jî wê gavê nabe ku mirov xwe ji biryarên bêhtiraz re amade bike?

Gava em van peymanên ku her roj diguherin bidin ber çavan, dê ji bo mirov ne surprîz be, ji ber ku Anderson dîtineke pir krîtîk ya yekitiyê ku bi awayekî xwekuj hatiye guhertin û bûye makîneya şer ya neolîberalîzm û atlantîzmê daye ber xwe. Lê nivîskar nakeve tu qaliban û tevî îradeya wan jî dev ji girtina hin xwendevanên xwe berdide, nostaljiya xwe ya ji bo Ewropayê ku heta niha tu carî pêk nehatiye, bi tîgehên Gaulleyî îfade dîke: "Rêza min a li hemberî van mîmarên orjînal qet nehatiye guhertin. Heta niha kesî berî wan projeyê weha pêk neaniye û mezinahiya wê jî her bûye belâ serê berdewamiya wê ya vî dawiyê." Ger em bîn ser kesê yekem ê jî "mîmarên" wê jî, Jean Monnet e, ku weke maceraperestekî hatiye nasîn, nivîskar jê re dinivîse ku "Ew jî ekola Georges Duhamel bêtir ser bi ya André Malraux e." Ev yek ne helwêsteke di bin bandora demanê de ye, berevajîya wê nişana cesaret û peyva xwe danequrtandinê, azadiya ramanî û eklektîzmeke ronakbîriyê ye ku êdî pir kê mî bûye.

1 Perry Anderson, *The New Old World [Dunyaya Kevin a Nû]*, Verso Books, Londra, 2010, 561 rûpel, 24,99 lîra. Ev berhem hîn bo zimanê fransî nehatiye wergerandin. Pirtûka dawîn a Perry Anderson ku li Fransayê çap bûye *Les Origines de la postmodernité [Orjîna Postmodernîteyê]* ye, Les Prairies ordinaires, Paris, 2010

2 Berhem pêşkêşî dîroknasê binavûdeng ê britani, Alan Milward hatiye kirin ku di îlona bihorî de çû ser dilovaniya xwe

Wergera ji fransî: Yakûp Karademîr

Le Monde diplomatique kurdi
Ji aliyê Independent
Kurdish Media Group GmbH
ve tê weşandin

**INDEPENDENT KURDISH
MEDIA GROUP GMBH**

Carnotstr. 4
10587 Berlin / Almanya

Lijneya Weşanê
Murad Satik
Riza Dînc

Le Monde diplomatique kurdi

Redaksiyona Zimanî
Mahmûd Lewendî
Remzî Kerim

Alîkarên vî hejmarê
Yado Ciwan
Celîl Kaya
Semra Polat
Jan Dost

Revîzyona Wergeran
Simko Destan
Luqman Guldivê

Berpîrsê Hunerî
Hasan Huseyîn Devecî

Designer
Fabio Biasio

Webdeveloper
Erhan Yekta

Tel: 00 49 (0)30 330 990 420
Fax: 00 49 (0)30 330 990 429

info@lemonde-kurdi.com
www.lemonde-kurdi.com

ABONETÎ

Independent Kurdish
Media Group GmbH

Berliner Volksbank
Konto: 2284 123 010
BLZ: 100 900 10
IBAN: DE78 1009 0000
2284 1230 00

BIC/SWIFT: BEVODEBB

Abonetiya Salane:

Almanya: 50 €
Derveyî Almanayê: 60 €
Abonetiya dijital: 20 €

Le Monde diplomatique

Damezrîner
Hubert Beuve-Méry

Birêveberê giştî
Serge Halimi

Sernivîskar
Maurice Lemoine

Cigîrên Sernivîskarî
Martine Bulardi
Philippe Rivière
Anne-Cécile Robert

Redaksiyon
Alain Gresh
Mona Chollet
Pierre Rimbart
Dominique Vidal

Birêveberê hunerî
Alice Barzilay

Dokumantasyon
Olivier Pironet

Sekreter
Sophie Durand
Monique Salomé

Tel: 00 33 (0) 153 94 96 01
Fax: 00 33 (0) 153 94 96 26

1-3, rue Stephen-Pichon,
F-75013, Paris, France

◀ Civata tirk kurdan çawa fam dike? (Dewama rûpela 1.)

qala "Kurdistan xweser" dike. Di gotûbêjên çapemeniyê de tê angaştin ku divê ev pêşniyar ji aliyê gelê tirk ve werin qebûl kirin, divê tirk di warê pêşniyarên kurdan de werin îkna kirin. Ji xwe pirsgerêk ji li wê derê xwe nişan dide. Di rewşeke weha de, ku dewlet di warê kurdan û zimanê kurdî tu gotineke baş yan erênî nake û hest û fikrên gelê tirk ji aliyê dewletê ve tîrên dîyar kirin, ew dê çawa sebarek bi pêşniyarên kurdan werin îkna kirin? Ma hêsan e ku mirov ji têgihîştinekê, ku hişê mirovan bi gotinên wekî "kurd tunene, herkes tirk e, zimanekî bi navê kurdî jixwe ne tu ziman e, tiştêkî prîmîtîv e." tije dike were ser mijara xweseriyê, Kurdistan xweser?

Pirsgerêka bingehîn di vir de ne destûrî yan qanûnîbûn, lê zêdetir hişmendî ye. Aloziya ku di pirsgerêka kurdî de tê jiyin, ji ber neqanûnîbûnê, ji ber nebûna destûreke rêkûpêk rû nade. Ji ber ku hişmendî ne rêkûpêk e, hişmendî nayê guhertin, di warê têgihîştin û çareserkirina pirsgerêkê de atmosfereke rêkûpêk nayê afirandin, pêk tê. Di çend salên dawîn de, di serdema desthilatdarîya hukûmeta Partiya Edalet û Pêşveçûnê (AKP) de hin guhertinên qanûnî pêk hatin. Lê belê ev guhertin ji ber ku Ewropayê ew dixwestin pêk hatin. Nivçe û pînekirî pêk hatin. Ji xwe ev guhertin bi awayekî ciddî nehatin birêvebirin. Lê belê li hember van hemûyan, di du-sê salên dawîyê de di gotinên dewletê û yên hukûmetê de nermbûnek xwe nişan dide. Karmendên çapemeniyê, televîzyon, radyo û rojname hewlê didin ku pirsgerêkê bi awayekî rêkûpêk fêhm bikin û li ser gotûbêjê bikin.

Ev têkilî, ev rewş bi awayekî aşkere tê dîtin. Aşkerek ye, bêyî ku li cem dewlet û hukûmetê guherîneke tendurust a hişmendiyê pêk neyê, pirsgerêk nikare were çareser kirin, qanûn û destûrên demokratîk nikarin werin çêkirin. Guhertina hişmendiyê ji bi tenê bi rexnegirtina li siyasatê li dijî kurdan, ku ji damezirandina komarê û vir ve hatine çêkirin û birêvebirin, bi cih dibe. Domsarîya vê rexne li xwe girtinê bivê neyê ye. Bêyî hebûna vê rexnelixwegirtinê, bêyî rûbûrûbûna bi rabirdûyê re bêyî aşkerakirina rastîyan, guherîneke tendurust a hişmendiyê ne mumkin e. Bêyî bicihanîna van, pêşkêşkirina modelên çareseriyê û bicihanîna wan nagihê encamên tendurust.

"Kurdistan xweser a demokratîk"

Gotûbêjên li ser pirsgerêkê di çarçoveya reşnivîsan de dest pê kirin ku van rojên dawîyê di civîna giştî ya Civaka Demokratîk de hatin diyarkirin. Gotarên ku di civînên 18-19ê kanûna 2010ê de hatin pêşkêş kirin di çapemeniyê de jî belav bûn. Mijarên wekî "Xweserîya Demokratîk", "Kurdistan Xweser", Modela Baskê, Modela IRAYê tîrên rojevê.

Di pirsgerêka kurdî de, gelek girîngtir e ku mirov ji rêyên çareseriyê zêdetir li ser taybetmendîya bingehîn ya pirsgerêkê raweste. Ev jî di salên 1920î de, di serdema *Cemiyet-i Aqşam* (Cemiyeta Miletan) de parçekirin û parvekirina Kurdistan û gelê kurd e. Ev yek aliyekî girîng a taybetmendîya bingehîn a pirsgerêkê ye. Divê ev faktum bi hûrgilî bê aşkere kirin. Sedemên van operasyonan, ku li naverasta Rojhilata Navîn pêk hatine, çawa pêk hatine û encamên wan çî bûne divê mirov li ser hûr be. Bi tenê civakên, ku zaafêke berfireh û kûr dijîn, dikarin bibin hedefa

siyaseteke weha. Zaafên ku kurd dijîn helbet nabin ku li dûrî bala mirov werin hiştin. Dewletên ku kurdan û Kurdistanê bi awayekî hevpar li jêr kontrola xwe digirin, hewlê didin ku rewş her weha bimîne. Ev dewlet bi tundî hewlê didin ku siyasatên ku di salên 1920ê de li dij kurdan hatine meşandin, pêvajoyên ku di fiilîyatê de hatine jiyin neyên nîqaş kirin, neyên qal kirin û neyên aşkere kirin.

Di pirsgerêka kurdî de prensîpên bingehîn

Divê Kurd bikaribin xwe bi xwe bi rê ve bibin. Kurd divê xwedî mafê diyarkirina dahatûya xwe bin. Bêguman gelek girîng e ku nasnameya kurdîbûnê bêkêmasî were jiyin. Divê kes ji perwerdehiya bi zimanê dayîkê, an ku ji perwerdehiya bi kurdî û ji perwerdehiya mecbûrî ya bi kurdî danekêve. Dersên hîlbijartî dikare ji bo tirkan, ji bo kesên ku ne kurd in dikare were meşandin. Heger çareserî van prensîpên bingehîn bi cih bîne, dikare bibe çareserî, dikare bibe domdar.

Dewlet çima gavan navêje?

Li vê derê tespîtkirina niyet û bendewariyên dewlet û hukûmetê dê bi kêrhatî be. Ez bawer dikim dewlet û hukûmet xwedî wê niyet û bendewariyê ne ku kurd dê werin bişavtin, dê asîmîle bibin. Dewlet û hukûmet li ber xwe didin da ku di pirsgerêka kurdî de gavan neavêjin. Dibe ku weha difikirin: Dem li gor berjewendîya dewletê ye. Bi demê re bişavtin bihêztir û berfirehtir dibe. Lewma ne rast e ku gav werin avêtin, li cem kurdan hêvî werin afirandin. Baştir e ku bi gotinên "dikim, encam didim, dê bikim, dê were kirin kurd werin aliqandin lê belê tu tişt neyê kirin.

TRT-6 helbet gaveke girîng e. Her çend piçûk be jî gavek e ku girtî dikarin di girtîgehan de digel xizmên xwe yên ku diçin seredana wan bi kurdî bipiyevin. Lê ji van hemûyan mezintir bêguman gelek girîng e ku pirsgerêka kurdî di çapemeniyê de, di nav rêxistên sîvil ên civakî de tê axaftin, tê gotûbêj kirin. Reaksiyona hişk a li hember perwerdehiya bi zimanê dayîkê bi niyeta bişavtinê re ji nêz ve têkildar e. Ji ber van hemû sedeman, pêşveçûneke girîng e ku Partiya Aştî û Demokrasiyê û bi gelemperî kurd binê perwerdehiya bi zimanê dayîkê û perwerdehiya bi kurdî xêz dikin. Ev yek nişan e ku dê hêviyên bişavtinê yên hukûmet û dewletê bi ser nekevin.

Divê helwêsta BDPyê ku dibêje "em li benda hukûmetê namînin" ciddî were dîtin. Ev helwêst dikare weha were nixandin: Dewlet di van rojan de tu gavan navêje. Lê belê dewlet, hukûmet digel tiştên ku dibêje, dike heger li cem me bawerîyeke hêzdar peyda bike ku di nav du-sê salan de wê gavên girîng biavêje hingê em dikarin li bendê bisekinin. Lê belê dewlet, hukûmet tu tiştî nake da ku li cem me bawerîyeke weha peyda bibe, her tim tê gotin ku nabe. Ji ber vê yekê divê em karê xwe bixwe bikin. Ev yek herweha li hember xwe tevnedana dewletê, hukûmetê helwêsteke rewşa ye.

Bihêzistina birêveberiyên herêmî- Kurdistan xweser

Lê belê projeya xweserîya demokratîk, ku ji aliyê BDPyê ve tê bi lêv kirin, ne projeyeke tendurist e. Tê pêşniyar kirin ku Tirkîye bibe

25 herêm, û di warên perwerdehî, tenduristî, îskan û pêşveçûna ekolojîk de birêveberiyên herêmî bîn bi hêz xistin. Tê xwestin ku hin selahîyetên îdareya navendî dewrî birêveberiyên herêmî bibin. Lê belê bingeha wê ya dîrokî gelek qels e. Têgihîştineke rast e ku dibêjin "*Destûra 1921ê xweserî dida birêveberiyê herêmî, Destûra 1921ê dewleteke unîter nedîanî*" lê belê hukmên vê destûrê nehatin birêvebirin. Xalên 11 û 12 ên 1921ê ku bi xweserîya birêveberiyên herêmî re têkildar bûn di 1923ê de roja ku komar hat ragihandin, hatin betal kirin. Heja ye ku mirov vê betalkirinê ya berîya destûra 1924ê li ber çavan ragire. Bi guhertina 1923ê weha nayê gotin: "*xalên 11 û 12, ku xweserî diant, hatine betal kirin.*" Bi guhertina 1923ê di xalên 11 û 12 de hîlbijartin û selahîyetên serokkomar tîrên diyarkirin. (1)

"Xweserîya Demokratîk" ku wekî bihêzistina birêveberiyên herêmî tê îfade kirin, tîra bicihkirina daxwazên bingehîn ên kurdan nake. Ji bo wê divê herî kêm federasyon were fikirin. PKK û BDP jî tê de, piraniya kurdan li dijî fikira federasyonê derdikevin. Argumanên bi vî rengî tîrên pêşniyar kirin: Hejmareke gelek zêde ya kurdan li Rojavayê dijîn. Beşekî mezin a kurdan li Rojavayê dijîn, lewma nabe ku federasyon were fikirin. Ev fikireke çewt e. Balıççı yê ku di 8-10/11/2010ê de roportaj daye Neşe Düzel ji bo rojnameya Tarafê pê re roportaj kirîye, weha dîyar dike: "Stratejist û profesoren li ser televîzyonan tika ye nexşeyekê hildin û eger hûn bikarin, xweserîya erdnîgarîyê xêz bikin. Gelê mumkîn e. Ji neteweprestên tirk û kurd re silametî be. Sosyolojî derstûrê nade Kurdistanê..." Ev dîtinên ku ji aliyê Balıççı ve hatine gotin, ne dîtinên tendurist in. Balıççı li ser navê dewletê dipeyive, dîtina dewletê tîne ziman. Federasyon, ji bo wan kesane ye ku ji dirêjiya dîrokê de, ka embêjin ev 4 hezar 5 hezar sal in ku li Kurdistanê dijîn. Bêguman li vê derê kurd piraniya ne. Balıççı dibêje ji kurdên ku li Kurdistanê dijîn pirtir kurd li Edene, Mêrsîn, Îzmîr, Stenbolê û hwd. dijîn. Heger birêveberîneke wekî federasyon nebe tu kes nikare li mafên kurdên wan deran xwedî derkeve. "Gava bê gotin ku piraniya kurdan li Rojavayê dijî lewma federasyon nabe" hingê koçberî û mîsexetî jî tîrên teşwîq kirin.

Polîtîkaya bingehîn a dewletê ji bo kurdan bişavtin e. Rewşa ku ji bo bişavtinê guncan e rakirina kurdan ji war û welatê wan û sirgunkirina wan a bo Rojavayê ye. Paşdehiştina herêmî, dibe sedem ku mobilîteya horîzontal a nifusa kurd zêde bibe. Ev yek jî ji bo bişavtinê rewşeke guncaw peyda dike. Ev yek polîtîkayek e ku dewlet ji komarê ve bi awayekî sistematîk bi rê ve dibe. Dema ku fikrên wekî federasyon tîrên lêv kirin dewlet dest bi gotinên weha dike. "Li Tirkîyeyê 50 komên cuda yên etnîk dijîn." Çapemenî, zanîngê û nivîskar jî vê gotinê rasterast dubare dikin. Ev yek jî ji diwartirkirina çareseriyê pê ve ne tiştêk e. Ji ber ku hin ji wan komên etnîk guh nadin eslên xwe. Ew pê kefxweş in ku tirk in, bûne tirk û di nav lêgerînekê de jî nînin. Helwêsta wan bi gelemperî ev e: "Kurd bila diya xwe nebin." Heger mirov kurdan bi wan koman re bide ber hev, navê kurdan bi navê wan koman re bîne ziman hingê ev yek vê projeyê şêlo dike, bêtesîr dihele. Lê belê têkoşîna azadîyê ya kurdan ji sedsala 19ê û vir ve didome.

Dewlet, hukûmet kurdan wekî "Kurd û Zaza" ji hev cihê dike. Ev yek ne rast

e. Ji ber ku zaza, kurdên kirmackîaxêv in. Gotina kurmanç û zaza rast e lê belê kurd û zaza ne rast e. (2)

Modelên çareseriyê

Dema ku çareserî tîrên rojevê modelên wekî modela Baskê, modela IRAYê jî tîrên nîqaş kirin. Lê belê hin model hene ku divê berîya Bask û IRAYê werin gotûbêj kirin. Li Kurdistanê Başûr çareserîyeke çawa pêk hatîye? Pêşmerge çawa karibûye ku bibe hêza herêmî ya Birêveberîya Herêmî ya Kurdistanê? Dê bikêrhatî be heger mirov li ser detayên vê mijarê hûr bibe.

A duyem, Tirkîye ji bo tirkên li Qibrîsê çî dixwaze? Berîya "Hereketa Aştîyê" ya 1974ê li Qibrîsê dora 150 hezar tirk dijîyan. Piştî herekatê ji Tirkîyeyê gelek kes şandin giravê. Niha dora 200 hezar tirk li wê derê dijîn. Komara Tirk a Bakurê Qibrîsê di destpêka salên 1980yî de, di 15/11/1980yî de hat damezirandin. Tirkîye li cem Neteweyên Yekgirtî, Konseya Ewropî, Yekîtîya Ewropî, Rêxistina Ewlekarî û Hevkarîyê ya Ewropî, Konferansa Îslamê, Rêxistina Pêşketinê ya Îslamî ji bo Komara Tirk a Bakurê Qibrîsê doza çî dike, çî diparêze? Dema ku mafên 20 mîlyon kurdan dibe mijar, çima parçeyekî piçûk a tiştên ku ji bo Qibrîsê tîrên xwestin, ji bo kurdan re nayên xwestin? Heger meriv li ser palpiştên zengîn ên faktumî ên vê mijarê hûr bibe, dê gelek mijaran ron bike.

A sêyem girîng e ku mirov li ser siyaseta Filîstîn a Tirkîyeyê hûr bibe. Tirkîye li cem Konferansa Îslamê, Yekîtîya Ereban, Neteweyên Yekgirtî û platformên din ên navneteweyî ji bo filîstînîyan doza çî dike? Çima dema ku kurd dibin mijar her tim qedexe, xetên sor tîrên zimên? Hûrbûna li ser van her sê modelan dê zanîna me ya li ser pirsgerêka kurdî jî zêde bike.

Di vê navê re, serokwezîr Recep Tayyip Erdoğan li Almaniyayê got "bişavtin sîcekî li dijî mirovahiyê ye" lê belê li Tirkîyeyê got "Bila tu kes ji me doza perwerdehiya zimanê dayîkê neke". Divê ev nakokî her tim were zimên. Li vê derê him di warê şewaz, him di warê naverok û him jî di warê nihêrîna însanî de nakokî hene. Jê wêdetir, Almanya ne welatê tirkan e. Lê belê kurd ji mêj ve li ser xaka xwe dijîn.

Di 18-19/12/2010ê de di Kongreya Civaka Demokratîk de reşnivîsek hat aşkere kirin. Ev "Projeya Kurdistan Xweser a Demokratîk" e. A ku di çapemeniyê tê nîqaş kirin jî ev proje ye. Di vê projeyê de heşt mijarên wekî aborî, siyasî, civakî, çandî, huquqî, xwe-parastin, ekolojî û dîplomasîya xweserî tîrên rêz kirin. Lê belê di vê projeyê de bêyî ku navê federasyonê were bi lêv kirin federasyon tê tarif kirin. Xweserîya Demokratîk têgihêke nediyar e. Projeya Kurdistan Xweser, li gor xweserîya demokratîk dîyartir e, aşkeretir e.

1 Metnên Destûra Tirk, "Ji Sened-I Ittifak heta roja îro" Amadekar: Suna Kili-Şeref Gözübüyük, Weşanên İş Bankası, Ankara 1985, r. 91 û dumahik. r. 103

2 Binihêrin. www.zazaki.net, Em gotina kurd û zaza protesto dikin, Ev daxuyanî ku di 20ê kanûna 2010ê de di zazaki.net de hatîye weşandin û ji aliyê 20 rewşenbîrên kurd ve hatîye îmze kirin. Herweha binihêrin: Seyîdxan Kurij, Dîroka Edebiyata Zazakî I, II, III, kurdistanaktuel, 20ê kanûn 2010an

Rista agahdarbûna ji rastîyên dîrokî yên Dêrsimê li ser çareserkirina pirsgerêkên îro

PROF. DR. AHMET ÖZER *

Da ku mirov Komkujîya Dêrsimê fêhm bike, ku di salên 1937-38ê de pêk hatibû, divê mirov li bûyerên sala 1925ê binihêre. Bêyî ku ew serdem were fêhm kirin, Dêrsim nikare were fêhm kirin. Operasyona Dêrsimê, wekî parçeyekê pirsgerêka kurdî, bûyereke ku ji wê demê de hatibû plan kirin.

Wekî tê zanîn sozên ku di dawîya Têkoşîna Neteweyî [Millî Mûcadele] de hatibûn dayîn, piştî avabûna Komarê nehatin bicihanîn, û lewra jî di sala 1925ê de serhildana Şêx Seîd dest pê kir.

Gelo ev soz çî bûn, kengî û ji aliyê kê ve çawa hatibûn dayîn? Pêşîyê em li van binihêrin û paşê jî li Şêx Seîd û li wan bûyerên ku piştî wî pêk hatibûn û li damezirînerên wan siyasatan binihêrin, yên ku di dawîya sedsala 20ê de li ser pirsgerêka kurdî, îdeolojiya fermî dîyar kiribûn.

Wekî ku tê zanîn, di 19ê gulana 1919ê de Mustafa Kemal bi haydarîya Îngîlîzan, bi peywirdarkirina padîşah çû Samsûnê. M. Kemalê ku di wê demê de nexweşîya gurçikan pê re hebû, ji wê derê pêşî derbasî Havzayê û paşê jî derbasî Amasyayê dibe û li wê derê bîna xwe vedide. Ji wir jî diçe Rojhilatê. Ji bo M. Kemal her ku diçe pêvajoyeke nû dest pê dike û ew jî hukûmeta Stenbolê dîr dikeve.

M. Kemal di navbera 23ê tîrmeh û 7ê tebaxa 1919ê de Kongreya Erziromê li dar dixê. Di wê kongreyê de, ji ber ku M. Kemal ne nûner (delege) bû, nûnerê kurd ê Bazîdî tê vekîşandin da ku M. Kemal bikaribe di şûna wî de bibe nûner. Her çend nûnerên Îttîhadî û Laz li dijî derdikevin jî bi piştgirîya nûnerên kurd M. Kemal wekî serokê kongreyê tê hilbijartin. Hilbijartina wî wekî serokê wê kongreyê jî bo M. Kemal fetiloka pêşîn a rîya serokatîya Têkoşîna Neteweyî ye.

Di navbera 4-12 îlonê 1919ê de Kongreya Sêwazê bi rê ve diçe: Mebesta wê kongreyê ew e ku du komeleyên Anatolya û Rûmelîyê (ku berê ji aliyê Komeleya Îttîhad Teraqqîyê ve hatibûn bi rê xistin) di bin navê Komeleya Berevanîya Huqûqê ya Anatolya û Rûmelîyê [Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti] de werin yekkirin û hilbijartina desteya nûneran e. Ev yek pêk tê. M. Kemal paşê diçe Amasyayê da ku digel delegasyona Osmanî, ku ji Stenbolê tê, hevdiştinê pêk bîne.

Di 18/10/1919ê de diçin Amasyayê û dawîyê ew pêvajoya ku tê zanîn bi rê ve diçe û Têkoşîna Neteweyî bi alîkarîya kurdan bi ser dikeve.

M. Kemal, ku serokê gelek pragmatîst (berjewendîperest) bû, ji ber peywirên xwe yên berê yên li Rojhilatê, kurd nemaze jî axa û mîrên wan gelek baş nas dikirin. Wî bi gotinên "Ol ji destê me diçe, Xelîfe efendî di tengasîyê de ye, heger em tenekoşin dê him ol jî dest here û him

jî Ermenî dê paş de werin" hewlê dide ku kurdan tev li têkoşînê bike û di wî warî de bi ser jî dikeve.

Ji wê demê heta 29/10/1923an M. Kemalê weha li ser dîroka dîrokê ye ku mafê kurdan nas dike, soza xweserîyê dide wan, digel navê tirkan navê kurdan jî bi lêv dike, peyvên *Kurd û Kurdistanê* jî gelek caran bi kar tîne.

Pêşveçûn û sozên wê serdemê yên sebarek bi kurdan weha ne:

1) Di 20-22/10/1919ê de Protokolên Amasyayê tîrîmkerin: Di madeyên tîkildar ên van protokolên de, ku di navbera heyeta Osmanî ya ji Stenbolê û heyeta li jêr serokatîya M. Kemal a ji Enqereyê, hatibûn îmkkerin, meseleya xweserîya kurdan tê naskirin. Ev protokol di demên dahatî de tîrîmkerin.

2) Destûra 1921ê bi awayekî gelek demokratîk xweserîya birêvebirîyên herêmî nas dike da ku xwe wekî şûrayan bîrî ve birin.

3) Di 22/07/1922ê de M. Kemal di nameya xwe de, ku ji fermanarê El Cezîreyê re nivîsîye, dibêje ku "lîwa û her weha kurd dikarin xwe bi awayekî xweser bi rê ve bibin.

4) Di 16-17/12/1923ê de M. Kemal axaftîna xwe ya navdar a Îzmîtê dike. Li wê derê li ser pîrsa Ahmet Emin Yalaman ku dipirse "Paşayê min, pirsgerêka kurdî de çawa were çareserkirin" M. Kemal dîyar dike ku pirsgerêkê de bi cureyekî xweserîyê were çareser kirin.

5) Ev pêşveçûn û gotin hemû dikarin ji wan axaftin û mûlahezeyan werin dîtin, ku ji Kursîya Yekemîn a Meclîsê hatine kirin.

Dawîya dawî di 24/07/1923ê de Peymana Lozanê tê mohr kirin. Îsmet İnönü li Lozanê îddîa dike ku ew ne tenê nûnerê tirkan her weha yê kurdan e jî û wekî ispata wê yekê telgrafên eşraf, axa û şêxên kurd yên ku ji Lozanê re hatibûn şandin, nîşan dide.

Sê bûyer, ku paşê rû dan, nîşan didin ku sozên ku ji kurdan re hatine dayîn nayên/dê neyên bi cih anîn. Nemaze ev sê bûyer, ku li dû hev pêk tên, li cem kurdan wê hestê peyda dike ku ew hatine xapandin û ev yek jî dibe sedema serhildanên kurdan. Ev bûyer:

a) Ragihandina Komarê, 23/10/1923: Kurd di damezirandina Komarê de tu tiştî jî bo xwe nabînin.

b) Rakirina Xîlafetê, 03/03/1924: Her çend xîlafet di navbera tirkan û kurdan de (Sunnî) yekta pevgirêdan e, ev tîkîlî jî ji holê radibe.

c) Madeya 88an a Destûra 1924ê: Di destpêka Destûra 1924ê de, ku li ber Peymana Lozanê hatibû amadekirin, ne ku tu mafên kurdan cih nagirin lê her weha kurd wekî tirk tîrîmkerin û hebûna wan tê înkâr û redkirin. (Madeya 88an a Destûra 1924ê: "Hemû ehlên Tirkîyeyê, di warê

hevvelatîyê de bêyî ku cudahiya ol û nijadê hebe wekî tirk tîrîmkerin")

Wekî encama van bûyeran di 13ê gulana 1925ê de Serhildana Şêx Seîd dest pê kir. Serhildan wekî hincet hat nîşandan û sê biryar hatin birêvebirin ku bandor li ser paşeroja kurdan kir.

- 1) Qanûna Taqrîrî Sukûn hat derxistin.
- 2) Li Rojhilat (Diyarbakir) û Rojavayê Dadgehên Azadîyê [Mahkemeyên Îstîqlalê] yên Şerq/Xerb hatin damezirandin.
- 3) Plana Islahatê ya Şerqê hat çêkirin.

Digel wê sêpêyê di heman demê de tevgereke xwîndar a tepisandinê jî pêk hat, gelek kes hatin darvekirin, mişextkirin û rû bi rûyî îskanên mecbûrî man.

Bi Qanûna Taqrîrî Sukûn: Herkes hat huşkirin û çewisandin, jî bo çapemenîyê nivîsandina li ser bûyeran hat qedexe kirin, an jî di esasê de wekî daxwaza rayedaran nivîsandin. Bi Mahkemeyên Îstîqlalê yên Şerqê di encama darizandîneke mostere (rîyalî) ya li Diyarbakirê de li Şêx Seîd û 46 şêx hevalên wî cezayê îdamê hat birin û di 29ê hezîrana 1925ê de hukûm bêyî ku here îstîfafê hate înfazkirin.

Bi Plana Islahatê ya Şerqê: Rayedaran dixwest ku sê armancan bi cih bînin. Ev armanc paşê bûn armancên Komarê ku dixwest jî împaratoriya pir-zimanî, pir-çandî, pir-olî û pîr-etnisîyeyî, netewe-dewleteke monîst û homojen ava bike: Ew armancên ku rayedaran dixwest ku di çarçoveya projeyê de endazyariya civakî de pêk bînin, ev bûn.

- 1) Tirkîkirina kurdan
- 2) Sunnîkirina elewîyan
- 3) Terbîyeyê sunnîyan bi darê sekularîzmê.

Rejîmê da ku van sê armancan pêk bîne digel hemû retorîkên nijadperest navgînên îdeolojîk jî (Teoriya Zimanî ya Rojê, Teza Dîrokê ya Tirk û hwd.) bi kar anîn, di wan rewşan de ku ew navgîn tîrîmkerin, navgînên leşkerî (artêş û operasyonên leşkerî) hatin bi kar anîn.

Di mehên hezîran, tîrmeh û tebaxê yên 1930î de sê bûyerên ku li dû hev pêk hatin di warê nîşandana liv û bizavên erkanê mulkî û leşkerî yên jî bo pêkanîna van mebestan balkêş in. - Bi Qanûna hejmar 1850 ya 20ê hezîrana 1930î sîucarên li herêma Rojhilatê jî hemû cezayan muaf hatin hiştin. Bi wê qanûnê mirov digot qey "ji artêşê re agir serbest, kuştin mubah e" dihat gotin û serbestîya kuştin û sûckirinê dihat anîn.

- Di 6ê tîrmeha 1930î de Rojnameya Cumhuriyetê qetilkirina 15 hezar kesan wekî mizgînîyekê radigihand "Gelîyê Zilan tije term e".

- Di 31ê tebaxa 1930î de Wezîrê Dadê Mahmut Esat Bozkurt li

Ödemîşê weha diqêrîya: "Li vî wêlatî efendîyên yekta Tirk in, mafê kurdan bi tenê xulambûn e, divê hemû cihan bi vî yekê weha zanibe."

Dema ev tişt pêk dihatin, Atatürk di sala 1935ê de İsmet İnönü şand Rojhilatê da ku encamên Plana Islahatê ya 1925ê di cih de bibîne. Piştî ku İnönü li tevahiya herêmê gerîya rapora xwe ya navdar "Rapora Şerqê" di meha tebaxê ya 1935ê de pêşkeşî Atatürk kir. Ev rapor di heman demê de raporeke girîng bû ku çarenûsa Dêrsimê jî dîyar dikir. Raporekê bi gelemperî bi du rêyan xerabkirina avabûna demografîk a kurdan jî xwe re dikir armanc. Him bi koçkirinê jî derveyî herêmê û him jî bi koçkirina kurdan ber bi Rojavayê de demografîya herêmê bihata xerab kirin. Her weha azîne û rêbazên bicihanîna siyaseta tirkîkirinê dihat tarîf kirin, ku wê jî xwe dispirt asimîlasyonê. Di beşê encamê ya raporê de jî dihat nivîsandin ka meseleya Dêrsimê de çawa bihataya çareser kirin.

Hin pêşniyarên gelemperî yên wê raporê yên li ser herêmê weha bûn: Da ku bandora kurdan were kêmkirin, divê jî herêma Deryaya Reş muhacir bînin herêmê... Bajarên tirkan û kurdan divê bi awayên cuda xizmetê werbigirin... Divê pêşî li kurdan were girtin ku li gundên valakirî yên ermenîyan bi cih nebin...Kurd divê werin bişafîtin... û hwd.

Meseleya Dêrsimê ku di dawîya raporê de wekî beşekî serbixwe cih digirt, çareserîya bi darê zorê weha pêşniyar dikir (tiştên ku paşê hatin kirin nîşan dide ku rapora İnönü jî bo operasyona Dêrsimê bûye bîngeh): Em ê di çarçoveya bernamêyê de dest bi îslahkirina Dêrsimê bikin. Ev yek de weha bibe:

- 1) Amadeyî,
- 2) Bêçekkirin,
- 3) Îskan.

Fermanarê muwazzaf ê Kolorduyê de bibe Walîyê bajêr... Zabitên muwazzaf de bibin qeymaqamên navçeyan... Înfazên heta îdamê de li wîlayetê pêk werin... Di sala 1936ê de de (rê û) qereqol werin avakirin... Di sala 1937ê de hêzên çekdar de bibin fermanarên wîlayetan... Dêrsim de bi lezgîniyê were bêçekkirin...

Paşê, ji bilî rapora Celal Bayarê wekî aborîyê, du raporên din jî de bihatana pêşkeş kirin. Yek ji wan, rapora mufettişê mulkîyeyê Hamdî Beg e. Ev rapor di esasa xwe de weha dibêje: "Dêrsim serê kûnêre ye, divê bi giştî were paqij kirin." A din jî rapora Sererkanîya Giştî ye (Genel Kurmay). Di wê raporê de weha dihat gotin: "Dêrsim nikare bi firikandinê were bi dest xistin. Têkoşîna heza çekan dikare bêhtir bandorê li ser Dêrsimê bike. Divê kurdî di nav ehlê tirk de were helandin, paşê bigihîje huqûqa bîngehîn a tirk."

Di encama van raporên de:

Di meha 12 a 1935ê de *Qanûna Tunceliyê* hat derxistin, navê Dêrsimê wekî "Tunç-eli" [Devera Tüncê] hat guhertin.

Di çileyê 1936ê de 4emîn Walîtiya Giştî hat damezirandin ku navenda wê Elazîz bû û Tunceli jî bi ser vî walîtiyê ve bû. (Bajarên din ên bi ser vî walîtiya giştî: Bingol, Erzincan, Sêwaz, Meletî, Erzirom û Gümüşhane)

Zavayê Sakallı Nurettin Paşa, Korgeneral Abdullah Alpdoğan wekî walîyê herêmê hat tayîn kirin, ku ji ber tevkujîyên ku encam dabûn navê fatîhê Koçgîrîyê lê hatibû danîn. Dû re Tunceli wekî herêma qedexê hat ragihandin.

Di 18ê hezîrana 1937ê de Desteya Wezîran, Duyemîn Plana Islahatê ya Dêrsimê amade kir.

Di 20ê îlona 1937ê de İnönü jî kar hat girtin û di şûna wî de Celal Bayar wekî serokwezîr hat tayîn kirin. Ji bo budçeyê 1 mîlyon lîra hat terxan kirin. Ji bo "îslahkirina" Dêrsimê artêşek hat wezîfedar kirin ku ji 50 hezar leşkeran û jî filoyeke 40 firokeyên şerî pêk dihat.

Filoya firokeyên şerî ku ji baregeha Diyarbakirê rabûn, dest bi bombebarana Dêrsimê kir, ku di nav wan de zirkeça Atatürk, Sabiha Gökçen jî hebû. Artêş jî rabû û qetilkirin û komkujîyan dest pê kir. Her çend peymana Lahey a 1889ê qedexe dikir ku artêş gazên jehrî bi kar bînin, Çağlayangil di bîrhatinê xwe de weha digot: "Artêşê gaza jehrî bi kar anî. Ev kes di şikeftan de wekî mişkan hatin jehrî kirin." Bi vî awayî Dêrsim bû şahida wê komkujîyê ku bi hejmar û awayê pêkhatina xwe komkujîya herî mezin a dîroka Tirkîyeyê ye.

Ev komkujî xwedî du hêlan e:

Komkujîya Sor: Li gor daneyên fermî 13 hezar û 160 kes, li gor daneyên nefermî jî 40-60 hezar kes hatin qetilkirin. Li gor Dêrsimîyan jî 70 hezar kes hatin qetilkirin.

Komkujîya Sîpî: Ev yek jî xwedîyê sê alîyan e:

a) 7-12 hezar kes (li gor hinekan 10-12 hezar) ber bi Rojavayê hatin mişextkirin û tûşî îskana mecbûrî bûn.

b) Ên ku hatibûn mişextkirin bi siyaseta "serê gundekî malbatek" bi lezgîniyê tûşî bişafîtinê bûn.

c) Keçikên ciwan û yên din jî hawîrdora xwe hatin veqetandin û wekî "nifşên dildarên celadên xwe" hatin mezin kirin.

d) Erdê wê cografîyayê wekî "herêma qedexê" hat ragihandin. Ev qedexekirin her çend di sala 1947ê de bi awayekî qismî hatibe rakirin jî wê heta 1950ê dom kir.

e) Piştî rabûna qedexeyê jî ber tirsê tu kesî nexwest vegere, ên ku vegeyîyan jî ji ber dîmen û reftara ku pê re rû

bi rû mabûn, nikaribûn bidebirin, vegeerîyan cihên berê.

Bi Qanûna Îskanê ji parêzgehên wekî Dersim, Erzirom, Bedlîs, Sêrd, Wan, Bingol, Dîyarbekir, Agirî, Mûş, Erzirom, Elezîz, Qers, Meletî û Mêrdînê ji 5 hezar û 74 malan 25 hezar û 831 kes (ku nivê wan ji Dêrsimê bûn) ber bi Rojavayê ve hatin mişext kirin. Piştî qirkirina herf mezin a dîroka Tirkîyeyê ya 1937/38ê, Desteya Wezîran di 6ê tebaxa 1938ê de bi biryarekê ji Dêrsimê ji 1246 malan 5 hezar kes li gor "serê gundekî malbatek" bi darê zorê li 922 gundên 15 nahîyeyên 15 parêzgehan bi cih kirin.

Wekî mînak, 158 malbat li 161 gundên Denizliyê, 100 mal li 100 gundên Aydinê, 100 mal li 50 gundên Bilecikê, 200 mal li 100 gundên Bursayê, 104 mal li 77 gundên Balikesîrê, 20 mal li 20 gundên Ispartayê, 24 malbat li 23 gundên Kutahyayê, 62 kes li navend û du navçeyên Burdurê, 28 mal li 28 gundên Muglayê, 50 mal li 50 gundên Eskîşehîrê, 150 mal li 150 gundên Çanakkaleyê, 50 mal li 50 gundên Edîrneyê, 75 mal li 75 gundên Tekîrdagê û 300 mal li Zonguldakê hatin bi cih kirin. (Aygün, 2010) Di sala 1947ê de bi qanûna hejmar 5098 îskana mecbûrî hat rakirin, lê belê qedexeyan heta sala 1950yî berdewam kir. Weha hatibû xwestin ku Dêrsimê bin ax bikin, da ku careke din veneje. Ji xwe Înönü piştî vê bûyerê weha gotibû: "Me xwe ji pîrsgîrêka Dêrsimê bi giştî pak kir."

Encam: Piştî avabûna Komara Tirkîyeyê, dema ku bi armanca ji holê rakirina komên cuda polîtîkaya yek netewe, yek ziman, yek mezhêp hat bi rê ve birin, ên ku di vî polîtîkayê de cih nedibûn kurd bûn. Di wan salan de desthilatdariya navendî pêşî li Koçgîrîyê, paşê jî li Pîran û Geliyê Zilan kurd qetilkirin.

Dêrsimê, xweserîya xwe ya herêfî ya kurd û qizilbaşî, ku Osmanîyan bi çendîn seferan nikaribûn tîk bibin, heta dawîya salên 1930î berdewam kir. Lê belê desteya wezîran roja 4ê gulana 1937ê li Enqereyê civîya û li dijî Dêrsimê, ku navê wê bi qanûnê guhertibû û kiribû "Tunceli û ew wekî 'serê kunêrê bi nav dikir, artêş xist nav tevgerê. Bi vî awayî bi fermîna qirkirinê, ku mohra "gelek nepenî ye lê bû, kurdên Dêrsimê tûşî tenkîl, tehcîr û tedîpê bûn. Di serî de Seyîd Rîza û kurê wî bi dehan serokên tevgerê hatin darvekirin. Şûna gora Seyîd Rîza û yê ku pê re hatibûn darvekirin, nehat gotin.

Kurdên Dêrsimê ji ber nasname, ziman, çand û bawerîyên xwe tûşî komkujîyeye sistematîk a plankîrî û bişavtineke bêrehim bûn, herweha navên erdnîgarî jî hatin guhertin. Lê belê digel van hemûyan, her çend zext û çewsandînen demkî wekî serkeftî xuya bikin jî aşkere ye ku di dema dîr û dirêj de ev azîne bi fiyaskoyê bi encam bûne. Dijberî vî yekê, ev azîz û rêbaz pîrsgîrêk çareser nekirine lê belê bûne sedem ku pîrsgîrêk her ku biçê mezintir bibe û bigihîje roja îro.

Nexwe divê îro çî bê kirin:

1. Divê bi dîrokê re rû bi rû bibin, tabû werin rakirin û rastî werin aşkere kirin. (Arşîvên Dêrsimê divê bi temamî jî lêkolîneran re were vekirin.)
2. Divê êdî were ditin ku azîneyên leşkerî nikarin encamê bistînin û divê dev ji vî azîneyê were berdan.
3. Her çend jî ser komkujîyên Dêrsimê yê 1937-38ê 72 sal derbas bûne, dewlet hîna jî bi awayekî fermî berpîrsiyartîyê hilnagire ser xwe,

wekî hemû komkujîyên din bi vî komkujîyê re jî rû bi rû nabe. Divê ev rûbirûhatin were pêk anîn, dewlet lêborîna xwe ji Dêrsimê bixwaze û cihê gora Seyîd Rîza xuya bike.

4. Komara Tirkîyeyê divê dev ji polîtîkaya xwe ya 'yek ziman, yek netewe û yek mezhêp berde.

5. Dema ku Tirkîye planê dike ku li ser çemê piçûk ê wekî Mûnzûrê 20 bendavan ava bike, dixwaze kurdên Dêrsimê ji kokên wan ên civakî veqetîne û wan di nav polîtîkaya 'yekê de bihelîne. Divê dev ji vî yekê were berdan.

6. Pîrsgîrêka kurdî di vî merheleya gihaştî de bêyî ku bibe derengî di nav demokrasîyê de li ser bingehên yeksanî, azadî û dadperwerîyê were çareser kirin.

7. Da ku ev yek pêk were divê bi "formulasyona 4+4 (nîyet, empatî, zimanê aşîyê, xwe rizgarkirina ji paranoya parçebûnê) bingehê psîkolojîk a meseleyê were ava kirin, paşê jî gavên mayînde yê berbiçav (destûreke nû, perwerdehiya bi zimanê dayîkê, efûya giştî, berfirehkirina destûrnameyên rêvebirîyên herêfî-ademî-temerkkuz) werin avêtin.

* Sosyolog, li zanîngeha S.Demirel

Çavkanî:

Aker, Tamer; Ayata, Bilgin; Özeren, Melih; Buran, Behice ve Bay, Ayşenur. (2002). "Zorunlu İç Göç: Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları"[Koçberîya bi dare zorê û encamên wê yê dîrûnî û civakî], **Anadolu Psikiyatri Dergisi [Kovara Dêrsimê ya Anadolu]**, Hejmar: 3, r. 97-103

Akpınar, Alişan; Bilir, Sezer; Bozkurt, Serhat ve Diñç, N. Kemal. (2010). II. Abdülhamit Dönemi Raporlarında 'Dersim Sorunu ve Zihinsel Devamlılık [Di raporên serdema Abdu'lhemîde Duyemîn de 'Pîrsgîrêka Dêrsimê û domdariya zihnî], **Herkesin Bildiği Sır: Dersim** (iç.), Berhevkar: Şükrü Aslan, İletişim Yayınları, İstanbul, r. 311-334

Aslan, Şükrü. (2010). "Genel Nüfus Sayımlarına Göre Dersimde 'Kayıp Nüfus: 1927-1955", **Herkesin Bildiği Sır: Dersim [Sıra ku herkes pê dizane: Dêrsim]** (iç.), Berhevkar: Şükrü Aslan, Weşanên İletişim, İstanbul, r. 397-412

Aygün, Hüseyin. (2010). **Dersim 1938 ve Zorunlu İskan [Dêrsim 1938 û İskana bi zorê]**, Weşanên Dipnot, Ankara

Bal, Hüseyin. (2008). **Kent Sosyolojisi [Psikolojiya Bajêr]**, Pirtûkxaneya Fakülte, Isparta

Çalışlar, İzzeddin. 2010. **Dersim Raporu [Rapora Dêrsimê]**, Weşanên İletişim, İstanbul, Güler, Müzeyyen. (2007). "Kulu Ovasından İskandinav Fiyordlarına Göç" [**Koça ji deşta Kuluyê ber bi Delavên İskandinavyayê**], Sosyoloji Araştırmaları Dergisi [Kovara Lêkolînen Civaknasîyê], r. 118-143

Hepkon, Zeliha. 2010. "İktidarın Gör Dediği: 1935 yılı Türk Basınında Tunceli Kanunu", [**Tiştê ku desthilatdarî dibêje bibîne: Di çapemenîya Tirk a 1935ê de Qanûna Tunceliyê**] [**Sıra ku herkes pê dizane: Dêrsim**] (iç.), Berhevkar: Şükrü Aslan, Weşanên İletişim, İstanbul, r. 373-396

Saltık, Hasan. **Sabah Gazetesi [Rojnameya Sabahê]**, 19ê Sermawezê 2009an

Sır, Aytekin; Bayram, Yener ve Özkan, Mustafa. (1998). "Zoraki İç Göçün Ruh Sağlığına Etkileri Üzerine Bir Ön Çalışma" [**Pêxebatek sebareti bi bandorên koçberîya navxweyî ya bi zorê li ser tendurustîya dîrûnî**], **Klinik Psikiyatri**, Hejmar: 2, r. 83-88

Uluğ, Naşit Hakkı. (2009). **Derebeyi ve Dersim [Mîrîtî û Dêrsim]**, Weşanên Kaynak, İstanbul

Yalçın, Cemal. (2002). "Çokkültürcülük Bağlamında Türkiyeden Batı Avrupa Ülkelerine Göç" [**Di warê pîrçandî de koçberîya ji Tirkîyeyê ber bi Welatên Ewropî ve**], C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi [Kovara Zanîstên Civakî ya C.Ü.], Cild: 26, No: 1, r. 45-60

Yüksel, Murat. (2010). "Ulus-Devletin Dersimle Teması" [**Temasa Netewe-dewletê bi Dêrsimê re**], **Herkesin Bildiği Sır: Dersim** (iç.), Berhevkar: Şükrü Aslan, Weşanên İletişim, İstanbul, r. 357-371

Wergera ji tirkî: Cefil Kaya

RODİ KHALİL: **Reng û buhuşt II**, teknîka taybet ya li ser tûwalê, 60 x 60 cm

Ji MADRÎDÊ HETA BI ROMAYÊ Li rastê, jihevdeketin û ji nû ve pêkanîna nîzamê

LAURENT BONELLI Û RAFFAELE LAUDANI*

Mirov çawa pêkhatinên rastgira radikāl ji yên rastgir derbixe? Dîroknaş Rene Remond ev pirsgerêk çareser kir, wî "alerjiyêke" civaka fransî li faşîzmê da zanîn û rasta siyasî bi ser beşên rewabûnparêz, orleanîst û bonapartîst (1) dabêş kirin. Heke mirov bêje rasta fransî li dijî faşîzmê dikaribû kehekekê pêk bîne, hingê mirov encameke dîrokî weke xisleteke giştî dibîne. Ya rastî, ne bi tenê cudahiyên îdeolojîk nahêlin birêvebirên Kombûna Ji bo Komarê (RPR) û Bereya Neteweyî (FN) hev bigirin, belê birînên pevçûnên –di nav de yên fizîkî jî– şerê Cezayîrê di nav milîtanên her du alîyan de dayî der (2) jî nahêlin ku ew hev bigirin.

Dema mirov dîroka rastgira radikāl dinivîse, ev ne lêkolîna xisletên partiyekê, tevgerê ye, lê belê herweha afirandina derfetan e da ku li hev girtinên kêm û zêde bi mentiqê li domdariyên kêm û zêde mumkin bifikirin, yên ku di qada neteweyî û herêmî de mirov dikare çavdêriya wan bike.

Ev pirs nexasim ji bo Spanya û Îtalyayê derdikeve pêş, du dewletên ku rastgira radikāl demeke dirêj diktatoriya general Francisco Franco (1939-1975) û ya Benîto Mussolîni (1922-1943 (3)) li wan desthilatdar bû.

Li Spanyayê, hatina demokrasîyê hindik cih ji wan partîyan re hişt ku îdîa dikin alîgirên Franco ne. Hemin di nav hêzên ewlekarîyê de bandoreke diyar parastin, heta 23ê sibata 1981ê dest bi hewldaneke darbeyeke eskerî jî kirin. Lê belê di hilbijartinan de wê tu carî nebûyana xwedî giranî, sedema vê jî ew e ku partîya sereke ya rastgir Hevgirtina Gel (AP – *Alianza Popular*) gelek milîtanên wan – mijarên wan jî – hewandin. APya spartî kevnewezîrê tûrîzmê û agahdariyê yê Franco, Manuel Fraga, wê bibûya hêza sereke ya muxalefeta li dijî Partîya Sosyalîst a Karker a Spanyayê (PSOE) ya ku ji 1982ê heta 1996ê desthilatdar bû.

Sala 1989ê ji nû ve navê Partîya Gel (PP – *Partido Popular*) li xwe kir û José María Aznar ew bi rê ve bir. Ji rastgira xirîstîyan demokrat heta bi beşên herî dilê xwe dibijandin serdema Franco, vê pêkhatina siyasî dengên rastgiran komî ser hev kirin. Hukûmeta wê jî li gor hev girtinên neçar bû pêk bîne, guherî. Di koalîsyona hukûmetê de ya ku wê di navbera 1996ê û 2000î de bi rê ve bir, PP bêhtir liberal bû (prîvatîzekirin û li qada civakî kêmkirina lêçûnên dewletê). Piştî sala 2000î jî nû ve û vê carê bi piraniyê mutleq hat hilbijartin, PP da ser rêyêke bêhtir konservatîv.

Ew bi awayekî biryardar di "şerê cihanî yê li dijî terorîzmê" de cihê xwe digire, li Afxanîstanê û piştre li Iraqê; qanûneke ku ketina welêt û mana biyaniyan zehmet dîke, da qebûlîkirin; û kir ku Batasuna,

Li Spanyayê, rasteke pir kevneparêz e ya ku nostaljikên frankîzmê li hev kom kirin, li Îtalyayê jî beşekî rasta tundrew xwe bi îtîbar kir, lê yê din veqetînxwaziye diparêze.

partîyêke çepgira neteweparêz a baskî, were qedexe kirin. Ew herweha reformeke pergala perwerdeyê ferz dîke ya ku perwerdeya dînî û exlaqî ya katolîk ji nû ve di perwerdeya dibistana destpêkê û ya navîn de bi cih dîke.

PP di adara 2004ê de dîsa bû opozîsyon. Vê yekê di navbera yên dixwestin ji PPyê partîyêke liberal a li gorî rêûresmê bîafîrînin (weke şaredarê Madrîdê Alberto Ruiz Gallardón) û partîzanên xetêke hişktir de, rê li ber aloziyan vekir. Weke sekretêrê giştî yê partîyê destnîşankirina Mariano Rajoy îşaret bi hin lêgerînên tewazûnê kir, lê belê PPyê wê li nav hilbijêrên xwe yên herî tundrew li piştgiriyê bigerîya. Divê mirov bi vî rengî dijberîya wê ya tund ya li hemberî nîqaşên li ser şerê navxweyî şîrove bike (alîkarê serokê civaka xwesa a Madrîdê, Ignacio González weha gunehbar dîke "hin civak dixwazin siyên kevin ên rabirdûyêke ku mirov ji heq derketine, dîsa bînin"), heta bi rakirina peykerên faşîst jî (rakirina peykerê siwarî yê Franco de Nuevos Ministerios li Madrîdê, ji bo birêveberên herêmî "kirina herî tundrew a dîroka demokratîk" e).

PPyê wê her weha destek bidaya êrîşên li hemberî hîyerarşîya katolîk a li dijî zewaca homoseksuelan (ya ku li gorî Rajoy "himê saziya zewacê xira dîke"); a li dijî pêkanîna perwerdeyê sivîl li dibistanê (li gorî cihgira şewirmendê perwerdê yê şaredariya Madrîdê Alicia Delibesê "çep bi vê dixwaze rê bide ber daxwaza zarokan û reng bide têgihîştina wan") yan jî ya li dijî dirêjkirina dema fermî ya jiberxwebirina zarokê (berdevkê koma PPyê di Meclîsa Madrîdê de David Pérez ev yek weha bi nav dikir: "gava berepaş a demokratîk a herî xirab a di sîh salên demokrasîyê de ye, ji ber ku ji bo cara pêşî fermî dibe ku komek mirovên hê ji dayik nebûne, dikarin bi awayekî hovane û bêyî ku ti mafê wan ê xwe parastin hebe, ji holê werin rakirin").

PPyê wê herweha îdeolojîya frankîst ya yekîtîya neteweyî jî ji nû ve zindî bikira, ango gumana li hemberî xweseriyên herêmî. Di 2006ê de berdevkê PPyê Eduardo Zaplana da zanîn ku di nav hukûmeta José Luis Zapatero de "yên ku dixwazin Spanyayê xira bikin, bi ser dîkevin". Li ser heman xetê, li ser pîrsa koçberiyê wî dê dest bi fikaran bikira; di 2010ê de hin şaredariyan red kir ku koçberên qaçax ji xizmetên tendurîstiyê û

RODÍ KHALIL: Xewn III, teknîka taybet ya li ser tûwalê, 90 x 60 cm

perwerdeyê sûtê wergirin, wî jî destek da van şaredariyan.

Ev hişkbûna muhazefakar a PPyâ spanî bi beridîn û veguherînê re ya li Îtalyayê tê dîtin têra xwe nakok e. Yek ji encamên herî dariçav a "neasayîya" Berlusconi, ya rastî, girêdayî îdîaya hebûna du ruhên weha xuya ye, baş ji hev cuda yên rastê ye: ruhê postfaşîst ku serokê parlemana heyî Gianfranco Fini wî bi gewde dîke, û ruhê "cudaxwaz" yê Lîga Bakur a Umberto Bossî.

Gelo hema weha li hev hat? Hemin na: çawa Silvio Berlusconi dakete ser dikê, partîya ku ji arîya faşîzmê, piştî şer peyda bû –Tevgera Civakî ya Îtalî (MSI)– ji getoya ku Komara Pêşî ew lê heps kiribû, xilas bû. Lidorhevgeriyana van herdu zilaman û partîyên wan, bi damezirandina Gelê Azadîyê (PDL) ango yekane partîya navend-rastê, gihîşte asta xwe ya herî jor. Êdî vê jî, periyêke ewqasî baş, Hevgirtina Neteweyî ya ciwan sala 1994ê bire ser hewtikê tehfîlê, di bin vî navî de partîya Giörgio Almîrante kiras guherî, dev ji fêrbûnên xwe yên kevin û îdeolojîk berda (4), bi taybetî jî dev ji pêşhukmên dij-cihû û alîgirîya ereban ên rasta nîvgiravê berda.

Ev bû destpêka avakirina partîyêke rastgir ya "bi awayê ewropî" ya di dîroka Îtalyayê de nedîtî, him bandora rêûresmên gel ên alman û him jî ji yên gaulîst lê bûye, heta bi awayekî nakokane di mijarên mafên sivîl de carinan pozîsyonên ji Partîya Demokrat "pêşverûtir" parastin (ji bergirtina bi alîkarîyê heta bi qebûlîkirina zewaca homoseksuelan û mafê hilbijartinê ji bo koçberên qanûnî)...

Gava dawiyê ya vê guherînê ji çend mehan û vir ve bi dijberbûneke yekser a bi Cavaliere (nota wergêr: navê ku li Silvio Berlusconi tê kirin) re xwe dide der. Weha xuya ye ku Fini veguherî hevrikê sereke yê Cavaliere. Ya rastî, heke Fini demeke dirêj sût jî tîkîliya xwe ya li pêş girtî ya bi serokê Konseyê re girt, neçar bû xwedî li beşek ji jirêderketinên wî yên şexsî derkeve jî, derketina holê ya partîyêke bi tenê ya navend-rastê – paşê ji aliyê serokê ANyê ve weke "şasî" (5) hat bi nav kirin – ji kesên vê partîyê alî guhertin tevahîya derfetên manovrayên xweser stendin.

Ha ji ber vê yekê di dawiyê de Fini yê ku di nav skandalên seksê û dadgeriyê, yên hêjayî serdema dawî ya Împaratoriya Romayê de gevizî, li figurê pêşilêgir ê Berlusconi ket. Qutbûna Yekîtîya Navendê (UDC) ku yek ji encamên jihevketina "balînayê spî" demokratên xirîstîyan bû û neçalakbûna PDLyê ya ku bi tenê astengan ji bo "hêrs û çavsoyîya" dadgerî li dijî serokê Konseyê vedibîne, kirin ku navenda giraniya "hukûmetê ber bi Lîga Bakur ve bişemite. Lîga Bakur berevajî ANyê tercîh kir ku bi Cavaliere re hev girtinê pêk bîne, bêyî ku zêde di nav PDLyê de bihele – "wezîrê super" ê aboriyê Guido Tremontî yê bi hêz, bi rengêki fermî nûnerîya PDLyê dîke, weke *spin doctor* (şewirmend) bi kîrî Lîgê tê.

Ji ber vê jî hingê ve Fini daxwaza sala 2013ê li şûna xelîfe bibe xelîfe, tîne zimên û herweha "guhertîbûna xwe" bi awayekî zêde nişan dide. Dema ev kir, wî jî nû ve ruh bi du prensîpên karakterîstîk ên rastê ve anî, yên ku hê doh di nav salên canêcanêbûna bi berlusconîzmê de hatin bi gorî kirin: rewabûn û kulta dewletê, stûnên partîya ciwan, Siberoj û Azadîyê (FLI), ku weke reaksiyoneke li dijî ji

PDLyê dîrxistina serokê ANyê çirîya paşî ya 2010an hat damezrandin. Ev partî weke alternatifêke "nerm", "li gorî destûra bingeîn" û "civakî" a berlusconîzmê derdikeve pêş.

Riya wê hindiktir li hev fitilî xuya bike jî Lîga Bakur jî gelek girêdayî serhatiyên Berlusconi ye. Ji bo ku "hukûmeta pêşî ya Berlusconi ava bike bi Forza Italia'yê re hev girtinêk pêk anîbû. Ev tevgera "dij-sîstem" pesnê "parçebûnê" û paşê yê "federasyonê" dide, berdevkê merciyên herî êrîşkar ê derdorên karsazan e û van salên dawiyê ew bixwe jî gelek guherî.

Weke partî ji hukûmetê vekîşîya. Ew hêz û erkên xwe yên herêmî bi beşdarbûna dezgehên neteweyî xurt dîke. Di hilbijartinên herêmî yên sala 2010ê de, Lîgê li heşt herêmên "xwe" yên li pêş % 19.77ê dangan bi dest xist, ji xwe li Venedîkê % 35.15ê dangan bi dest xist. Hin şîroveker û herweha sempoziyan ji xwe dipirsîn "gelo Lîg hê federalîst e" û gelo wê di berdêla hebûna xwe ya di "hola bîryardayîne" de xiyaret bi fikrên xwe re nekîrîye (6).

Pratîka wê dibe sedema derzeke mezin a di navbera "pragmatîzm" û zîmanê "mîtolojîk" ê Padaniyayê de, Padaniya navlêkirineke cografî ye ku guman di derbarê koka wê de hene, armanca wê yekkirina çand û rêûresmên tevahîya gelên bakurê Îtalyayê ye, ji şaristaniya keltan tîne û wan kokên xirîstîyanîyê dane Ewropayê. Ji gilîkirina "Romaya diz" a ku bi tenê bi kîrî seferberkirina girseyê tîne, bêhtir, beşdarbûna wê ya di dezgehan de bi kîrî tîne ku îro wesayeta berjewendiyên ezezî yên bakurê Îtalyayê bigire dest; Lîg doza berdevkiya bakurê Îtalyayê dîke.

Heke berlusconîzm siyaseteke serpêneşandinê ya bêliberalîzm be (7), hingê Lîg berevajî vê, liberalîzmeke bêyî siyaseteke serpêneşandinê tîne zimên: ew bi tenê aliyên dij-civakî û dijminatîya biyaniyan diparêze – mîna bi vedîtina mixabin a "welatîyên gilover" a xweparastina li dijî "sûcdariya ji derveyî civakê". Lê belê polemîka li ser koçberîya qaçax ji bo êrîşeke berfirehtir a li dijî rêzîkên bazara kar weke ezmûnekê ye da ku di çarçoveya wesayeteke xizm û nasparêz a li ser erdên xwe bi xwe de, bazara kar ji "mecbûriyetên" civakî û berîya hertiştî yên sendîkayî "azad bikin": Partîya Bossî bi vî rengî dibe hêza sereke ya ku ji agir Demokrasîya Xirîstîyan "parêzvanîya dewleta civakî" digire.

Her du rastên îtalî cudayiyên xwe derdixin pêş, lê belê tu tiştê wan ê ku li hev neke nîne. Ma di bin pîvana sereke ya siyasî de ku ji aliyê navend-rastê ve van salên dawiyê hat qebûlîkirin mohra her du lideran nîne? Ev pîvan qanûna mixabin ku bi navê Bossî-Fini navdar a li ser koçberiyê (2002), yek ji yên herî hişk ên parzemîna pîr Ewropayê ye.

Hin çavdêr bi îsrar bi "jidîlûna" veguherîna demokratîk ya Fini bawer dikin, dema vê dikin ji behsa hevduberdana tîrêş a ji jina ew heyrani wê bû, dikin; ew jina ku wî di dema milîtanîya xwe ya faşîst de nas kiribû (8). Profîla wî ya "siyasetvanê nerm" berîya her tiştî pîr weke veguherîneke qelç a taktîkî xuya dîke ku li vîzyona karsazên mezin bîne; karsazên mezin ên ku dixwazin navberê bixin navbeyna xwe û dewra dawî ya Berlusconiyê de ku ew – belkî bi awayê zêde xweşbîn – weke ku wê dawîya wî (xirab) be, dinirxînin.

EWROPÎ, BI ŞEREKÎ RE KU NE YÊ WAN E, RÛ BI RÛ MAN

Almanya li pey statuyeye hêza mezin e

PHILIPPE LEYMARIE *

Em şok bûn. Me fêhm kiribû ku ew tiştina vedişêrin. Tu tişt zelal nebû: hejmara mirîyan, cenazeyên veguhestî ...". Bispora siyaseta alman li Afxanistanê ya Înstîtûya Siyaseta Navneteweyî û Ewlekarîyê (SWP), Citha Maass, di çarçoveya wezîfeyê fermî de 4ê îlona 2009ê li Afxanistanê bû, ango dema ku yekî ji fermanarên yekîneya alman a di nav Hêza Navneteweyî ya Alîkarîya ji bo Ewlekarîyê (ISAF) de ji hêza hewayî ya NATOyê xwest du tankêrên ku ji aliyê serhildêran ve hatine revandin, bombe bike. Efsere payebilind ji bo bidekstistina tankêran neçarîya çûna ji erdê wekî talûkeya jiyana eskerên alman nişan da.

Ya ku jê re herweha "derba şaş a Kundûzê" tê gotin bû sedema mirina, piraniya wan sîvîl, sed û çil û du afxanan. Û îmaja ku Almaniyayê dixwest bide jî hilweşand. Demeke dirêj aliyê eskerî yê angajmana wê hatibû mandelkirin. Ev alî weke "alîkarîya pêşketinê bi parastina çekdarî" hatibû nişan dan, karûbarekî insanî û îdealîst ku tu peywendîya wî bi xizmeta şerê li dijî serhildêriyê re nîne: bicihkirina demokrasîyê rojavayî, azadkirina jinê, misogerkirina derfeta çûna dibistanê ji bo keçên ciwan, û hwd.

"Şer li pişt perdeyê insanî tê veşartin." Citha Maass bi bîr dixwe ku malpera Wezaretê Parastinê ya Alman bi serî ve mişt bû bi mijarên alîkarîya ji hikûmeta afxanî re dayî, belavkirina zad û qût, vegera malê ya penaberan; lê belê hema bêjin hiç behsa awayê li vî welatî ji nû ve misogerkirina ewlekarîyê nedihat kirin: "Heta biyera li Kundûzê qewimî, hikûmeta alman îmaja Afxanistanê ku li gorî rastîyê, şadîr û erênîtir bû, derdixist pêş. Hikûmetê rewş bi peyvên diplomatîk rave dikir bêyî ku kite bi kite behsa biyera bike." Salên 2009 û 2010ê ji anîna "îstiqrar" ku berê hatibû danezan dût bûn, bi ser de jî, ji damezrandina ISAFê û vir ve, ango ji sala 2003ê û vir ve, salên herî bi şiddet û kujer bûn.

Bi civaka alman û her weha parلمانteran re hîsa ku hatibûn xapandin, peyda bû. Ji bo aşkirina wan, lêkolîneke parلمانterî hat dest pê kirin. Berî ku di nav dojeha guhertineke koalîsyona hikûmetê de wenda bibe, wê kir ku wezîrê parastinê, cihgirê wî û serokê fermanarîya giştî îstîfa bikin. Ji dema bûyî serokwezîr û vir ve, Angela Merkelê nisana 2010î ji bo cara pêşî li ser asfalta balafirgehê pêşwazî li cenazeyên heft eskerên alman ên ku li Afxanistanê hatin kuştin kir. Û wê bi xwe jî di dawîyê de – bêyî dilê xwe – peyva "şer" bi lêv kir ku heta hingê tabû bû.

Redaktorê rojnameya alman a çepgir a Berlînê *Die Tageszeitung* (TAZ) (1) ya ku li ser rêya Rudi-Dutschke çend metroyan dûtî kevnê: "Checkpoint Charlie"yê (2) bi cih bûyî, Sven Hansen da zanîn ku "Bi carekê em pê hisîyan ku fermanarê alman weke

Ramboyekî tev digeriya. Beriya vê, amerîkî bi vî rolî radibûn: tu pêşî guleyan direşîni, paşê tu lédikolî! Em yê baş bûn, yê ku ji nû ve ava dikin: pêşî tu dipirsî û bi tenê pişt re heke tehlûke ji bo jiyana te hebe, hingê tu hişyar dikî ku tu wê bersivên eskerî bidî..."

Ev îmaja eskerên jinûveavaker, yê li herêmeke bakurê Afxanistanê bicihkirî, devera ku demeke dirêj weke nisbî ewle dihat dîtîn, bi carekê zelûl bû. Dêrên alman ên ku dîsa jî zane û sergiran in, desteka ku didan hikûmetê qut kir. Kesayetîya herî darîçav a dêra protestan a alman, metrana jin Margot Kässmann di waezeke xwe ya dengvedayî de lê çileyê 2010ê got: "tu tiştê baş li Afxanistanê nîne!" (3) Hemişeyê wê yê katolîk, metranê Freiburgê Robert Zollitsch, banga guhertineke siyasetê kir ku "bi awirê exlaqê xirîstîyanî, mecbûrî ye". Ji çend salan û vir ve, ji xwe, piştî vegera keseyên eskerî ji Afxanistanê, şahidî û niqaşên li zanîngê, li NGOyan û li dêran qat bi qat zêde bûn, jihevdukbûna armancên fermî ya angajmana Almaniyayê û rastîya wê piştrast kirin.

Êşeke dijwar xwe li vê rewşê zêde kir: di tebaxa 2010ê de malpera internetê *Wikileaks* di derbareyê hevkarîya elemanên hêza taybet a alman digel yekîneyeke amerîkî de aşkere kirin ku armanca vê yekîneya amerîkî tunekirina kadroyên Talibanê ye, ango kuştina wan yan jî bêyî biryareke dadgehê girtina wan e. Li gorî kovara heftane ya sereke a alman *Der Spiegel*, artêşa alman (Bundeswehr) liderên Talibanê yê ku wê bi xwe hilbijartî li listeya xwe ya mirovên divê werin kuştin, zêde kiribû.

Li Wezaretê karên derve, mirov bawerîyê pê didin ku ev wezîfeya hêzên taybet li raya giştî aşkere bû û bi niqaşên pir caran li parلمانê hatin kirin, mîsyon zelal û şefaf bû. Lê belê, ji bo kevnêberdevkê Die Grünen (Partiya Keskan) Winfried Nachtwei ku bi xwe jî bisporê Afxanistanê ye, van aşkerekirinan hê nû "ya ku mirov nabe lê mikur were" ya eleqedarî vê angajmanê piştrast kir, ev angajmana ku ew weke "bêwate" bi nav dixe û dibêje ku tu peywendîya wê bi ewlekarîya Almaniyayê re nîne. Ew bi xemgînî dibêje ku di vê pirsgrêkê de, "mîrov beriya her tiştî pê dizanin ku nizanin".

Avahiya zexim a li nava Berlînê, Bandlerblock, cihê ku serfermandarîya hêzên deryayî di dema Şerê Cihanê yê Duyemîn de lê bi cih bûyî, iroj Wezaretê Federal a Parastinê dihewîne: efsere payebilind li wir êrîşek amade kiribûn ya ku hindik mabû 20ê tîrmeha 1944ê Hîtler bikuje; Albay Klaus Graf von Stauffenberg û plankerên din ên êrîşê li wir jî hatin kuştin. Kulta diyarî van figûrên eskerî (yên kêm dîtî), yê ku berxwedana li dijî nazîsmê kir, xwe weha nişan dide ku hîmê demokratîk yê artêşa nû (Bundeswehr) ya ku sala 1954ê bi destûr – kontrola – Hêzên Hevgirtî û Bundestagê (Parlamentoya

Almaniyayê) hat damezrandin, ji bo ku ruh û siya Wehrmachtê (Artêşa Împeratorîya Alman) ji ser xwe bavêje.

Efsere pêşwazîya me kir, bê zehmetî qebûl kir (4) : ji Şerê Cihanê yê Duyemîn û vir ve ev yekem car e ku hewqas mirov bi navbeynkarîya artêşa alman tîn kuştin. Wekî din, fermanarîya yekîneya Bundeswehrê yekemîn hêz bû ku bi rengekî ciddî rêzikên nû yê angajmanê bin pê kirin, yê ku fermanarê hingê yê ISAFê general Stanley McChrystal hê nû derxistibûn daku pêşiyê li zerara li sivilan dibe, bigire. (5)

Lê bêhtirî piştî salekê, li Bandlerblockê mirov tercih dikin ku mijarê bi awayekî "erênî" nişan bidin: ev bûyer û aşkerekirin qet nebe piştrast dikin ku eskerên alman – ku ji salan û vir ve ji ber lawazîya xwe ya beşdarbûna di pratîkê de dihatin rexnekirin – bi tevahî tev li şerên li herêmên bakur ên Afxanistanê dibin, û ji ber vê jî, serhildêrên Talibanê dorê li wan digirin. Di sibata 2010ê de, li ser daxwaza lezgin a amerîkîyan, Berlînê qebûl kir ku 500 eskerên din bişîne Afxanistanê. Bi vî rengî, cihê xwe weke sêyemîn yekîneya mezin a di koalîsyonê de (5200 esker) parast. Hêza herî xurt di koalîsyonê de Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê ne (100 000 esker), paşê Melîkiya Yekbûyî tê (10 000) û hêza Fransayê (3850 esker) piştî ya Almaniyayê tê.

Bêhtirî 400 esker û 200 polîsan, karê wan ê yekane ew e ku hêzên afxan perwerde bikin. Krediyên eskerî li gorî berê du caran hatin zêdekirin û sîleh û alavên eskerî ji bo ku bikaribin li hemberî tehlûkeyê bisekinin, hatin adaptekirin: makîneyên zirxî, teqwîyeya topan, peredana bi balafirên bîpilot. Efserek pê pesnê xwe dide "li gorî min alavên eskerên alman li Afxanistanê di nav yê heyî de yê herî baş in" û îşaret pê dixe ku Bundeswehr di operasyonan de aktorekî sihê ye. Û ji bilî sînorekî, ew li gorî heman rêzikên angajmanê, şer dixe: herêma wezîfeyê ya ku danê û parimana alman erê kirî, bakurê Afxanistanê dimîne. (6)

Efsere em pêre hevpeyvîne dikin ji ber vê yekê bêhtir li "şaşjihevîyên kirina" di navbera artêş û civaka alman de poşman e, tevî ku ji bo vî efsere di ketina nava şerekî de ku êdî nav lê tê kirin, pirs "qebûlkirina [ji aliyê siyasetvanan û raya giştî ve] asteke guncaw a şiddetê" ye.

Li Wezaretê karên derve, diplomatek dengvedana mezin a trajedîya Kundûzê li Almaniyayê li ber reaksiyona rayedarên herêmî yê afxan girt. Reaksiyona wan bêhtir bi kêrî Almaniyayê dihat. Li gorî wan, di çarçoveya neewlekarîyê zêde de, esker normal tev geriyabûn. Diplomat dide zanîn ku "tezmîna" ji mexdûrên bombekirinê re – serê malbatê 5 000 euro, li gorî standartên NATOyê – ji tebaxa 2010ê ve hatîye dayîn. Ew bi îsrar îşaret pê dixe ku ev alîkarî gaveke bi dilê Almaniyayê ye û

Rêxistina Peymana Atlantîka Bakur (NATO) siberoja xwe li Afxanistanê dîyar dixe, li Afxanistana ku tevî hêzên mezin ên taqwîyê yê amerîkî jî jê nayê xwe ferz bike. Ji civîna bilind a Lîzbonê û vir ve, di çirîya paşî ya bihurî de, NATOyê heta 2014ê mohlet daye xwe daku hêz û erkên xwe bide artêş û polîsê afxan.

Operasyona kevin "alîkarîya ji bo ewlekarîyê" veguherî ser şerekî rastîn ku li ba birêveber û raya giştî yê dewletên ewropî yê ku dixwazin "vekişin" fikaran çêdike. Niqaşa di derbareyê nûkirina meha bê ya erka yekîneya alman de – di koalîsyonê de sêyemîn hêza xurt e – îşaret bi pirsên manûnemanê dixe...

ne ferzeke huqûqî ye; ew vê tazmînatê beriya her tiştî weke "bêşekî şînê yê li gorî rêûresma herêmî" nişan dide.

Afxanistan û krîza aborî ferz dikin ku ji sala 2011ê û pê ve, Bundeswehr wê serûbinîhevîyên herî mezin ên hebûna xwe ya pênçî û pênç salan bibîne. Rapora komîsyona Weise ku serokê Ajansa Kar a Federal serokatîya wê dixe, weha behsa Bundeswehrê dixe: "sazîyeye îdarî, ya ku li gorî encamên bidestketî, zêdeyî hedê xwe mezin û buha ye" û jê nayê ku wezîfeyên xwe bi cih bîne. (7) Li gorî texmîna Înstîtûya Alman a Lêkolîna Aborî (DIW) buhayê salane yê rastî yê wezîfeya li Afxanistanê – li şûna yek milyar euroya li butçeyê qeydkirî (8) – sê milyar euro ne, ango di navbera 2001 û 2013ê, destpêka muhtemel a vekîşîne de mîqdara fatoreya lêçûnan wê 36 milyar euro be.

Di nav fikaran de li aliyekî yê aborî, li aliyê din yê eskerî, dilê wezîrê parastinê yê federal Karl-Theodor zu Guttenberg, yê ku Merkel piştî wî digire, heye ku hejmara yekîneyên dikarin rehet werin organîzekirin du caran li berê zêde bike û hejmara eskerên heyî jî ji sê paran parekê kêmkirî bike (wê hejmara eskeran daxîne 180 000). Bi betalkirina eskerîya mecbûrî ya ku artêşa alman ji damezrandina xwe ango 1955ê û vir ve xwe dispêre wê, wezîr dixwaze vê yekê di pratîkê de pêk bîne. Liberal, partiya keskan û çep li ser betalkirina qanûna eskerîya mecbûrî li hev dikin. Ev eskerîya mecbûrî (ji dema dirêjahîya wê daxistî şeş mehan û vir ve), di warê eskerî de gelekî newekhev û bê bandor e. Lê belê Demokratên Xirîstîyan (CDU) û Xirîstîyanên Bavariyayê (CSU) yê ku di kongreyên xwe yê di çirîya pêşî û çirîya paşî ya 2010ê de ev mijar niqaş kirin, bi giranî terciha xwe ji bo parastina xizmeteke sîvîl a berfirehtir kir, ku wê ji tîrmeha bê û pê ve bikeve şûna eskerîya mecbûrî.

Artêşa alman ji bo ku demokrat û pasîfîst be û ji "eskerên welatî" pêk were hatibû plankirin û, di destpêkê de, bi serê xwe nehatibû hiştin. Beriya 1990ê Komara Federal a Almaniyayê (BRD) û Almaniyaya Rojhilat bi tevahî serbixwe nebûn, tev li operasyonên navneteweyî yê ku navê "aştiyê" li wan dihat kirin, nedibûn. 2ê çirîya pêşî ya sala 1990ê, piştî ku diwarê Berlînê hilweşîya, hevdiyaneke "4+2" (9) bi peymanê yekbûnê û qebûlkirina serxwebûnê bi encam bû. Li gorî destûra bingehîn a Almaniyaya Rojava, ku xwe li ser Almaniyaya yekbûyî ferz kir, tevahiya wezîfeyên eskerî yê li derveyî welêt divê ji aliyê parلمانê ve werin erêkirin, ev rewş berevajî qaîdeya li gelek welatan e (Fransa jî di nav de). Her biryara girîng – weke nûkirina dema wezîfeyê – vediguhere "canbazîyeye xurt a siyaseta hundir" ku bi qebûlkirina rêze-sînorarîyan bi dawî dibe û ev yek jî digihîje wê astê ku bi eskeran re hîseke weha ku birêvebirên siyasetî li pişt wan ne yekgirtî ne, peyda bibe. (10) Wekî din, Bundeswehr bi şev û roj ji aliyê

komîserê parلمانter ê hêzên çekdar ve tê şopandin; parleman bi dengdayîna veşartî jî bo pênç salan vî komîserî hildibijêre, komîser nabe ku parلمانter an jî karmendê dewletê be û qet nabe ku esker jî be; ew "li gorî parastina mafên bingehîn û weke organê alîkar ê Bundestagê ji bo pêkanîna kontrolê" tê neqandin.

Hikûmeta alman neçar ma ku şert û mercan biafirîne ji bo ku wezîfedarkirinekê li derveyî Ewropayê û derveyî herêmên desttêwerdana xwezayî yê NATOyê ku ji dema jiholêrabûna dijîmina sovyetî ve îdia dixe "bê sînor" e, bi raya giştî hêdî hêdî bide qebûlkirin. Ji ber vê, yekemîn beşdarîya wezîfeyên navneteweyî ya Almaniyayê sala 1993ê bi awayê xizmeta tenduristîyê li Kambojyayê bû. Piştê sala 1994ê dîsa di çarçoveya insanî de.

Derbasbûna bi rastî "ji çandê xwe ji bikaranîna hêzê vedide" (11) sala 1999ê pêk hat, bi biryara serokwezîrê sosyal-demokrat Gerhard Schröder a beşdarbûna di operasyonên li dijî Sîrbîstanê û şerê Kosovayê de: guleya pêşî hat teqandin. Piştî êrîşên îlona 2001ê, di "şerê li dijî terorê" de bi damezrandina ISAFê re ya sala 2003ê, Almaniyayê piştî amerîkîyan girt. Welatê yekbûyî yê ji "rewşa îstîsnayî ya dirokî ya serbixwebûnê" (12) derketî û aktorekî mezin e aborî, êdî dest bi doza "rewşa xwe ya normal" kir û ev jî bi xêra nîşekî nû yê birêvebiran qewimî yê ku piştî Şerê Cihanê yê Duyemîn jî dayik bûn û ji bona wan "karê bibîranîna serdemana nazîyan [nabe] êdî li ser dîka navneteweyî Almaniyayê asteng bike".

Ji hingê ve Bundeswehrê ji bo destwerdanên derveyî welêt ji xwe re daxwazeke ji dil peyda kir: li Kongoyê (2006), li Çadê (2007) yan jî li Okyanûsa Hindê li dijî rêberên deryayî yê Somalîyê (ji 2008an û vir ve). Lê belê ev operasyon timî dema wan û herêma wan sînoradarkirî bûn, çarçoveya wan ji aliyê parلمانê bi baldarî hatibû dîyarkirin, bi awirêkî piştgirîya navneteweyî û jinûveavakirina piştî şerî hatin birêvebirin, tu pêwendîya wan bi ewlekarîya neteweyî ya alman re nehat danîn û dema hatin birêvebirin bikaranîna sîlehan bi parastina personelê xwe sînoradarkirî.

Weke li deverên din ên Ewropayê (nivîsa di çarçoveyê de bixwînin), li Almaniyayê jî raya giştî ji argumana dibêje azadiya we li wir, li ser çiyayên Afxanistanê dîyar dibe, hestiyar nîne. Kevneserokê binkomîsyona parastinê ya Parlemana Ewropayê Carl Von Wogau (CDU) ji xwe dipirse "Em çima îroj bimînin?" Tevî ku partîzanê desttêwerdana rojavayê ye jî, ev serkêşê diplomasîya ewropayî îdia dixe ku "dijîminê me terorîzma navneteweyî ye, ne taliban in. Ev karekî eskerî nîne, lê belê karê polîsan e." Dema ku ew vê dibêje, ew bi bîr dixwe ka çawa berê li Kosovayê jî kiribû, Almanya bi armanca misogerkirina bîstiqarkirina Afxanistanê angaje bûye: polîs, dadgerî, perwerdeyê ... li pêş digire.

Lê belê xelkê Almanyanê di cih de bi pirsgrêka Balkanan hesiya û ji bo pêşilêgirtina li komkujiyên li ser erdên welatekî ewropayî, bi pêwîstiya angajmaneke eskerî jî hesiya. Li hemberî vê Afxanistan dîr e. Ji xwe, "daneqebûlkirina" angajmanên li Afrîkayê-Kongo, Çad-zehmet bû. Bi tenê operasyona li dijî rêbirên deryayî li Okyanûsa Hindê xwediyên xisletên îdeal xuya dikir: mexdûrên sîvil nînin; şerekî di navbera "profesyonel" de ye (rêbir li dijî eskeran); parastina rêyên bazirganîyê (wezîfeyeke tendurîstiya gelemperîyê); çalakîyeye pîralî û hwd.

Li gorî Hansen stratejîya niha jî xirab e: bêhtir esker hene û rewş xirabtir dibe. Lê belê gelo li wir stratejîyeye din hebû? Ev rojnamevan – kevneparêzvanê dunyaya sêyemîn û dijberê eskerîyê – dibêje serê wî tevlihev e, weke ya redaksiyona rojnameya wî û weha ji xwe dipirse: "destêwerdana heyî tu tiştê heja bi ser nexist. Êdî? Em ê afxanan perwerde bikin û biçin? Lê belê heke NATO ji welêt veqete, hindik tiştê mayî jî gelo wê ji hev nekeve?"

Weke pîraniya hembûyên xwe yê Ewropayî, Merkel jî bi awayekî zelal dest nîşan dike ku "li Afxanistanê şer ji bo ewlekariya Almanyanê û mafên mirovan tê kirin." Diplomatê li gotinên Merkelê zêde dike: "li Almanyanê heta îroj bextê me xweş bû. Lê belê êriş li Londra û Madridê pêk hatin ... " û hebûna çil neteweyan di nav koalîsyona ÎSAFê de derdixe pêş "hemû dunya li wir e." Ew her weha dibêje, êdî daxwaza ku "Afxanistanê veguherînin Swîsreyeye nû" nemaye.

Kesên me bi wan re hevpeyvîn pêk anîn, bi bir dixin ku tesîra şerê li Afxanistanê li tevahiya Asyaya Navîn dibe. Lewra, ne ji ber xetên lûleyên petrolê yan jî maddeyên xam, lê belê ji ber ku "li vê herêma erda wê nazik, xalên biistqarkirinê gelekî girîng in", aliyekî pirsgrêkê yê jeopolîtîk heye. Li gorî kesekî me hevpeyvîn pê re çêkir, sedema alîkarîyeye demdirêj ev e: ji salên 1970yî û vir ve Almanyanê bi sê rашtathanan polisê afxan perwerde kir. Di salên 1960î de vî welatî para herî mezin ji alîkarîya almanan digirt. Ew îroj dişa dibe welatê ku herî zêde alîkarîya almanan digire... (13)

Têkilîya alman û afxanan xwedî dîrokeke nêzî sed salan e. Sala 1919ê melîkê Afxanistanê alîkarîya kevne-împaratoriya alman kiribû daku

piştî şkestinê ji tecrîda diplomatîk xilas bibe. Di dema Şerê Cîhanê yê Duyemîn de Hitler –ê ku afxan ji bo wî arî bûn– hewl da vî welatî ji bo di ser brîtanîyan re biqevêze, bi kar bîne. Berevajîya vê jî qewimî; Almanyanê Rojava penaberên ku ji dagirkerîya sovyetan revîyabûn hewandin, û xwendekaran xwe li dibistanên Almanyanê Rojhilat qeyd kir. Lîseyaya German Amani ya li Kabûlê –ku hevrikiya sazîyên fransî û tirkan dike– şahidîya vê nêzîkatîya ji mêj ve dike û li ser bextê kesên me hevpeyvîn bi wan re kirî be; afxan wê tu carî almanan weke dagirkerên sovyet yan jî amerîkî nebînin. Şoka piştî Kundûzê wê gelekî bêhtir bi kelecana bûya heke raya giştî pê bihesaya ka "eskerên pêşketinê" yê dilnêrm li welatekî dost çiqasî weke servanên dirinde tev digerin.

Ev pîrs bi rola aşkerekeran rabûn, weke ku Afxanistanê alîkarî dabe Almanyanê daku di çavên xwe de normal bibe: gelo ji bo vî neteweyê yekbûyî ku hê jî hêzeke mezin a aborîyê mumkin e ku di nav "qambosteke sîyasi" de bihewe yê ku weke mînak artêşa wî bi zorê xwe dide qebûlkirin? Ji ber ku serokkomar Horst Köhler di gulana 2010ê de, piştî ku ji serdaneke yekîneyên li Afxanistanê bicihkirî vegeyî, îdfîa kir ku welatê wî jî divê "bi awayekî eskerî berjewendiyên xwe, azadiya bazirganîyê û bihevgerîna biparêze" di nav hevalên xwe de jî, bû sedema skandalekê. Piştî ku wezîr Karl Theodor Zu Guttenberg li ber wî rabû û got "berjewendiyên aborî sedemeke ji bo rewakirina wezîfedarkirina eskeran a li Afxanistanê pêk nayîne" serokkomar Köhler terciha îstîfayê kir.

Piştî trajedîya Kundûzê, serokkomar karê şikandina wê neynîkê bi dawî anî, ew neynîka ku van salên dawîyê îmajaya Almanyanê çî xwezayî, çî jî ji ber pêwîstiya pasîfîst, jinûveavaker û insanî nîşan dida. Köhler bawerî pê da ku şaş hatiye fêmkirin: wî çêl li beşdarbûyîna alman a di operasyona ewropayî Atalantayê ya ji bo ewlekirina çûnûhatina deryayî ya li Okyanûsa Hindê de kiribû û ne li angajmana li Afxanistanê. Lê belê êdî dereng bû, Cîtha Maass weha şirove dike: "li Almanyanê, mirov nebanîyane ku li gor berjewendiyên neteweyî bipeyivin. Di van deh salên dawîyê de ev niqaş jî dabû aliyekî."

Niha, berê awirên herkesî zivîrîne ser mohleta derbasbûna 28ê sibata 2011ê, ev dem îşaret bi dawîya dema wezîfeya heyî ya Bundeswehrê di nav

ISAFê de dike. Tevî ku lihevîna li parلمانê di asteke kêr de be jî, bê guman wê ji hikûmetê were vî mohletê dirêj bike. Bi tenê Die Linke –kevnekommunist û çepa sosyalîst– doza tavilê vekişandina eskerên alman kir. Lê belê di sibata 2012ê de, heke rewş neguheribe, destûra dirêjkirina mohleta wezîfeya eskerên alman li Afxanistanê misoger nîne. Derdorên fireh ên keskan, sosyal demokrasîyê, her weha xirîstîyanên demokrat jî dibe ku derbasî aliyê "dijber" bibin. Maass weha dinirxîne: "êdî bi tenê ji bo ku dilê amerîkîyan xweş bikin û piştî êrişên li dijî birçên New Yorkê şertê piştgrîyê yê NATOyê pêk bînin, em hew dikarin li Afxanistanê şer bikin. Ji bo almanekî tu sedema ferzkar nîne ku ji bo 'Afxanistanê bimire.'"

*Rojnamevan, nivîskarê bloga *Défense en ligne* [Parastina li ser xetê]

- 1 Ev rojname her meh versiyona bi almanî ya Le Monde Diplomatique'ê diweşîne
- 2 "Checkpoint Charlie" di serdema diwarê Berlînê de deriyê sînor ê herî navdar bû li bajêr. Hezîrana sala 1990ê jî hev hat xistin û jî hingê ve ji bo tûristan yek ji wan deveran e ku divê were dîtin
- 3 Piştî ku dema serxweş 'erebe diajot hat girtin, sibata 2010ê Kässmann neçar hat hiştin ku îstîfa bike
- 4 Weke kesê em li Wezareta karên derve pê re axivîn, wî jî xwest ku navê wî neyê aşkere kirin
- 5 Erka General Stanley McChrystal hezîrana 2010ê hat betalkirin û şûna wî general David Petraeus şûna wî hat wezîfedarkirin. Binihêrin li "Afghanistan: ave Petraeus!" [Afxanistan: silav li te Petraeus!], Défense en ligne, Les blogs du Diplo, 25ê hezîrana 2010an
- 6 Veguhastina eskeran ber bi herêmên din ve ji bo demêke diyarkirî bi destûra wezîrê parastinê, bêyî şewîrîna bi parلمانê jî dibe
- 7 Weke mînak, ji bo her eskerê li cihê cih veguhêzin devreke dîr, 35 esker û 16 sîvil divên. Wezareta bi xwe jî li ser hivedeh birêvebirîyan dabeşkirî ye û ev birêvebirî jî gelek caran dikevin ser hev. Binihêrin li TTU-Lettre d'informations stratégiques et de défense [TTU-Nameya agahdariyên stratejîk û parastinê], hejmar 775, 2'ê çiriya pêşî ya 2010ê
- 8 Di nav vî miqdarê de ev mesref jî hene: lêçûnên ku wezareten din digrin ser xwe, dermankirin û tezmînkirina birîndaran, alîkarîya bi malbatan re û hwd
- 9 Peymana ku jê re dibêjin "4 + 2" ya ku îlona 1990ê Moskavê di navbera Almanyanê Rojava, Almanyanê Rojhilat, Fransa, Yekîtiya Sovyetan, Brîtanyanê Mezî û Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê de hate mohr kirin, Şerê Cîhanê yê Duyemîn bi dawî anî û ji bo yekbûna her du Almanyanan jî şertê pêşî bû. Li gorî vî peymanê Almanyanê nû destê xwe ji sîlehên nukleer dikişîne û sînorên xwe jî weke "nabe ku biguherin" qebûl dike
- 10 Binihêrin li Markus Kaim, "L'engagement militaire allemand" [angajmana eskerî ya alman], Notes du Cerfa, hejmar 76, tîrmeha 2010ê
- 11 Jacques-Pierre Gougeon, "L'Allemagne, nouvelle puissance" [Almanya, hêza nû], Le Monde, 5ê çiriya pêşî ya 2010ê
- 12 Heinrich August Winkler, Histoire de l'Allemagne, XIXe, XXe siècle. Le long chemin vers l'Occident [Dîroka Almanyanê, sedsalên 19 û 20ê: rêya dirêj a ber bi Rojavayê ve], Fayard, Paris, 2005
- 13 Krediyên hevkarîya sîvil li gor berê du caran zêde bûn, salê jî nivîlîyê milyard euroyî dibihurîn

Wergera ji fransî: Luqman Guldivê

Cîhaneke din mumkin e

LAURENT CORDONNIER

Serge Latouche nepêşketinê weke armanceke zelal dibîne û ew di berhema xwe ya dawîn de derbasî qada dumahîkê dibe: keşîfkirina "çêkirina medenîyeteke xwînsar û herweha hêzeke miqayitê xwe ku bikaribe li pêşîya neçarîya civakeke di pêvajoya mezinbûnê de bibe alternatîf". (1) Ji aborîya mezêxer ya "baş" ku Arnaud Berthoud dibîne, herweha bi alîkarîya nêrînên Ivan Illich û Jean-Pierre Dupuis, Cornelius Castoriadis û Andre Gorz, çêkirina sazîyeye xeyalên din şekil digire, bi hêz dibe û bawerîyê dide. Lê belê, eger em bifikirin ku nêrîn cihanê bi rê ve dibin, wê demê, ji bo destpêkê, divê em xwe li gorî asta Hobbesî tenzîm bikin, daku em bikaribin utopiya wî ya xerab (ku piştî bûye ya me hemûyan) careke din bidin pêşxistin. Li gorî Latouche, ev "Dilê cemidî yê xeyalên aborîya klasik e" û Arnaud Berthoud vî utopiya weha bi bir dixe: "Divê kes jî nişka ve xwe bi kesên din ve girênde û jiyana xwe ya mezêxer mîna karekî pir taybetî an tenê bike, ku ew bi tiştên xwezayê re were girêdan. (2)" Eger girêdana bi "çêkirina civakên aborîyê yê xweser û dost, hem li Bakur û li Başûr", jî niha ve weke karekî pir pêwîst were dîtin, wê demê tenê lazîm e ku em "aborîya giştî" û şiklên sazîyên vî merheleya piştî pêşxistinê, ku Latouche belkî zêde bi ecele, tîne ziman, bibînin.

Sazkirina "modeleke aborîyê" ya civakeke ji mezinbûnê dûrketî: ev çend sal in ku Jean Gadrey li ser vî karê girîng dixebite (3). Berhema wî ya dawîyê weke kurteşiroveya xebatên wî hatiye nivîsandin. Nêrîna ku mezinbûna aborîyê hê jî tiştê baş e (her çend ev bi tena serê xwe nabe encamek jî), lewra ku ew dikare pirsgrêkên me yê sereke (bêkarî, bersivdana pêwîstiyên teqawutîyê, kêmasiyên xercên girseyî, newekhevî) çareser bike, weke dereweke jehrî tê îspatkirin. Bi van gotinan, aborîna dixwaze bêje ku alternatîf hene û ew bi tenê nayên maneya kêmbûna nirxa lêzêdekirî an xebatê: "Hemû tiştê vî bawerîyê dide mirov ku, di dehan salên pêşîya me de, wê pêwîstî bi hêza "milan" û ya serîyan hebe daku em bikaribin li mirovahîyê xwedî derkevin, dev ji bikaranîna enerjîyên fosîl berdin, ji bo pêşerojê baş bîngê amade bikin û tîxin xizmeta mirovahîyê". Divê li ser xebatên mezinbûneke baş û bi kalîte were sekinandin. Divê ev hewl tenê di warê aborîyê de nebin, herweha di warê rewşa civakî û ya jîngê de jî pêwîstî bi wan heye. Dema ku bi vî awayî bê dîtin, hingê dê mezinbûneke bi kalîte çêbibe.

Di rastîyê de çareserî di destê me de ye: bêyî ku em li zêdetir sa'etên kar ên karkeran bigerin û herweha xwezayê xerab bikin, divê mezinbûna aborîyê bi rêya pêşxistinê kalîteyê were bidestxistin, Bêguman ev jî zêdetir kedê dixwaze. Lê belê di vir de pirsgrêk ew e ku çawa were kirin daku "dewlemendiya bêmezînbûn" (4) venegere aborîyeyeke di bin zextê de? Di vî xalê de nivîskar dikare bêje ku, niha gog li ba aborînasên Keynesî ye.

Thomas Coutrot jî dibêje ku, ji bo "aborîyeyeke di rastîyê de aborî" (5), guhertin û pêşxistina sazûmankariyê tiştê pêwîst e. Gavên herî girîng ku dikarin ji van guhertinan re rêberîyê bikin, demokrasî ye. Ew balê dikişîne ser gotinên Tocqueville -"gelo weha bawer dikin ku, piştî xirabkirina sistema feodal û zorbirîna axa û began, wê demokrasî li ber derê burjuva û dewlemendan bisekine?"- Coutrot li vî derê binê "demokrasîya aktîv" xet dike û dibêje, divê ev demokrasî bi hêz be daku ew bikaribe karê civakê koordine bike, li pêşîya kiryarên xirab yê dewletê û herweha yê finansa kapital, ku biryarên wê yê polîtîk bi rewşa aborîyê ve hatine girêdan, bibe asteng. Di qada pêşxistina aborî û herweha finanskirinê de divê "demokrasîya aktîv" cihê rêveberîya hikûmetên ku ji aliyê partiyên alîgir ve pêk tîne bigire (memûr, mezêxer, xebatkar, hîlbijêr...)

"Li vî derê, bêyî ku peymaneke civakî hebe, demokrasîyeye berwar, bi serê xwe nikare ji pêwîstiyên civakî re bibe bersiv. Koordînasîyoneke dînamîk ya civaka sîvil dikare dewletê jî demokratîke û herweha bazarê jî sosyalîze bike (ne bi zextê). Ji bo ku ew xala dawîn pêk were, guhertinên sazîyên dewletê pir pêwîst in: Demokratîzekirina xizmetên civakî, kontrolkirina civakî ya firmayan (...), agahdariyeye baş û serbixwe di derbareyê berên civakî û jîngê de, sistemeke vekirî û aşkere di derbareyê buha û qîmetan de, siyaseteke civakî ya aktîv di derbareyê bazara pere, bac, bûdçe û krêdiyê de lazîm e. Herweha divê planeke neteweyî ya aborî jî hebe ku karê sermayedanê di warê sektori û herweha herêmi de, baştir were kirin. Dişa, pêwîstî bi mekanîzmayeke weha heye ku di derbareyê sermayedana aborîyê de biryaran bide". Nivîskar "utopiyeke realist" derdibire û dibêje ku, heta ku em bi awayekî zanistî û haydar li ser rewşa xwe nesekinîn, em nikarin zêde sedem û rastî û nerastîyan van nêrînan niqaş bikin.

- 1 Serge Latouche, Sortir de la société de consommation. Les liens qui libèrent [Azadbûna ji Civaka Mezêxer, Girêdanên ku Mirovî jê Azad Dikin], Paris, 2010, 221 rûpel, 18 euro
- 2 Arnaud Berthoud, Une philosophie de la consommation. Agent économique et sujet moral [Felsefeyeye Mezêxer. Kiryara Aborî û Kirdeya Moral], Presses universitaires du Septentrion, Villeneuve-d'Ascq, 2005
- 3 Jean Gadrey, Adieu à la croissance. Bien vivre dans un monde solidaire [Bi Xatirê Te Mezinbûna Aborî. Jiyanê Xweş di Nav Cîhaneke Hevkar de], Les petits matins / Alternatives économiques, Paris, 2010, 189 rûpel, 15 euro
- 4 Mina sernivîsa pirtûka Tim Jackson, De Boeck, 2010
- 5 Thomas Coutrot, Jalons vers un monde possible. Redonner des racines à la démocratie [Ber bi Cîhaneke Mumkin ve. Vedana Rehên Demokrasîyê], Le bord de l'eau, Lormont, 2010, 226 rûpel, 16 euro

Wergera ji fransî: Ahmet Dere

RODÎ KHALIL: Xewn I, teknîka taybet ya li ser tûwalê, 60 x 60 cm

Îlon 1978

ARŞIVA BÎRA KURDAN

Di vê hejmarê de jî me cardin ji arşiva Le Monde diplomatique du nivîsên Sélîm Turquié ku di tebaxa 1977ê de hatine weşandin, hilbijartin û me xwest em pêşkêşî xwendevanên xwe bikin.

Nivîsek ji wan şîroveya du pirtûkan dike: Pirtûka "Kurd û Kurdistan" ku ji aliyê zanayê kurd İsmet Şerîf Vanlî ve hatiye nivîsandin û du cildên din ku di nav weşanên "Gesellschaft für bedrohte Völker- (GfbV)" de hatibûne derxistin. Di hin cildên pirtûkê de gotarên gelek nivîskarên din jî hene. Nivîskar, behsa Vanlî û Kendal Nezan dike ku li ser Kurd û Kurdistan bi nivîsên xwe yê balkêş beşdar bûne.

Nivîskar, pirtûkeke din a bi navê "Îraqa Nû û Pirsgerêka Kurd" dide nasandin ku ew jî ji aliyê nûnêrê Îraqê yê UNESCOyê

Aziz el-Hajj ve hatiye nivîsandin û li gor Turquié, helwêsta pirtûkê û helwêsta Baasî mîna hev in. Nivîskarê pirtûkê Aziz el-Hajj, bi xwe yek ji rayedarên Partiya Komünist a Îraqê bûye. Pirtûk tevgera kurdan li Îraqê mîna hevkarên împeryalizmê nîşan dide.

Nivîseke din ya Sélîm Turquié jî, li ser peymanê di nav Bexda û Teheranê de ye. Di vê nivîsê de Turquié balê dikişîne ser wehşeta dewleta Îraqê û dide xuyakirin ka çî qetlîam kirine, kurdan çawa sirgun kirine û mafên wan binpê kirine. Di vê demê de tevgera kurd tîk çûye û tu serhildan û şer jî tune. Lê dîsa jî dewleta Baasî derfeta jiyane nade kurdan û bi alikariya Îranê rê li ber wan digire, nefî û qetil dike.

LMd kurdî

Neteweyekî parçebûyî: Zor û zehmetiyên têkoşîna gelê kurd

SÉLIM TURQUIÉ*

Di vê dema ku serhildana kurd careke din zindî dibe de, pirtûkeke bi navê *Kurd û Kurdistan* (1) derketîye û tevahiya dîroka gelê ku hejmara wî ji 17 mîlyon kesan zêdetir e tîne bîra me.

Qedera vî gelî ecêb e! Pîraniya gelên ku di bin bandora Osmanîyan de bûn, pîr zû mafê serxwebûna xwe bi dest xistin, lê belê ne vî gelî. Digel her tiştî, çawa ku Maxime Rodinson di nivîsa pêşîn ya berhemê de dibêje "Ha ji we re gelekî pir taybet, yê ku bi zimanê xwe ê zelal diaxivê (...), yê ku li ser axê yekpar dijî, yê ku bi çandeke xas hatiye mezinkirin, yê ku di nav xwe de tu carî asimilasyon qebûl nekirîye, yê ku bi hezaran caran tespît kirîye ku ew neteweyî ye û civakeke neteweyî ye"...Îro gelê kurd di nav çar dewletan de hatiye parçekirin, li Tirkîyeyê ew % 23,8, li Îranê %16, li Îraqê %28 û li Sûriyeyê jî %11ê nifûsê pêk tîne.

Kurd û Kurdistan berhemê hevbeş e, jî aliyê rewşenbîrên kurd ve hatiye nivîsîn. Ev koma rewşenbîran li ser dîrokê lêkolînê dike û rewşa heyî ya kêmneteweyan û herweha ya kêmneteweyên belavbûyî dinirxîne. Ligel nasname û zanabûna neteweyî ya van kêmneteweyan, xaleke wan a din ku hevbeş e jî; ew hemû xwediyên rastîyekê ne ku ji aliyê gelên bindest ve hatine bindestkirin. Ev "dagirkerîya xizanan" ku li dijî wan tê bikaranîn, li gorî gotinên parêzerê kurd [İsmet Şerîf] Vanlî, jî hemû dagirkerîyan xirabtir e. Ji ber ku ew dagirkerî weke "pirsgerêka hundirîn" ya van welatên cihana sêyem hatiye bi nav kirin: sempatiya navneteweyî ya li dora pirsgerêka kurd heyî, di vê rewşê de zêde encameke baş bi dest naxe.

Çima gelo, digel giringiya hejmara xwe, kurdan nikaribû dewleteke serbixwe, weke hemû cîranên xwe, damezirînin? Nivîskarê kurd Kendal [Nezan] bersiveke baş dide vê pirsê û vê yekê bi nirxandina xwe ya derbareyê rewşa fizîkî ya Kurdistanê ve girêdide—welatekî di nav çiyayan de tenê hatî hiştin, paşmayî û tu deriyên wî ên li ser behrê vebibe tune—û bi taybetî rewşa civakî (eşîrî) ya gelê kurd û her weha paşvemaîna wî ya îdeolojîk û safiya siyasî ya rêveberîya wî bûne sedem ku ew nikaribe ji xwe re dewleteke serbixwe ava bike. Ev rewşa wî bûye sedem ku pîr hêzê re xayîntîyê bikin, piştî xwe bidin wê û bibin amûrên ku hêzên serhildanê vî gelî werin pelçiqandin. Zexta ku li dijî vî gelî hatiye bi kar anîn pîr dijwar bûye û xwîn rijandiye. Di navbera 1925 û 1938ê de yek mîlyon û nîv kurd li Tirkîyeyê hatine qetilkirin û koçberkirin. Li Îranê ev zext hêdî hatiye meşandin, lê belê asta wê diwartir bûye. Di her aliyê de li dijî gelê kurd zexta rojane hatiye meşandin, di jiyana wî ya rojane de hertim koçberî hebûye û ew bûye

hedefa siyasetên asimilekirina çandî û ya zimanî jî.

Pirtûk diqetêke taybet dikişîne ser kurdên Îraqê û tevgerên berxwedanê ku ji sala 1961ê vir ve li vî welatî hatine dest pê kirine. Bandora şer ji dewlemendiya petrola Kurdistanê ye, ku parçeyê mezin ya petrola Îraqê ye û %53,6 hatina giştî ya dewletê ku ew jî ji %72 ticareta derve ya welat, zêdetir e. Têkoşînê hin encam dane, ji ber ku kurd tenê li Îraqê weke "netewe" tînanaskirin û li wê derê, di prensîpê de, mafê wan ê "otonomiyê" heye. Hebûna şer jî bi nasnekirina vî otonomiyê ve girêdayî ye—heman rastî îro jî heye—û kurd dixwazin ku ev otonomî li ser esasê "herêman" were naskirin. Wateya vî şerê dawî yê li gorî modela navneteweyî bû ku ji aliyê Kissinger ve dihate birêvebirin. Roja 6ê adara 1975ê, di hizûra serok Boumedieneyî de, Îran û Îraq hatibûn cem hev (C.I.A. di kûlîsan de baş kar kiribû) û wan tîkçûna tevgera Mela [Mistefa] Barzanî îmze kiribûn. Careke din hate dîtin ku, dema pirsgerêka kêmneteweyan dibe mijara gotinê, nakokiyên di navbera rejîma "pêşketî" û ya "şûndemayî" de ji holê radibin û ew hêzên xwe dikin yek. Heman senaryo di demên bihurî de jî pêk hatibû, di sala 1932ê de, şahê Îranê alikariya xwe li ser kurdan birî û piştî re jî artêşa tirk ket nav axa Îranê daku kurdên berxwedêr bipelçiqîne. Weha jî bû, artêşa tirk gihîşt armanca xwe.

Pirtûkeke din, *Îraqa Nû û Pirsgerêka Kurd* (2), nêrîna rejîma Baasî ya li ser pirsgerêkê xuya dike. Nivîskarê wê, Aziz el-Hajj e, ew îro li UNESCOyê nûnerîya Îraqê dike û yek ji rayedarên Partiya Komünist a Îraqê ye. Heman partiyê dev ji armanca xwe ya pêşxistina têkoşînê berdabû û bi rejîmê re li hev kiribû, ji ber vî helwêsta xwe jî, li pêşberî girseyan rexne li xwe girtibû. Pirtûka wî, ya ku bi rengên marksîst hatiye nexşkirin, weke rastîyêke siyaseta hikûmeta wî ye. Ew balê dikişîne ser helwêsta rêveberîya tevgera Barzanî û dibêje, di 11ê adara 1971ê de, dema ku biryara di derbareyê otonomîya Kurdistanê de dihate niqaşkirin, vî tevgerê rola xwe baş nelfistîye û xwe daye kêleka emperyalizmê û xwestîye careke din li dijî rejîma pêşketî ya Îraqê, ku di demê kurt de nifta xwe girtîye bin kontrola xwe, şer bike. Eger bi rastî Barzanî hem bi Amerîkayê re û hem jî bi Îranê re hevkarî kiribe, gelê kurd bi buhayekî mezin cefayê ew kişandiye. Aziz el-Hajj nabêje ku herêma otonom tenê dike % 51ê axa Kurdistanê Îraqê (ew li vî derê herêmen giring ên niftê di nav axa Kurdistanê otonom de hesab nake). Tê zanîn ku biryara 11ê adara 1971ê, ya di derbareyê Kerkûkê de, tu car neketîye meriyetê û miqabilê wê, kurd ji wê herême hatine koçberkirin daku girseyên ereb werin li wê derê bi cih bibin. Li gorî Aziz el-Hajj, ev weke tedbîrekê hatiye

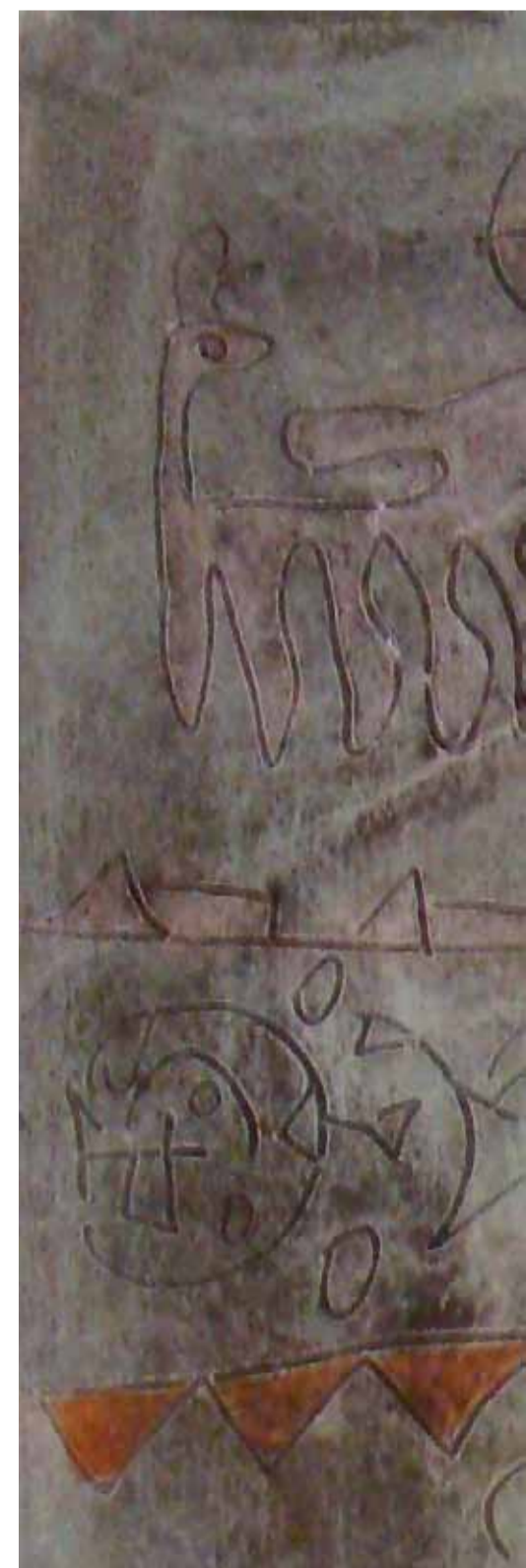
girtin daku "bîyanî nikaribin derbasî nava Îraqê bibin".

Weha dîyar e ku careke din wê pirsgerêka kurd bibe mijara niqaşan. Pirtûkên ku di van demên nêz de hatine weşandin, bi taybetî ya *Kurd û Kurdistan*, rewşê bi şeweyekî dîrokî dinirxînin û balê dikişînin ser pirsgerêkê. Lê belê, dema ku mirov kêmasiyên tevgera kurd, ên ku di demên nêz de hatine jîyîn, digire ber çavan, divê em cudahiye bixin navbera daxwaza gel a ji bo serbixwebûnê û daxwaza rêveberîya siyasî ya vî tevgerê. Digel her tiştî jî, bi rastî, divê êdî pirsgerêka kurd nebe hacetêke şerê di navbera çê û xiraban de.

*Rojnamevan û romannivîsê lubnanî
Wergera ji fransî: Ahmet Dere

RODİ KHALİL: Şewqa evîne II, teknîka taybet ya li ser tûwalê, 70 x 50 cm

Piştî peymanana di navbera Bexda û Tehranê de

Yekîtîya Xwendevanên Kurdistanê li Fransayê ji me re nameyeke dirêj î pir biwate şand û em jî diweşînin:

Hikûmeta yekem ya Partîya Ba'as, ku bingehê xwe ji darbeya leşkerî ya 8ê sibata 1963yê digire û ji aliyê general Hesên el Bekir ve dihate birêveberîna yê ku niha serokê dewletê, serokwezîr û her weha serleşkerê bilind û hwd. e – bûye qatîlê bi kêmanî 3 hezar komunistên îraqî, ku di nav wan de hemû endamên buroya siyasî û komîteya navendî jî hebûn. Em li ser mijarên weşeta ku di dema kampanyaya li Kurdistanê hat meşandin de nasekinin, herweha ne li ser dardekirinê gelê cihû, ne li ser qurbanên ku di odayên îşkenceyên Qesr el Nihayyê (Qesra Dawîn), ne jî li ser cezayên ku li hin rayedarên payebilind ên Ba'asî (Hardane Takritî, Nazim Kazar û hwd.) ku nakokiyên wan bi rêveberên partiyê re hebûn, nasekinin. Ev hemû di rabirdûyê de man. Li vê derê em ê

li ser rewşa muha, bi taybetî jî li ser kiryarên ku di nav du salên bihurî de li Kurdistanê Iraqê pêk hatine bisekinin.

Em dîzanin ku di adara 1975ê de, piştî peymanana ku di navbera şahê Îranê û Seddam Hisên (cigirê serokê Iraqê) de pêk hat, ku wê demê serokatîya tevgera kurd jî ji hev ketibû, berxwedana leşkerî ya li Kurdistanê heliyabû. Ev rewşa hanê, ne encama 14 salên şerê di navbera tevgera kurd û dewleta Iraqê de bû. Lewra rayedarên îraqî jî vê rewşê sîd wergirtin daku herêmên kurdan, ên li ser sînorê Tirkîyeyê, Sûriyeyê û Îranê, herweha deverên wekî Kerkûk û Xaneqînê, ku petrol pir lê heye û jî bo kurdan stratejîk in, vala bikin û kurdên li wan deran ji cihên wan rakin. Derbareyê hejmara kesên ku hatine koçberkirin cur be cur nêrin hene, li gor hin nêrînan hejmara wan di navbera 200 û 500 hezaran de ye.

Girseyan ku hatine koçberkirin, di kampên çola Dîwanîya û Nassirîyeyê

de, kom bi kom hatine bicihkirin û li wan deran, bi darê zorê kar bi wan tên kirin. Li gor wezîrê ragihandinê Tariq 'Ezîz, kurdên ku hatine koçberkirin "li dijî gelê Iraqê û li dijî serxwebûna dewleta Iraqê sûceki mezin kirine, lewra divê ew cezayê xwe bikişînin" (Financial Times, 14 tîrmeh 1975). Di vê demê de, hejmara kesên ku têne koçberkirin ewqas zêde bûye ku kampên berê têrê nakin, lewra rayedarên îraqî, yek li herêma El-Rîfaiyê, ya din jî li herêma Souq-El-Coukhê, ku nêzîkî Nassirîyeyê, 2 kampên din çêkirine.

Koçberkirina sistematîk ya kurdan bûye sedem ku Kurdistanê Iraqê vala bibe û lewra hikûmeta Bexdayê şûna wan li heman deveran eşîretên 'ereb, yên ji başûrê Iraqê û her weha yên ji Misrê bi cih dîke. Şûna navên bi kurdî navine bi erebî li gund û bajarên kurdan têne kirin. Her weha, bajarê herî kevin yê kurdan Kerkûk êdî di zimanê fermî de weke El Ta'amin tê bi nav kirin. Bajarên din jî bi navên weke Haifa, Jaffa, El-Quds û

hwd têne naskirin. Li her deveke Kurdistanê, cihên stratejîk weke wargehên kontrolkirina girseyan têne ava kirin.

Di nav du salên dawîyê de, bi sedan kes hatine dardekirin, lê belê tu kes nikare hejmareke giştî û rast bide. Li gor rapora salane ya Amnesty Internationalê ku derbareyê sala 1976ê hatîye nivîsandin, "Iraq yek ji welatên Rojhilata Navîn e ku herî pir mafên mirovan bin pê dîke".

Di dawîya sala 1976ê de, termên 244 kurdên ji herêma Silêmanîyê, ku bûbûn qurbanên komkujîyêkê, di nav asîdê de hatine helandin. Di hejmara 21ê sibata 1977ê ya Times a Londrayê de, hin agahî derbareyê vê komkujî û kiryara hovane de hatine weşandin. Roja 29ê kanûna 1976ê, piştî ku artêşa îraqî agahî digire ku komeke partîzanên kurd hatine gundê Şarestenê, leşker bi ser heman gundî de digirin û bi bahaneya ku gundî alîkarîya partîzanan dikin, li wê derê qasî 100 sivîlan dikujin. Di nav kesên ku hatî kuştin de nêzîkî 30 xwendevanên dibistanê, ên di navbera 6-14 salî de jî hene.

Di sibata bihurî de, vê carê civaka şî'î –ku li Iraqê xwedîya hejmara herî zêde ye- li dijî cezayên dardekirinê û cefayê ku ji ber bawermendîya xwe dikişîne, rabû ser xwe. Di dema van serhildanan de êrişî gelek qereqolên polîsan hatin kirin, pir bînyên dewletê jî aliyê girseyê ve hatin hilweşandin. Ji ber van serhildanan, bi armanca dadgehkirina şî'îyan, dadgeheke taybet hat çêkirin, ku serokatîya wê ji aliyê 3 endamên Konseya Birêvebirina Iraqê û her weha rêveberîya Heremî pêk dihat. Hukmê dadgehê bû 8 cezayên dardekirinê û 15 cezayên mûbedê. Ev biryara dadgehê jî aliyê rêveberên Bexdayê ve kêm hate dîtin û ji ber vê sedemê wan hevalên xwe ên Konseya Birêvebirina Iraqê li dijî şoreşê wekî sûcdar tawanbar kirin.

Mînakeke din derbareyê van kiryarên komkujîyan: di navbera 11ê adar û 4ê nîsana bihurî de, 39 kurd hatine dardekirin. Piştî biryareke bilez, roja 11ê adarê, dadgeha Mûsilê cezayê îdamê da 6 kurdên helebceyî û ew di heman rojê de hatin dardekirin. Piştî deh rojan, roja cejna neteweyî ya kurdan, 15 kurd li Silêmanîyê hatin dardekirin, bêtî ku tawanbarîya – Tenzîmkirina Tevgera Terorîst – li ser wan bê îsbat kirin. Roja 1ê nîsanê, 8 Kurd, ku di nav wan de zarokê 12 salî û her weha jinek jî hebû, bi gunehkarîya ku alîkarîya partîzanan kirine, hatin dardekirin. Roja 4ê nîsanê, dadgeheke Kerkûkê cezayê mûbedê da 10 ciwanên kurd. Ev ciwanên han bi "amadekarîyên ji bo kuştina walîyê Silêmanîyê" hatibûn tawanbar kirin. Ev walî dijî û tiştêk jî pê nehatiye. Ji ber ku dadgehê nikaribû sûcê van ciwanan tesbît bike, ew bi "fikirandina di derbareyê terorîzmê de" hatin tawanbar kirin û darde kirin.

Li vê derê em dixwazin dawîyê li rêzkirina bûyeran binin. Eger hikûmeta Bexdayê van kiryarên înkâr bike, em ji wê dixwazin ku ew rê bide delegasyonên Neteweyên Yekbûyî, Amnesty International û her weha ya Federasyona Navneteweyî ya Mafên Mirovan daku li Iraqê û li Kurdistanê Iraqê bigerin. Ji aliyê xwe ve, em dibêjin ku, eger seredanên delegasyonên van sazîyan pêk werin, em dikarin hemû agahiyên xwe ji wan re aşkere bikin daku li ber raya giştî ya cihanê, qedrê gelê kurd bê zanîn. Her weha li vê çavkanîyê jî binêrin: Fiksiyona Xweserîya li Kurdistanê Iraqê.

Wergera ji fransî: Ahmet Dere

WÊNESAZÊ VÊ HEJMARÊ

Rodi Khalil

Rodi Khalil, di sala 1973'yan de li Tel Hadat a Sûriyê hatiye dinyayê. Dibistana navîn, li bajarê Al Hassaka û zanîngehê jî li Şamê qedandîye. Khalil, li Zanîngeha Şamê beşê mîmarîya hundirîn, hunêr û dekorasyon xwendîye. Rodi, li Sûriyeyê yek ji wan kesên bênasname ye. Ji ber ku ne xwedî nasnameyeke fermî bûye nikariye dîplomaya zanîngehê bigre.

Rodi Khalil, bingeha hunera xwe li ser bedewîya çanda kurd daye rûniştandin û nexasî peyxama xwe zêdetir ji efsaneyan digire.

Di wêneyên xwe de, ji aliyekî ve cîh dide alozî, zext û birçîbûnê û ji aliyê din ve jî li ser babetên wek aşîti û evîne disekine. Di berhemên Khalil de, meriv dikare bi hêsaniyê remz û şîfreyên çandên Mezopotamya, Asûriyan û Medan bibîne.

Hunermend Rodi Khalil, her-weha karê dekorasyonê yê filman jî dîke. Heta niha li gelek welatên cuda yên wek Ukrayna, Kuweyt, Îngiltere, DYA, Tirkîye û Holandayê tev li pêşangehên sexsî û karma bûye. Rodi Khalil, li bajarê Almanya, li Bremenê dijî û xebatên xwe yê hunerî li vî bajarî didomîne.

Ji bo zêdetir agahî: www.rodî-khalil.de

beşên karê aboriyê winda kirîye. Li gor agahiyên penaberan, her tişt li wê derê tê bazarkirin û firotin; destûra guhertina cih, patronî, şuştina mêjî, parastin, sextekarî...

Gelo wê ev hêza binerd ya civakê bikaribe rejîmê bi paş ve, ber bi xeta dema Kim Il-Sung ve bibe? Dema Kim Il-Sung tê wateya ku, ûtopîya neteweyî li pêşîya pêdiviyên girseyê cih bigire. Çîn hêzê dide Pyongyangê da ku ew xetere pragmatîk bişopîne. Lê belê, di KGDKê de Pekîn xwedîya avantajê ye: aramiya rewşê. Rêveberên çînî bawer dikin ku, vekirineke lezgin ya KGDKê dikare zerarê bide rejîmê. Li gor daxuyaniyên Choi Choon-Heum, endamê enstîtûya yekîtîya neteweyî (ya hukûmetê) li Seulê "Pirsgirêka nukleer di rêza yekem de hêzên rojavayî ditirsîne û nearam dike, di rêza duyem de jî Çînê nerehet dike. Eger dema piştî Kim Jong-il bê zerar dest pê bike, Çîn dikare giraniya xwe ya aborî û siyasî li KGDKê pir zêde bike"

Têkilîyên di navbera Pyongyang û Pekînê de di nav gelek nakokîyan de dimeşin. Hevkarî wê ya herî nêz Çîn e. Heman hevkarî ji dema şerê Koreyê û vir ve (25-10-1950) didome. Di wî şerî de hêzên Neteweyên Yekbûyî, artêşa Kim Il-sung heya çemê Yalu biribû û ew kiribû nav rewşeke zehmet, lê belê alîkarîya artêşa Çînê karibû jê re bibe weke derman. Lewra, têkilîyên aborî û leşkerî yên di navbera her du welatan de dimeşin, heman hevkarî di dema pîrozbahiyên serkeftina 25-10-1950yê de jî îlan bûbû. Ji 2008ê vir ve, piştî aşkarebûna siyaseta Seulê, ya di derbareyê nêzikbûna ber bi Bakur ve, ku ji aliyê serokê hêza navendî ya rastgir, *Lee Myung-Bak* ve tê meşandin, Çînê zêdetir xwe nêzikê KGDKê kirîye û vê gavê bûye hevkarî aborî ya herî girîng (ji %70 kirin û firotina derve). Herweha, di warê kirîna zexîre, enerjî û tesîsatên de, Çîn di rêza yekem de ye. Ambargoya navneteweyî tu tesîr li ser rejîmê çenêkir, lê belê ew bû sedem ku Koreya Bakur bikeve nav lepên Pekînê. Dostaniya di navbera van du welatan de bi du serdanan hate xurtkirin; serdana Kim Jong-il, di 2010ê de, ji bo cîranê wî û serdana rayedarê Çînê yê herî payebilind ji bo Pyongyangê. Lê belê divê xurtbûna dostaniya di navbera van du welatan de ji bûyerên dema bihurî veqetandî neyên nirxandin. Her çend weşana telegramên diplomatîk yên amerîkî, ku ji aliyê WikiLeakse ve pêk hatin, bandorek kiribin jî, ev nayê wateya ku wê hevkarîya di navbera van du welatan de xirab bibe. Çîn hevkarîya xwe ya bi KGDKê re ji bo aramiya rewşê weke misogerî dibîne. (12) Li Çînê di dibistanên ramanan hene: ya "muhafezekaran", ku ji ber hebûna wê Koreya Bakur tim weke "welatekî bira" ye û ya "derdorên ku daxwaza pêşxistina têkilîyên navneteweyî dikin", ev dibistan Koreya Bakur weke barekê dibîne. Li gorî birêz Choi, "Ev niqaşên akademîk li ser daxwazên stratejîk ên Partiya Komünîst tu bandorê nakin."

Pekîn hemû rewşan û herweha belavbûna rejîmê jî digire ber çavan. Ew di derbareyê hevkarî xwe de tu xeyalan çênake. Lê belê, ji bo vê gavê, ew naxwaze hêzên leşkerî yên amerîkî li aliyê din ê çemê Yaluyê bibîne. Ew naxwaze di bin serokatîya Koreya Başûr de û bi alîkarîya Amerîkayê, yekîtîyek di navbera van her du welatan de çêbibe. Divê were zanîn ku, belavbûna rejîmê wê bi taybetî li ser sinorên Çîn û Koreya Bakur bibe sedemê hejmareke mezin ya penaberan. Ji ber ku di herêma Yanbianê de, li aliyê Çînê, civakeke

RODI KHALIL: *Evin IV*, teknika taybet ya li ser tûwalê, 50 x 50 cm

koreyî, ya ku hejmara wê milyonek e, xwe pir nêzikê KGDKê dibîne û herweha ew xwedîya hestên neteweyî ye. Hatina kutleyên penaberan dikare bibe sedemê daxwazên nasnameyî, ku vê gavê pirsgirêkeke weha di herêma Xinjiang de, ji aliyê Uyguran ve tê jiyîn. (13)

Bi armanca stabilîzekirina KGDKê, Çîn hewl dide ku Mandşûriya Kevin careke din zindî bike. Di çarçoveya vê projeya ku bi navê *Chang-Ji-Tu* tê naskirin de, ew dixwaze di destpêkê de herêmeke pişesaziyê ava bike, ku ji 35 kilometreyan pêk tê û li kêleka çemê Yalu, di navbera Tanghua û Dandongê de ye. Piştê ew ê vê projeyê ber bi herêmên Changchun û Jilin, heya Tumenê fireh bike. Karê jî bo çêkirina pîrekê di navbera van du welatan de dest pê kirîye. Rayedarên çînî, li KGDKê, ketine nava hewldanên ji bo xebatên çêkirina xaniyan û ya pêdiviyên bingehîn in. Her weha, Çînê dest bi karê dewlemendiya binerd kirîye, heman dewlemendî li Koreya Bakur pir zêde ye (bi taybetî di warê medenê tenik de). Eger rojekê Başûr bi darê zorê were Bakur, ew ê bibîne ku pir dever hatine dagîr kirin...

Ev pêşveçûna hêdî ya Çînê, ji aliyê Pyongyangê ve zêde nayê hez kirin: lê belê, ji bo ku rejîmê belav nebe, ew neçar e ku bi vî awayî xwe serbixwe bibîne. Rayedarên Koreya Bakur xwedî serpêhatiyên dirêj in. Di 1956ê de, bi alîkarîya Moskvayê, Pekînê alîkarî dabû hewldanên ji bo darbeyeke leşkerî, alî dijî Kim Il-Sung. Ev ceribandî ji aliyê hin rayedarên Partiya Komünîst ve, ku hevalbendên Çînê bûn, hatibû meşandin. Heya ku rejîmê berjewendiyên Pekînê biparêze, ew ê alîkarîya Çînê bigre; û heya ku berjewendiyên aborî û jeostratejîk ên Çînê li KGDKê hebin, ew ê nehêle stabilîzasyona vî welatî xirab bibe. Bi vî misogerîyê ve girêdayî, wê KGDK nikaribe xwe ji Pekînê qut bike û ew ê weke satelîta wê bimîne.

* Rojnamevan

- 1 Li hejmara kanûna 2010an ya *Le Monde diplomatique*, li gotara Alain Gresh ya bi navê "une guerre civile oubliée" binêrin
- 2 Di sibata 2007an de li gor peymanê rawestandina fealiyêten nuklerî yên Koreya Bakur, divê reaktorê Yongbyonê bihata deaktîvekirin. Lê piştî rawestandina

hevdiyan, kontrolkirina fealiyêten nuklerî di dawîya salê de hate sekinandin. Koreya Bakur, ji bo peymanê aşîtiyê bikeve dêvla peymanê agirbir ya 1953yê, şertê bi DYA'yê yê rasterast diyalogê derxist pêş. Binêrin Bruce Cumings, *Le Monde diplomatique*, cotmeh 2007

Wergera ji fransî: Ahmet Dere

Rastîya li pişt qehremanên geşbîn

Xwendineke "hûr û hişyar" li ser edebiyata Koreya Bakurî, gava ku zêde bala xwe nede ser qehremanên geşbîn -ku ji xwe her çî diqewime bila biqewime bawerîya wan a bi şoreş û şoreşgeriyê qet naleqe- lê bêhtir berê xwe bide çarçove û şertên ku ew qehreman jê dertên, dê di heman demê de îşaretê bi guherînen civakî yên ne li ber çavan jî bike. Di navbera risteyên ji gotin û hevokên "siyaseten rast", ku têkoşîna li dijî bedbextî û nexweşiyên dinyayê ber bi esmanan berz dikin, rastîyeke din raxistî ye: bertil, nemana bawerîya bi şoreşê, karnekirin...

Li pişt girêdanê fermî ya bi nîrx û nizama heyî, ku bi merasimên konformîzm û dîsîplînê (beşdarîkirina di danîşîn û çalakîyên fêrbûna îdeolojîyê de û çûna xwepêşandanên cemawerî hwd.) di qada giştî de xuya dibin, xetên civakêkê tene kêşan ku tê de xinizî û xemsarî şikil digire: anku ew her du taybetmendî û karakterên ku gendeliyê berbelav dikin. Heyama xelayê, ji ber hewl û lêgerîna nanê şevê, gelek kesan di civînên perwerdeya siyasî û rexne li xwe girtinê de beşdarî nedikir. Serê salên 2000î beşdarîya di van çalakîyên dilsoziyê de nîve-nîv daketibû (1). Tevî ku heyamên paştir bal û elaqeya li ser van çalakîyan zêdetir jî bû, meyleke berfireh û bihêz pê re nehat. Kiryar û tevgerên zêdegavîyê, wek zererdana bi mal û tiştên mîrî, dizîya di kargeh û kooperatîfên ziraî de, çend qatan zêdetir bûn. Nişaneyê heyamê: cemaetê heta dereceyekê bi xweşbînî li van kesan dinihêrî ku ji bo berdewamiya jîyana xwe curmên weha dikirin. Ev helwêsta xweşbîn

a xelkî di romana *Klit* ya Kim Hae-Sung de, ku sala 2004ê derket, xuya dibe. (2) Romana ku xweşbînî û mezinayîya partiyê li hember sîcdaran dide pêş, di heman demê de, bi rengekî nerasterast, resmê bêserûberî û bînişanîya welatekî dikêşe ku li wir jîna bêyî bînpêkirina qanûnan gelek zehmet e.

Patrick Maurusê mamosteyê Înstîtûya Neteweyî ya Ziman û Şaristanîyên Rojhilatî (INALCO, li Parîsê) (ku romana *Hevalan* ya Baek Nam-Ryong (1949ê ji dayik bûye) a ku sala 1988ê li Pyongyangê hat belavkirin wergerandîye fransî) (3) wisa difikire ku "*Edebîyata koreya bakurî di pêl û dewrên cihê re derbas bû. Pêla romantîzma şoreşger û qehremanên rejîmê serê salên 1990ê tewaw bû. Û digel gotara siyasî ku dev ji gundî, karker û eskeran berdidahaheveng û wek kirdeya dirokê zanyar û teknîsyen didane pêş, edebîyatê jî edî cext û giringî da ser zanyarî û hîlberînê. Hevalan ku berê xwe dide nav çirokeke hevberdana jin û mîrekî, nimûneyeke pir balkêş e: ew xwe dispêre ser fikira ku rejîmê baş e û rê û îmkânên rexneya navxweyî hene, ji ber ku kesên tene rexnekirin li ber vê rejîmê asteng in. Tiştê ku roman derheqê kadirên kariyerîst û durû de dibêje gelek xesim e lê belê dîsa jî tê qebûlîkirin, ji ber ku rê û îmkana selihandin û başkirina egoîstan heye. Bi vî halê xwe zêde dîr nîne ji erkê perwerdekirina bi rêya hişyarkirinê ku rikneke felsefeya Konfûçyûs e. Ji mirovî weha ye ku edebîyata Koreya Bakurî bi temamî tê dariştin û kontrolkirin. Lê belê, divê para azadîya her cûre nivîsandinê neyê ji*

- 3 Japonyayê di navbera salên 1905 û 1945 de Koreyê dagir kir
- 4 Hazel Smith, "Hungry for Peace", United States Institute of Peace Press, Washington, 2005
- 5 Ruediger Frank, "North Korea: Gigantic Change", Nautilus Institute, San Francisco 9 gulan 2003
- 6 Andrei Lankov, "The natural death of North Korean Stalinism", Asia Policy, Nr 1, Seattle, 2006. Binêrin, "La Mue de la Corée du Nord", *Le Débat*, nr 153, Paris, çile-sibat 2009
- 7 Stephan Haggard û Marcus Noland, "Winter of their discontent: Pyongyang attacks the market", Policy Brief, no 10-1, Peterson Institute for International Economics, Washington, çile 2010
- 8 Georgy Toloraya, "The economic future of North Korea. Will the market rule?", Academic Paper Series, vol. 1, Korea Economic Institute of America, Washington, sibat 2008
- 9 Bi taybetî li xebatên Charles Armstrong û Bruce Cumings binêrin. Ji bo fransî: Patrick Maurus, "La Corée dans ses fables", Actes Sud, Arles, 2010
- 10 Li gor CIA'yê di salên 1970ê de ji hêla pêşketinê ve Koreya Bakur li pêş Koreya Başûr bû. "Economic Race Between North and South Korea", Government Printing Office, Washington, 1978
- 11 Dezgehên alîkarîyê li ser girtina 150 heta 200 hezar mirovî di nav kamp û girtgehên "şirketên dewletî" agahdarî dabûn. Ev yek bi rêya wêneyên satelîtê hatine derxistin
- 12 Raporên li ser Koreya Bakur û Çînê bixwînin. Dingli Shen, "Pyongyang mise la neutralite de Pekin", *Le Monde diplomatique*, çiriya paşîn 2006
- 13 Gotara Martine Bulaartine a "Quand la Fievre montait dans le west chinois", ku di tebaxa 2009ê de di *Le Monde diplomatique* de derketî binêrin

ber kirin: tekst û nivîsarên siyasetên herî rast ji her gav tiştên berevajî û ziddê zahîrê xwe dibêjin".

Romanên ku di dehsalên pêşî ên salên 2000î de derçûne, dîsa cudatîya helwêstan a di navbera neslan de dikin mijara nihênî û pîrsa veguhastina ruhê fedakarîya bo doza muştêrek, ku neslên salmezînan xwedanên wê ruh û tégihîştinê ne, dikin xema berheman... Neslên ciwan ku çav û ruhê wan ê teşebusên qezenc û faydexwaziyê bihêztir e, "hêza manewî" ya rîspîyên xwe jî dest dane. Lim Soon-Hee (4) dibêje ku di romanên de xuyabûna van qehremanên ciwan di nav neslê ciwan de nişaneyê guherîna nîrxan e. Ev neslê ku di heyama "salên reş" ên xelayê de mezin bûne, gelek zehmetî kêşane û bi çavên xwe dîtine ka çawa kes û karên wan, tevî dilsoziya xwe ya bo rejîmê, ji bêderfetîyan mirine; lewma êdî ciwan bêtir berjewendiyên xwe yên şexsî didin pêş. Halefî ruhîyeyeke ku, bi ya vî nivîskarî, sîtavka bijiyana nisbî ya îdeolojîya cemawerî ye.

PH. P.

- 1 Cho Jeong-Ah, *The change of everyday life in North Korea after their economic difficulties* [Guherîna jîyana rojane ya li Koreya Bakur piştî çetinhahiyên aborî], Korean Institute for National Unification (KINU), gulana 2007ê
- 2 Cho Jeong-Ah, heman çavkanî
- 3 Ev pirtûk bi hevkarîya Yang Jung-hee û Tae Cheong bo fransî hat wergerandin û de li cem weşanxaneyê Actes Sud bê weşandin
- 4 *Value changes of the north korean new generation and prospects* [Guherînen nîrxên nişê nû û perspektîvên koreya bakurî], KINU, adara 2007ê

Wergera ji fransî: Ergin Opengin

HÊŞTIRÊN ÇÎNÎ Û HECÎNÊN SUÛDÎ

Di bin sîya Waşingtonê de
têkilîyên Pekîn û Rîyadê

ALAIN GRESH

Bi dirêjahiya otorêyan ve, li cem Carrefourê, tabelaya China Martê, supermarketeke pir mezin a nû îlanbûyî, ronî dide derdorê: li dukanên wê, bi hezaran tiştên rasterast ji Împaratoriya Navîn hatî, tîn firotin. Ajansa çapemeniyê ya çînî Xinhua, dide zanîn ku 322 misilman ji eyaleta Gansuyê hatin û heta heca Mekeyê (*nivîsa di çarçoveyê de bixwînin*), bi hezaran kes wê bidin ser şopa wan. Zanyarên her du welatan, di hezîrana 2010î de, deşîfrekirina DN'Aya hêştiran (*Camelus dromedarius*, hêştirên yek milikî) bi dawî kir û Pekînê 37 hecîn (*Camelus bactrianus*, hêştirên du milikî) diyarî Rîyadê ji kirin, lewra ku hecîn li Erebiştana Suûdîyê tunene. Restorana çînî *Leylan* weke nişana vê lihevhatinê ye û xwarineke goştê hecînan bi şewazê pekîni difiroşe. Wênayên bi vî rengî, nemaze di warê aboriyê de nêzikbûna nedîtî ya her du welatan, didin xuyakirin. Di sala 2009ê de, Çînê ji bo cara yekem şûna DYAyê girt û bû bikira yekemîn a nefta Erebiştana Suûdîyê. Anuha, para wê di îthalatên çînî de %11.3 ye - di sala 2000ê de, ew reqem bi tenê %4 bû. Par, di vî meliktîyê de ku niştecihên wê pir ji çîpan hez dikin -benzîn lê pir erzan e- Çînê ji DYAyê bêhtir tirimpêl firotin. Hin şiroveker wê rewşê weke qulibandineke hevpeymaniyê rave dikin û bi dilşadî an bi fikar, dibêjin ku Pekîn û Rîyadê wê têkilîyê weha deynin ku dê Waşingtonê li derve bihêle. Lê Raed Krimli, şewirmendê wezîrê kar û barên derve yê Saûd Al-Faysal, wan şiroveyan di cih de nabîne: "Tevî ku em pê dizanin ku dibin sedama hin fikarên Waşingtonê jî, ti elaqeya pêwendiyên me yên bi Çînê re bi têkilîyên me yên giring û stratejîk yên bi DYAyê re nîne." Bi dû van gotinan, ew bi mizewirî bi bîr dixê ku Rîyad, pir caran li ser daxwaza "dostê amerîkî" jî ji bo berjewendiyên vî dostî bandorê li Pekînê dike, weke minak, li ser bernameya nukleer a îranî.

John Sfakianakis, endamê Saudi Fransi Bank û yek ji bisporên ku meliktîyê herî baş nas dike, bi heman haydariyê îşaret bi xisleta bi tevahî aborî ya pêwendiyên Pekîn û Rîyadê dike: "Rast e ku Çîn li vir bêhtir îxracatê dike, lê ev rewş di piraniya welatan de bi heman rengî ye. (1) Suûdî jî dixwazin gava xwe biavêjin Çînê. Dema ku Çîn bixwaze di herêmê de roleke siyasî rabe, pêwendî wê siyasî bibe. Anuha ne wisa ye."

Her du welat di destpêka salên 2000î de, dema ku kirîna petrolê li DYA û YEyê nema zêde bû, lê li Çînê pir zêde bû li hev hatin. Lewra jî, tu kes înkâr nake ku ew ji ber nefê bi hev ve girêdayî ne. Rîyadê dixwest bazareke demdirêj ji xwe re misoger bike û Pekînê jî dixwest ewlehîya peydakirina nefta xwe xurt bike. Karbidestên çînî bi zimanê diplomatîyê baş dizanin û ew behsa qedera hevpar a gelan, pêwîstiya bihevberiyên feydeyên hevbeş ên hevkarîyê dikin. Lê fikarên hêzeke ber bi xurtbûnê ve ye di daxuyanîyan

Tevî ku her du ji endamên G20'ê ne, parêzvana deverên pîroz ên ola Îslamê, Arabîştana Suûdî, û Çîn a ku hê jî îdîa dike ku ateîst e, ne tenê ji aliyê fizîkî ve, herwiha ji aliyê îdeolojîk ve jî têra xwe ji hev dûr in. Lê belê li gel vê yekê jî, ev deh sal in ku, li qadên aborî, çandî, olî û hetta carna di qada eskerî de jî, di navbera her du welatan de têkilîyên zexim tîn honandin.

de cih nagrin. Di sala 2003ê de, romaneke serkeftî ya bi navê *Cenga Ji Bo Parastina Rêyên Neftê*, weha digot "hêzên împaratorî ku ji Çînê ditirsin" dor lê girtin, ev dorlêgirtin wê şerekî bi dawî hatibûya (2). Di çapemeniya çînî de, hin bispor bi awayekî aşkere, derbarê girtina avtenga Malaccayê, ya rêya derbasbûyîna petrolê behsa tirs û fikarên xwe dikin. Dema ku buhayê barîlekê nêzikî 150 dolaran bû, hin weşanên çînî, di vî karî de tilîya Waşingtonê didît, li gor wan Waşingtonê dixwest pirsgirêkan ji bo Çînê derxîne.

Ji bo kêmkirina girêdana xwe, Pekîn li benda peymanên ticarî yên digel Erebiştana Suûdîyê nese kinî, wê jî razandinên hevpar ên di warê hîdrokarburê de bi pêş xistin. Bi vî rengî, şirketa neteweyî ya suûdî ya hîdrokarburan Aramco, bi hevkarîya Exxon Mobil û şirketa çînî Sinopec, di eyaleta çînî Fujianê de, rafineriyêke weha çekir ku rojê dikare 240 000 barîlan derxîne. Şirketeke suûdî ya din, *Saudi Basic Industries Corporation* (Sabic), bi *Sinopéc* re kompleksêke petrokîmyayê li Tianjinê ava kir, ku nû dest bi xebatê kir. Wekî din, hin şirketen çînî li Erebiştana Suûdîyê pareyê xwe razand da ku kompleksên petrokîmyeyê ava bikin û ji bo cara pêşî, destûra wan hat dayîn ku ew dest bi karê vekolana gazê jî bikin.

Îxracata neftê (û berhemên petrokîmyewî) para herî mezin a îxracata suûdî ya ber bi Çînê ve pêk tîne; herçî Çîn e, ew di beşên pir cuda yên bazara suûdî de dixebite, ji sazîna xetên trenên pir bi lez heta bi çekirina kargêhên bêxwêkirin, alumînyûm an jî çimentoyê. Berhemên wê yên erzanbûha (tekstîl, cil û berg, pêleyistok), di nav xebatkarên koçber an jî beşa herî xizan a serjimara suûdîyan de mişteriyên xwe dibînin -û rastî nerazibûnên dijminane weke yên li Afrîkayê nayên, ji ber ku ew reqabeta tu berhemên xwecihî nakin. Çîn li ser bazara berhemên tevakîrî yên nîrxê bilind jî cihê xwe digire, ji komputeran bigire heta bi telefonên destan, tirimpêl an jî buldozeran. Şirketen wê li ser bazarên avahîsazîya giştî bi aloziyêke zêde tev digerin. Heta wan dikir bazara trena bi lez a xeta Mekke-Medîneyê ji destên Fransayê bistînin. Ev pêşana reqabetwarîya wan û her weha jêhatîbûna wan a ji bo şidandina girêdanên xurt bi biryardêrên siyasî û malbata melikî re ye. Ew meaşên nizim dide xebatkarên xwe, ku rasterast ji Çînê tîn, li gorî balyozxaneyê çînî 40 000 kes û bi gotina ticarîkî suûdî, ew her amade ne ku "însaetê berî duhî xilas bikin".

Lê aliyên xirab jî hene. Di çirîya paşîn a 2010ê de, ji bo cara duyem piştî çend mehan, xebatkarên çînî yên însaeta metroya Mekeyê xwe pêşan da, hin erebe û cam şkandin ku ev jî li bajarê pîroz dtîneke ne ji rêzê bû. Wan meaşên nizim û şertên xebata di bin 45°C de protesto dikir (3). Ihtîmal e ku ne pir bi dilê rayedarên suûdî be... Ji bo çend însaetên din, mohleta avakirinê bihurî, avahiyên xilasbûyî li gorî daxwazan nebûn. Carina, hin çewtî komik in: di salona nû ya China Martê de, dukanek kasayên polayî difiroşe, lê katalog û talîmatên bikaranînê bi tenê bi zimanê çînî hene. Wekî din, berdêla kêmkirina buhayan jî heye: Çapemeniya çînî ragihand ku di budceya projeya metroya Mekeyê de kuneke 4 milyar yuanî (ji 600 milyon dolarî bêhtir) hebû û şirket digel rayedarên suûdî di nav dozêkê de ne. (4)

Digel vê jî ji Çînê hat ku di demeke pir kurt de, li tevahiya Rojhilata Navîn cihê xwe bigire: ticareta navbera her du herêman, ku di 2004ê de 37 milyar dolar bû, di 2009ê de gihîşt 110 milyar dolaran. Ji 2004ê pê ve, forumên çînî-ereb ên berpirsaryên siyasî, bazirgan an jî nûnêrên civaka sîvil, bi rêkûpêkî li dar dikevin. Pevguherînan çandî xurt dibin, Pekînê versiyoneke erebî ya televizyona xwe ya nûçeyên bînavber, CCTV, saz kir (5), ajansa Xinhua li Rîyadê û li piraniya paytextên ereban bicihbûyî ye û kanala Al-Jazeera jî, li Pekînê dezgehê vekir. Di gotarên şairane de, çapemenî behsa vejîyaneke Rêya Hevrîşimê dike, ku ev rê jî, heta sedsala 15emîn, ji sinorên Çînê heta bi Derya Sipî diçû û rêya yekem a ticareta navneteweyî bû. Lê belê, divê ev heyecan bê kêmkirin, lewra ku mînahevîyên dirokî tiştêkî jî îspat nakin. Dema ku Rêya Hevrîşimê gihîşt noqteya xwe ya herî bilind, împaratoriyên asyayî jî xurt bûn û wan ewlehîya rêyan, bi awayekî leşkerî jî, misoger dikir. Rewşa îro ne weha ye.

Ji bo nuha, ev nizimdengîya Pekînê li qîmetê wê zêde dike. Mîr Turkî Al-Faysal birayê wezîrê kar û barên derve û kevneserokê rêxistina îstîxbaratê ye ya ku wî nemaze di dema tîkoşîna li dijî hêzên sovyetî de li Afxanîstanê bi rê ve dibir. Nuha ku, bi gotina xwe, ew bûye "welatîyekî ji rêzê", ew yek ji kêmandamên malbata melikî ye ku li DYAyê konferansan didin: "Pêwendiyên me yên digel Çînê hêsan in, ji yên digel DYAyê hêsanîr in. Li wir, lobî tunene ku bêtîsîrê li siyaseta wan bikin; em nabin rehîneyên cudatîyên wan ên navxweyî." Ew kevnebalozê Waşingtonê ye û li

RODÎ KHALIL: *Evina nivê şevê II*, teknîka taybet ya li ser tûwalê, 70 x 50 cm

wir, li hemberî kampanyayên dij-suûdî yên piştî 11ê îlonê tîkoşîya, lewra jî dizane behsa çî dike. Di derbarê pir dosyeyên navneteweyî de, mîna ya Darfûrê, Rîyad û Pekîn jî xwedîyên helwestên mîna hev in, bi heman rengî ji serdestîya neteweyî û desttewerdanê re rêzê digirin û diplomasiya rojavayî ya mafên mirovan piçûk dibînin, ji ber ku ev diplomasiya jî bi wan berjewendîperest û nehevseng e.

Pêbawerî weha nayê îlankirin. Û di navbera her du paytextan de, bûyereke damezirîner û ne ji rêzê, ku bêhtir dişibe romanên sixûran, ev pêbawerî ava kir. Dem sibata 1985ê ye: Îran û Iraq li dijî hev şer dikin. Bexda, bi fuzeyan li bajar û avahiyên neftê yên cîrana xwe dixê; hin tankerên suûdî jî dibin qurbanên "şerê tankeran". Rîyad a ku piştgiriyêke xurt dide desthilata Sedam Husênî, fikar û tatêlan dike. Melik Fahd ji serokê DYAyê Ronald Reagan dixwaze ku ew fuzeyan bifiroşe meliktîyê, da ku îmkânên çavtirsandinê yên welêt zêde bibin.

Serokê amerîkî ji nerazibûna Îsrailê ditirse, lewra ku wî nû tiştêkî ku Îsrail pê nerazî bû kir: daxwaza firotna balafirên AWACSê ji meliktîyê re, bi zehmetî derbasî kongreyê kir (6). Ew daxwaza melik red dike. Lê wekî din, Rîyad dikare ji kîjan welatî bixwaze? Rihab Masûd di wê demê de xebatkarê balyozxaneyê Suûdî ya li Waşingtonê bû û nuha alîkarê sekreterê giştî yê Konseya Neteweyî ya Ewlekarîyê ye, ku di bin birêveberîya mîr Bandar Ben Sultanî de sazîyêke pir bandordêr e. Ew rewşê weha şirove dike: "Me dikarî yan ji Moskwayê an jî ji Pekînê bixwazin. Lê ji ber ku serok Reagan navê "împaratoriya xirabîyê" li Yekîtîya Sovyetan kiribû, me Çînê tercîh kir, tevî ku wê demê qet têkilîyên me yên diplomatîyê pê re tune bûn jî."

Ev peywira pir giring û bi dizî dibe para mîr Bandar, kurê wezîrê parastinê û balyozê meliktîyê li Waşingtonê, ku wî li wê derê jî karîbû bi awayekî vîşartî nêzikî diplomatên çînî bibe. Bi dû heyetên aborî yên

sexe, ku bi erkên rastî yên leşkerî, hevdîtinên bi dizî yên li otelên Hongkongê û muzakereyên dûvdirêj li ser şert û mercên peymanê, di qanûna 1986ê de, Erebiştana Suûd li dor pêncî mîsîlên Dongfeng 3 ji Çînê kirin, ku ew li Rojavayê bi navê CSS-2 naskirî ne û menzîla wan bêhtir ji 3 000 kilometreyan e û di teorîyê de, dikarin serîkên nukleerî jî hilgirin. Gemiyên çînî sîlehan tînin Rîyadê (ji bo ku DYAyê bixapînin, Bexda weke wergira van sîlehan tê nişandan); personelê suûdî jî xwe fêrî bikaranîna van çekên nû dike.

Di destpêka 1988ê de, satelîtên amerîkî fuzeyan keşî dikin. Çapemeniya amerîkî jî îddîa dike ku ew çekên "barkêşên serîkên nukleerî" dikarin li her derê Rojhilata Navîn bixin. Hikûmeta Îsrailî tehdîd dike ku ew ê li ser baregehên suûdî yên çekirina fuzeyan, bombeyan bibarîne (7). DYA pir diqeherin ku li derveyî vî meseleyê hatin hiştin û sê tercîhan pêşkêşî Erebiştana Suûdî dikin: jihevexistina mîsîlan; li Çînê vegeandina wan; kontrolkirina wan a ji hêla leşkerên amerîkî ve. Dema ku balyozê amerîkî protestoya fermî ya welatê xwe dide melik, melik jî hêrs dibê û diplomat jî welêt dike der - ev bûyereke nedîtî bû di pêwendiyên her du welatan de. Krîz gihîşt asta herî bilind.

Rewş wê hêdî hêdî aşî bibe. Di adara 1988ê de, Çîn peymanê belavnekirina nukleerî mohr dike û piştast dike ku ew di vî warî de ne xwedana tu daxwazan e. DYA û Îsrailê jî aram dikin. Lê suûdî wê jî bîr nekî ku, di vî kîlîka giring de, Çînê piştevanîya wan kirîye. Pekîn jî, dê sipasdarê Rîyadê bûya ku daxwaza Waşingtonê ya kontrolkirina fuzeyên çînî -sîlehan "bi dizî"- red kir.

Pêwendiyên leşkerî di navbera Çîn û Erebiştana Suûdîyê de jî, bi awayekî vîşartî domand. Digel ku bi tenê kirîna çekên topavêj a 2008ê tê nasîn jî, bi rêkûpêkî îddîa hene ku Erebiştana Suûdî mîsîlên CSS-5 û CSS-6 ji Çînê dikire. Ev jî hêzê dide îddiyên xeyalî yên derûdorên neomuhafezekar ên amerîkî, ku bi hebûna bernameyêke

nukleerî û leşkerî ya suûdî bawer in, a ku bi hevkarîya Pekîna û tevkarîya din a stratejîk a melîktîyê, Pakîstanê re hatîye plan kirin (8).

Peymana li ser mîsîlan rê li ber danîna tîkîliyên diplomatîk ên fermî di navbera her du welatan de vekir, ev jî di 1990ê de pêk hat. Lewra jî, Rîyad jî bereya alîgirên Taiwanê veqetîya (9) û weha bi derengî, dest bi parastîna bîrdoza Çîneke hevgerî kir. Abdul-Karim Yaqub ê birêveberê Odeyên Bazîrganî û Pişesazîyê, bi bîr dixe ku di wê demê de, "Suûdî jê pir haydar bûn ku divê ew her tim weke hevkarê Rojavayê neyên dîtî û boçûneke hevsengtir pêwîst e. Bi vî nihêrînê, Çîn terçîheke baş bû."

Di serdema şerê Kendavê (1990-1991) de, Pekîne pêşniyazên Konseya Ewlekarîyê ya Neteweyên Yekbûyî, ku rê li ber şerî vedikir, erê nekirin. Berezajîya vê, Erebîstana Suûdî di bereya dij-Sedam Husênî de serkêş bû, lewra jî, hinek nakokî di nav her du welatan de peyda bûn. Piştî çend salan, gavên mezin ji bo tîkîliyên çînî-suûdî hatin avêtin. Di 2006ê de, melîkê suûdî yê nû, melîk Abdallah, ji bo sefera xwe a yekem a li derveyî welêt, Asyayê zîyaret dîke. Ew li pey hev diçe Çîn, Hindîstan, Malezya û Pakîstanê. Ev cara pêşî ye ku serokdewletekî Suûdî tê Pekîne. Zîyaret jî bi haydarî hat plan kirin, bi şandîna heyetên civaka sîvîl ku ji bîst û pênc kesan pêk tên -pênc kesên esilçîni jî di nav de (nivîsa di çarçoveyê de bixwînin). Di nîsana 2006ê de, serokê çînî Hu Jintao bi xwe diçe Rîyadê û hefteyekê li wir dimîne. Îmtîyaza wî ya taybet jî çêdibe: ew derdikeve pêşîya desteya şerhewendîyan (meclîs al-şûra) û gelek peymanan jî îmze dike - yek ji wan jî pêş dibîne ku bijîşkîya çînî ya bikeve melîktîyê.

Rewşenbîrekî suûdî dide zanîn ku, li Rîyadê, "heyranîyê xurt a jî bo Çînê, ji bo şarîstaniya wê, ji bo dîwarê bilind, ji bo lidarxistinê Leyistîkên Olîmpîyê heye. Gelek Suûdî dixwazin fêri zimanê çînî bibin. Piraniya xelkê ji DYAyê nefretê dikin, lê destkeftên Çînê dilê wan astê dike." Lê ew bi nehevbeşîya wê heştîyîyê jî dizane: "Çînê ne heyranê dunyaya ereb in, ji ber ku em lawaz in û beşek ji îmajê me ya li cem wan, ji Rojavayê hatîye." Digel vî jî, anuha bi sedan ciwanên suûdî li împaratorîya Navîn dixwînin û bi vî awayî bi ya pêxember Mihemed dikin: "Here heta bi Çînê li zanyariyê bigere."

Rîyad jî bo guherandîna îmajê xwe, her û her di nav hewldanan de ye. Piştî erdhêja Sichuanê, di havîna 2006ê de, melîktî mezintîrîn alîkar bû û bêhtir ji 40 mîlyon euroyan dan. Vê jî li Çînê olan da. Erebîstana Suûdîyê jî, li pêşangeha gerdûnî ya Shanghayê, koneke bi prestîj veda, ku di nav konên herî zîyaretkirî de cih girt: keştiyê pir mezin, bi şîklê heyyê û bi palmîyeyên li ser pîrê, mîna baxçeyekî daliqandî ku nişana waheyên çolan e -referansekê din a ji bo Rêya Hevrîşîmê.

Lê anuha hezar asteng pêşî li vî rêyê digrin, her du alî jî hewl didin ku ji van astengan bibihurî. Ji van astengan, bernamêya nukleer a îranî pîrsîrekeke mezin e. Ji xwe, bi salan e ku Çîn tîkîliyên xwe yên digel Îranê xurt dîke ku piştî Erebîstana Suûdî û Angolayê ew ji bo Pekîne neftîroşa sêyemîn e; ew sîlehan difiroşîyê û ticareta wê ya li wir, di her warî de dînamîk e - di 2009ê de, mîqdara wê gihîşt 30 mîlyar dolaran û ihtîmal e ku ev reqam ê di 2015ê de bibe 50 mîlyar. Lewra jî, Pekîna li hember her hişkirîna cezayê li dijî Tehranê

tev digere. Têvî hewldana mezin a Waşingtonê jî, mehên muzakereyê, di gulana 2010ê de zîyareteke fermî ya wezîrê suûdî yê kar û barên derve û çend muzakereyên din ên vîşartî, hatin kirin ku Çîn pêşniyaza Konseya Ewlekarîyê ya 9ê hezîrana 2010ê erê bike. Ji xwe, çavkanîyên diplomatîk ên suûdî piştrast dikin ku welatê wan ji Çînê re misoger kir ku, di rewşa rawestandîna fîrotîna ji Îranê de, ew ê şûna wê bigirin. Digel van tîştan, Çîn haydar dimîne û ji metna NY ya dawîyê danakeve. Ew hişkirîna cezayan a ku DYA û YE dixwazin, red dîke û heta şûna şîrkêten rojavayî yên ku Îranê dîtîrîkirî jî digire.

Tîrs û fikira suûdî ew e ku Îran wê çekên nukleer çêbike -li Rîyadê, bawerîya her kesî ye ku Tehran dixwaze wê bombeyê saz bike, sedema vî tîrsê ya kêman behsa wê tî kirin ev e: hemin wê encamên bûyereke bi vî rengî yên tîkîldarî bi pêwendîyên suûdî-amerîkî re hebî. Di vî rewşê de, gelo Waşington wê hewl nede ku bi Tehraneke nukleerî re li hev bê û berjewendîyên Ereban pişt guh bike? Mîr Turkî Al-Faysal rewşê weha dinîrxîne: "Fikara me ew e ku berjewendîyên me dê di heman demê de ji hêla Îran û DYAyê ve bêni jî bîr kirin. Di vî rewşê de, em ê di navbera Îraneke nukleer û Îsraîleke nukleer de zefîkirî bînin." Ew bi bişîrînekê weha pê de diçe: "Şikir ji Xwedê re ku Ahmadînejad heye" -ku bicîhatina vî rewşê zehmettir dîke.

Van bûyeran zêde bandor li ser tîkîliyên Pekîna û Rîyadê nekîr, lê ew haydarîya Çînê a di herêmê de bînêxê dikin. Wexta piştîgîrîya wê ya ji bo tevgerên şoreşgerî yên dunyaya sêyemîn û nemaze Rojhilata Navîn, bi rastî xilas bû. Ma hê di bîra kê de ye ku, digel Cezayîrê, ew, di salên 1960î de, welatê yekem bû ku alîkarîya El-Fetîh a Yasser Arafatî kiribû? Anuha, ji bilî daxuyanîyên aramker, ti pozîsyona wê a xurt di şerê Îsraîl-ereb de, Nêwra jî ku, di salên 1990î de, Çînê bi Îsraîlê re hevkarîyê leşkerî ya xurt da dest pê kirin -heta vetoya amerîkî ya tîrmeha 2000î li ser fîrotîna Îsraîlê ya radareke Phalcon jî bo Çînê. (10) "Helwêsta me ya li ser herêmê yekdeng nîne, rojnamevanekî çînî şîrove dîke. Du nihêrînen cuda hene, yek îsraîlîparêz, ya din erebparêz e."

Di 2004ê de, Çîn jî bo desteya çaran (YE, NY, DYA û Rusya) a li ser muzakereyên aştiyê yên îsraîl-ereb nehat vîxwendî. Ji ber vî yekê, wê şandeke taybet ji bo Rojhilata Navîn wezîfedar kir, lê rola wê hê jî piçûk e. Ji bo cara yekem jî, leşkerên çînî tev li peyvirên pîrvelatî yên li Darfûr û nemaze li Lubnanê dibî. 350 leşkerên wê di Hêza demî ya Neteweyên Yekbûyî ya ji bo Lubnanê (Finul) de hene. Pekîna di 2006ê de pêşniyaza şandîna hezar eskeran kiribû, lê perspektîva tîkîtinê kûrtîr a Çînê di şerê lubnanî de, Paris û Waşington xistibû nav fikaran (11).

Rayedarên suûdî baş pê dizanî: Çîn nikare weke Dewletên Yekbûyî ewlehiya wan misoger bike, ku di dema dagîrkirîna iraqî ya Kuweytê de ewlehiya wan jî parastibû. Lê gelo sibe? Di kanûna 2008ê de, Çînê da zanîn ku ew ê keştiyên şerî yên pêşî bişîne nav ava Somalîyayê, da ku gemiyên xwe, wergirtina nefta xwe û îxracata xwe ya ber bi Derya Spî ve bi rêya kanala Suezê, biparêze. Di adara 2010ê de, du keştiyên wê di keştigehê Zayedê ya Abu-Dhabîyê de rawestîyan.

Wê demê, çapemenîya herêmê gotibû, ji bo cara pêşî piştî nîvê yekem ê sedsala 15emîn, gemiyên

çînî ketin Okyanûsa Hindî. Di sedsala 15emîn de, amîral Zhan He, çînîyekî misilman, fiyoya împaratorîyê bi rê ve bir û di navbera 1405 û 1433ê de heta bi Ormûz, Derya Sor û qeraxa rojhilat a Afrîkayê seyirî. Li gor hin hîpotezan jî, ew li dor Afrîkayê zivirî û heta bi giravên Hind-Rojavayê çû (12). Di bibîrxistîna van serpêhatîyan de, rewşenbîrekî suûdî meyla xwe ya ji bo vegera vî serdema hêza çînî venedîşt, da ku welatê wî ji niqşa dualî û ferzkirî ya digel Waşingtonê bifîlîte.

- Hêjayî gotîne ye ku Erebîstana Suûdî nuha dixwaze bibe endama BRICê, civata Brazîlya, Rusya, Çîn û Hindîstanê
- Gotînen jîbergirtî Ben Simpfendorfer, *The New Silk Road [Rîya Hevrîşîmê ya Nû]*, Palgrave Macmillan, New York, 2009. Her weha bixwîne: John Garver, Flynt Leverett û Hilary Mann Leverett, *Moving (Slightly) Closer to Iran. Chinas Shifting Calculus for Managing Its "Persian Gulf Dilemma"* [Nêzikbûneke (piçek) a digel Îranê. Çîn jî bo îdarekirina "nakokîya Kendava Farsî" ya xwe, hesabê xwe diguherîne], Reischauer Center, Waşington, 2009
- Arab News, 13 cotmeh 2010
- Times Weekly, Pekîna, 4 mîjdar 2010
- http://arabic.cntv.cn/01/index.shtml
- Lê binêre: Oliver Da Lage, "Un vademecun pour responsables de la coopération militaire" [Talfimatên ji bo bîrîsîyan hevkarîya leşkerî], *Le Monde diplomatique*, rêbendan 1985
- Li ser aliyê îsraîlî yê krîzê, binêre: David B. Ottaway, *The King's Messenger. Prince Bandar Bin Sultan and America's Tangled Relationships with Saudi Arabia* [Şandê Keyî. Mîr Bandar Bin Sultan û tîkîliyên tevlihev ên Amerîka û Erebîstana Suûdîyê], Walker & Company, New York, 2008
- Li ser van teoriyên sūkastê li bloga Jeff Steîni ya li ser malpera *Washington Postê* binêrin û vî gotarê bixwînin, "Former CIA analyst alleges China-Saudi nuclear deal" [Kewnetehîllkarê CIAYê îddîya hebûna peymanekê nukleerî ya çînî-suûdî dîke], 7 hezîran 2010
- Li Rîyadê, wêkî li hin welatên din, nûnertîya ticarî ya Taiwanê hê jî pir çalak e
- Binêrin Isabelle Saint-Mézard, "Hindîstan û Îsraîl, hevkarîyê nedîrî û nîxumandî", *Le Monde diplomatique kurdî*, mîjdar 2010
- Binêrin "China's Growing Role in UN Peacekeeping" [Rola Çînê di aşîparêziya NY de mezin dibe], International Crisis Group, Bruksel, 17 nîsan 2009
- Lê binêre: Gavin Menzies, *1421, l'année où la Chine a découvert l'Amérique* [1421, sala ku Çînê Amerîka keşîf kir], Intervals, Paris, 2007

Wergera ji fransî: Simko Destan

Dîplomasiya hecê

Abdul-Karim Yaqub birêveberê ciwan ê odayên bazîrganî û pişesazîyê yên Suûdîyê ye û bi taybetî berpîrsê tîkîliyên ligel Çînê ye. Ew li Zanîngeha Şanghayê li ser pêwendîyên her du welatan, tezekê amade dîke. Yaqub hemwelatîyê Suûdîyê ye, lê bi eslê xwe çînî ye: di sala 1949ê de, ji ber pêşdeçûna hêzên Mao Zedongî (Mao Tse-Tung), çend sed malbatên çînî yên musliman, Erebîstana Suûdî ji Taiwanê minasîbtîr dîtîbû û hatibûn wir. Ji xwe, hê jî di salên 1930yî de, muslimanên çînî yên ji Tirkîstanê Rojhilat (bi navê xwe yê îro, Xinjiang) ji alozî û şerî reviyabûn û li Meke û Medîneyê bi cih bûbûn.

Paradoks ev e ku, li pey hatina ser karî ya komûnîstan li Pekîne "dîplomasiya hecê", di ware dîni de jî herdu welat bi hev ve girêdan. Di sala 1955ê de, bi mebesta Konferansa Bandungê (Endonezya), ku serokên bi dehan welatên nû serbixwebûyî li hev civandibûn û armanca wê, afirandîna tevgera welatên ne rêzkirî bû, mîrê mîratxur (ku paşê bû melîkê Suûdîyê Faysal û wezîrê kar û barên derve yê Çînê Zhou Enlai, li ser mijara heca misilmanên çînî li hev kiribû. Hersal, bi dehan kesan jê sîd wêrdigirt. Şoreşa çandî ya 1966ê, ya ku îmhakirîna "nîrxên adetî" ji xwe re kiribû armanca, dawî li vî herîka qels anî.

Di salên 1960 û 1970yî de, Riyadê tîkîliyên dîplomasiyê yên digel Taipehê jî danîbûn û di kar û barên Lîgaya dijkomûnîst a dunyayî de, ya ku Çang Kai-Çek ew damezrandibû, bi awayekî pir çalak dixebitî. Ji ber vî, pêwendîyên her du welatan hîn xirabtir bûn. Di vî ligayê de jî, tevgerên weke tevgera faşîst a fransî Rêbaza Nû, Heritage Foundation (Weqfa Mîratê) ya amerîkî ya ku tê de nûnerên dîktatorê arjantînî Jorge Videla hebûn, cihê xwe digirtin. Heta Suûdîyên esilçînî jî, wê demê, di çalakîyên xirabker ên li dijî Komara Geli de, rolek leystibû.

Ji destpêka salên 1980yî, bi xurtkirîna hevpeymanîya Pekîna û Waşingtonê re, Yaqub vedibêje ka çawa Çînê biryar da ku jî nû ve digel Erebîstana Suûdîyê tekîliyan deyne. Dîsa jî, wê "dîplomasiya hecê" bi kar anî. "Bi kevîrêkî du nişanan hildî: bi vî awayî, wan şanî muslimanên xwe da ku ew ne li dijî din in û hem jî nêzikî Erebîstana Suûdîyê bûn. Di sala 1981ê de, li civîna bilind a Bakur-Başûr a Cancûnê, hevdîtîneke weha di navbera melîk Fahd û karbidestên çînî de pêk hat."

Hecê di sala 1979ê de jî nû ve dest pê kir, lê weke diyardeyê marjînal ma. Ev rewş sala 1985ê dema ku Pekîne qerar da ku dewlet mesrefên hecê bigire ser milên xwe, guherî. Ji bo

cara pêşî, heyeteke çînî ya resmî çû Riyadê. Hejmara hecîyan, ku nêzikî 2000 kesan bû, sala 2009ê gihîşt 12 700 kesan û 2010ê bû 13 500. Pekîne mesrefên seferên balafirên yên ku ji bajarên weke Pekîna, Urumqi, Lanzhou, Yinchuan û Kunmingê rasterast diçûn Mekeyê dida.

Ji bo çîniyan, destkeftên siyasî yên vî stratejîyê di dema serhildanên Xinjiangê yên havîna 2009ê de xuya bûn: perçiqandîna serhildanê ji hêla Erebîstana Suûdîyê ve nehat şermazkirin, heta medyayên melîktîyê jî zêde li ser ranewestîyan. Weke piraniya paytextên dunyaya musliman -ji bilî Enqerê- Riyad xwe kerr û lal dîke. Raed Krimli, şewirmendê Wezîrê Kar û Barên Derve Saûd Al-Faysal, rewşê weha rave dîke: "Muslimanekî baş, divê berî her tîştî welatîyekî baş be, çi li Çînê û çi jî li welatêkî din. Em destên xwe di karên navxweyî yên welatên din wernadîn û em naxwazin ku ew jî di karên me werdînin. Em vî rebazê, digel Pekîne par ve dikin."

"Pîrsîreke musliman"an Pekîne dixwe nav fikaran. Li gorî îstatîstîkên resmî, li Çînê 20 mîlyon musliman hene. Hin lîkolînerên Suûdîyê weha texmîn dikin ku hejmara wan pîrxêdetir e. Ew li ser deh nijadan dabêş dibî, lê du komên sereke hene, ev jî Uygurên tîrkîaxêv û Huiyên çînîbûyî ne - li Çînê, ew hindîkayîya dîni ya tenê ne - û ji Uyguran kêmtir li dijî hukûmetê derdikevin. Tê gotin ku Hui dundeyên bazîrganên ereb in, yên ku di dema seferên Rêya Hevrîşîmê de li Rojhilata Dûr bi cih bûne. Çîn jî, wan weke "pîrekê" bi kar tîne: di îlona 2010ê de, wê forûmeke aborî ya ereb-çînî li Yinquanê li dar xist, ku ev bajar jî, paytextê herêma xweser a Xingxiayê ye, herêma ku piraniya xelkê Huiyî lê dimînin.

Di tîkoşîna xwe ya li dijî "tundrewîyê" de, Çînê nêzikatîyê dualî îlan kir: ew hem "rewatîya musliman"ên xwe xurt dîke, hem jî elemanên tundrew dîtîpîsîne. Ji bo her du alîyan jî, Çîn hewceyî Erebîstanê ye, ku "nobedara her du pîrozgehên Meke û Medîneyê ye". Ew xwendekarên xwe yên îlahîyetê dişîne wir û bi alîkarîya wê dixwaze bibe endama çavdêr a Rêxistinê Konferansa Îslamî RKÎ ku navenda wê li Cideyê ye û 57 dewlet endamên wê ne. Sekreterê giştî yê rêxistinê di hezîrana 2010ê de çû Pekîne. Wêkî din, ziyareta Riyadê ya Meng Jianzhu, wezîrê kar û barên hundir, di cotmeha (çîrîya pêşîn) 2010ê de, û îmkîrîna peymanekê hevkarîya ewlehiyê ya di navbera her du welatan de, nişanên vîyaneke hevpar a xurtkirîna "tîkoşîna dijterorîstîyê" ne.

A.G.

Wergera ji fransî: Simko Destan

WIKILEAKS

Gava sazî nema dikarin razên xwe biparêzin

FELIX STALDER *

Sazî û dezgehên ku roj bi roj beş û şaxên nû li wan zêde dibin û hevkarîyan bilezûbeztir didomînin, bere bere hejmara daneyên dijîtal ên desttêwerdanê jî mezintir dikin. Herikbarî û reaktîvîte peyvên wan ên veker in; bi pêşketina dezgehên ku sînoren wan hertim şêlotir dibin, hilberîn û parvekirina agahîyan jî zêdetir dibe. Pirçavîtiya sazî û dezgehên, ku weke temînata berhemdarîya wan tê qebûlkirin, parastina dane û agahîyan jî pir diwar dibe.

Çizirîn û îfşabûnên di demên dawî de jî ji ber gelek dîyardayan pêk hatin: Yek jê nebûna kabîliyete ye bi taybetî gava ku pergalên firotinê yên ewlekariya wan dibin sedem ku korsan numreyên bi hezaran kartên bankayê bi dest bixin; yeke din, înişiyatîva bi deh hezaran "gazîkeran" e, bo nimûne bûyera dosyayên eskerî yên ku ji aliyê Wikileaksê ve hatin eşkere kirin. Dîyardeyên din jî xwe dispêrin hevîya qezencke malî, mesele, di sala 2008ê de karmendekî bankaya swîsreyî HSBCyê dosyayên li ser amadekarîya hin karên nelirê firotin kargerîyên malî yên fransî, spanî û îtalî.

Hem li bankayan hem jî di qadên parastinê de, nêzî tevahîya belgeyan weke veşartî hatine mohr kirin û arşiv kirin. Li gel vê yekê jî, hejmareke mezî kes dikarin xwe bigihînin wan, bo nimûne bi hezaran karmendên xwedî asta navîn a hiyerarşiyê yên her roj pêşwaziya vê lehîya agahîyan dikin û wan dinirxînin. Ji ber ku, ev belge bi kêrî tiştekî werin, nirxandina daneyên wan, desttêwerdan û parvekirina wan pêwîst e: nabe ku bi rê û rêbazên burokratik yên zêde giran, bi dijwarkirina radeya ewlekariyê an jî bi nimûnandineke pir asê, nirxandina wan were giran kirin. Divê em bînin bîra xwe ku nebûna qabîliyeta ajansên saloxdarîyê yên amerîkî ya ji bo lihevghandina agahîyên ku bi destê îdareyên cuda cuda hatibûn kom kirin, ji aliyê Komîsyona neteweyî ya tîkildarî dosyaya êrişên 11ê îlona 2001ê ve bi zîmanekî pir tûj hatibû rexne kirin.

Paradoks di nav pergalê bixwe de ye. Divê agahî bi serbestî biherikin da ku karibin xwe bigihînin şaxên nû yên beşên kompleks û di encamê de hem bi kêrî pêkhatina operasyonên hostane bîn, hem jî di heman demê de raz û sirên tede bîn parastin. An na, di nav sînoren pir asê de parastî, nenirxandî û bi tîkildaran re neparvekirî, ew ê derfetê nedîn nasîn û danîna tîkiliyên ku di paşerojê de wê pêwîst bin.

Li gor sefirê berê yê Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê yê li Almanyayê John Kornblum, du milyon û pênc sed hezar kesan dikaribû xwe bigihînda bînesazîya ewlekarkirîya artêşa amerîkî (1), SIPRNETê. Ev hejmar di heman demê de nişan dide ku dezgeh û teknîk pir musaft in ji bo ku agahîyên veşartî ji alî kesên din ve bîn dest xistin.

Malpereke înternetê rêveberiya Obama dihejîne. Çekûrextkirî bi jîbergirtiyên korsan ên ji sed hezaran belge û nameyên diplomatîk pêk tên, ev medyaya çeşxê nû di 28'ê mijdara 2010'an de, bi hevkarîya gelek rojnameyan, dest bi weşandina wan kir. Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê li hemberî vê rewşê pir bi qarewar tevgeriyan. Lê belê, çî tê serê WikiLeaksê bila were, ji niha û pê ve êdî ti tişt wê nikaribe pêşî li eşkerekirina belgeyên veşarî bigire.

Girêka sereke ya agahîyên veşartî yên demên dawîyê li welatên demokratîk bişkiwî: Îslanda, Dewletên Yekbûyî... Ji tesadufê besit bêhtir, ev nişana krîzeke sazîyên wan e. Rêveberên rojavayî bi wan daxuyanîyan bê navber banga vegera bo li nirxên sincî dikirin. Em bînin bîra xwe ka bi kîjan bawerîyê serokwezîrê brîtanî Anthony Blair parastina fikra "şerê mirovhez" dikir: bi vegotina bînesazîyan û azadkirina jinan (2) bû. Kêlîka ku hat qebûl kirin ku li Îraqê çekên qirkirina girseyî tunene, bi lezûbez rewatiyeke nû ya ji bo dagirkirinê hat peydekirin: daxistina Saddam Husên wê li Rojhilata Nêz rêya dewleta huqûqê vekiriba û pê re jî perspektîvên nû yên bazirganîyê. Vê îluzyonê wê nikaribûya zêde dewam bikira.

Ev hevnegrîya ku di navbera gotin û kirinan de roj bi roj beloqîr dibe, herweha di pêkanîna projeya paşerojêke lihevhatî a rewakirina kirinê wan de dibe palîşteke ji bo xuyabûna nerewatiya pergalên siyâsî yên rojavayî. Gava tenê kirasekî kirinê wan de dibe palîşteke ji bo xuyabûna nerewatiya pergalên siyâsî yên rojavayî. Gava tenê kirasekî kirinê wan de dibe palîşteke ji bo xuyabûna nerewatiya pergalên siyâsî yên rojavayî. Gava tenê kirasekî kirinê wan de dibe palîşteke ji bo xuyabûna nerewatiya pergalên siyâsî yên rojavayî.

Heman nehezî û xemsaftî dikarin di nav şirketên mezî de jî xwe bidin xuyakirin. Îdeolojiya nûliberal hertim tîne bîra karmendan ku ne pêwîst e tiştekî hevî bikin ji karbidestê ku dikare her kêlîkeke wan ji kar bavêje û kesên din li şûna wan bi cih bike, bi taybetî jî dema ku êdî performansa wan nikaribe bersivê bide hedef û tarifên hertim guherbar ên şirketê. Teknîkên bînerxkirin û qelskirina ewlekariyê gelemperîtir dibin. Beşên herî li jêr ên sîlmeya hiyerarşiyê, ji niha ve kadroyên navîn bi dest xistine û tesîrê li rêveberan jî dikin. Herçende tezmînata jîkaravêtinê tîra xwe derfetên mezî derye ber van ên dawîyê jî, peyman pir zelal e: Sazîbûna nû û qusandina butçeyan dikarin, di kêlîkeke de, karmendekî ji karê wî bikin.

Li gelemperîbûna bêewlekariyê jîholêrabûna gav bi gav a şemayên hiyerarşîk zêde dibe û cih dide awayekî xebatê yê zêdetir girêdan

û zanîne ferz dike. Ji ber vê yekê, ji endamên şirketêkê tê xwestin ku xwe bi temamî bidin karên xwe, serbixwe bin û kabîliyeta xwe ya pêşengîyê îsbat bikin. Wekî din, di artêşekê de jî bicîhanîna fermanan ne bes e: divê mirov afirîner be û hemû hêz û hişê xwe bide karê xwe. Paradoks jî li vir dest pê dike. Çawa mirov bixwazin li hemberî karsazekî ku êdî qet girîngîyê nade projeyên dîrokî yên hêjayî fedakarîyên mezî dilsoz tev bigerin û di ser de jî eger ev karsaz di her fersendê de jî vîna xwe ya ji bo ziwakirina gola mezîna a çavkanîyên mirovî yên pevguhêzbar dîyar bike? Bi înternetê re, bînesazîyêke sofîstîk ya ragihandinê ji niha û pê ve wê berdest be ji bo her kesê ku ji vê bêahengîya mezîna a ji bo "teqandina pergalê" enerjî û motîvasyonê werdigire. Çend kesên jêhatî û dilxwaz bes in ji bo ku parçeyên puzzlekê bigihînin hev û dirûvekî biheybet ji wan bi gewde bikin. Stratejên eskerî vî dirûvî weke "kesê raser-xurt" bi nav dikin û wî weha tarif dikin: "bi tena serê xwe pêkhatî ji bo tevdana rêzek bûyerên mîna şelaleyekê, lihevsiwarbûyî: xirakirina pergalekê, rawestandina wê ya bi temamî, an jî jîholêrakirina rêzikên li tevahîya cihanê di meriyetê de ne. Kesê raser-xurt xwedî tîgîhiştîneke bikarxistin û lihevghandina pergaleke kompleks e; xwegihandina firehzemîneke tevnên hesas; ragirtina hêzeke ku karibe li dijî tevin an jî pergalekê xwe bizivirîne û her dawî jî: vîna bikaranîna wê (3)".

Avakarê Wikileaksê Julian Assange û pênasê wê profilê tam li hev diguncin. Tevîna wî bi temamî pala xwe dide wî bi xwe; Ew hem hêza wê hem jî qelsîya wê ye. Wikileaks heman derbasekên ku hemû komên li derdora kesayetiyeke karîzmatîk xwe li hev girtine, vedinase: otorîtarîzm, nebûna prosedûrên navxweyî, îhtîmala şaşîyêke mirovî û dawîyê, xetereya êrişên hundirîn an jî derveyî yên zirarê didin şexs an jî îtibara şexsan. Lê belê çî bi serê Asseng û Wikileaksê bêbila bê, ev model ji niha û pê ve êdî heye. Ew ê xwe li deverên din û bi awayên din ji nû ve hilberîne.

Bêserûberbûna rêzikên medyayê û mezînbûna komên çapemenî û ragihandinê bû hêmaneke girîng a xirakirina qada gelemperî ya demokratîk. Zextên di warên aborî û siyâsî de bûn sedem ku redaksiyonên medya û çapemenîyê giraniyê bidin belavkirina nûçeyên sivîk (soft news), û ji lêkolînê tîkildarî pirsgirêkên gel bêhtir jîyan û cîhana modeyê derînin pêş û cihêkî fireh bidin şiroveyan. Hukûmet jî ji aliyê xwe

ve, fêrî listikên medyatîk bûn û niha ew bi xwe agahîyan bi dizî difirînin nav destên kesên din û dixwazin ew kes wan agahîyan eşkere bikin. Rojnamevanên ku bi deshilatîyê ve hatine girêdan û agahîyên xwe ji deshilatîyê werdigirin, dawîya dawî, di dema şer de, konên xwe bar kirin tenîştî hêzên eskerî.

Di vê wateyê de, blog û "rojnamevaniya welatî" demekê weke ku bûn şûngirên sazûmana berê ya medyayê kevnêşop. Eger serûbinbûn hê pêk nehatibe jî, qada raya giştî hêdî hêdî dikeve nav veguherînekê. Pêşengên cihêreng derdikevin holê û vî warî zêdegavîyê de, daneyên hesas didin malperên ku tu tîkiliya wan a diravî li gel komên pişesazî yên medyayê tune. Yên nûhatî sûtê ji bikaranîna hem qelsîyên wan (tedbîra zêde) hem jî ji hêza wan a sereke, ya medyayê kevnêşop werdigirin: îmkana hilberandin û sazîkirina çîrokên ji bo berxwarina bi awayekî girseyî. Hilberîna rojnamevaniya lêkolînî ji nû ve xwe bi serûber dîke û ji xwe re qada jîyanê dibîne, ji ber ku ji demeke nêz ve be jî, ew ji çavkanîyên nû yên diravê sûtê werdigirin.

Malpera Pro-Publica (4) a ku di 2007ê de li Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê hat saz kirin, xwe bi van hevokan derpêş dike: "HOLA redaksiyoneke serbixwe a bêyî ku kara diravî ji xwe re bike armanc, ji bo berjewendîyên raya giştî lêkolînan hildiberîne (...), çeşnê ku medyayê kevnêşop wê bi her halî bi çavê tiştekî luks lê mêze kiriba". Di nîsana 2010ê de sazûmaneke nêzî vê, Buroya Rojnamevaniya lêkolînî, li Londrayê derdiket holê. Ev malperên Înternetê bi hevkarîya dezgehên rojnamegerîya kevnêşop ên lêkolînên xwe belav dikin, dişuxulin. Bînesazîyên nû, yên weke Documentcloud, weha tîne tarif kirin: "komek çavkanîyên belgeyî û amûreke alîkar ji bo bînxêzkirin, biserûberkirin û weşandina agahîyan". Ev bînesazîyên nû her weha bi rakirina

rizdeyên navbera holên redaksiyonê û sazîyan, dixwazin bikaranîna çendeyên mezîna daneyan hêsantir bikin. Di nav vê şemayê de, wezîfeyên cur bi cur ên rojnamegerîya lêkolînî pêk tînin - parastina çavkanîyan, vekolîna belgeyî, berhevkarîna belgeyan, sîmfandîna û biserûberkirina agahîyan, destekdayîna ji bo tîgîhiştin û belavkirina agahîyan - di navbera gelek hevparên xwedî modelên cihêreng ên aborî de tîne parvekirin (şirketa bazirgan, komeleya ji bo karûbarên derî-qezenca diravî, tevî) hemû di nav ahengekê de dixebitin da ku karibin xwe bigihînin heqîqeta bûyera di nav civakê de.

Berî avakirina Wikileaksê, Assange stratejiya xwe ya tîkoşîna li dijî deshilatdaran weha rave dikir: "Dezgehek di razên xwe de çiqas neheq an jî hesûd be, ewqas jî tîrsa çizirandina agahîyan li cem rêveberên wê û li nav derdora nêz a biryarwergiran vediguhere paranoyayê. [Îfşakirina belgeyan] bivê nevé dawîya dawî dibe sedemê sistbûna çerxên ragihandina navxweyî, dibe sedemê ragirtina çendeyek mezîna a agahîyan, û di encamê de jî di asta tevahîya dezgehê de dibe sedemê kêmbûna zanîna û agahîyan (5)."

Analîzvanên karûbarên saloxdarîyê li dijî hewlandên veşartinê hişyarîyan didin. Li gor wan zeximkirina tedbirên parastina agahîyan, zêdetirkirina beş û şaxan, û veşartina hejmareke roj bi roj mezintir a daneyan, wê ne helwesteke baş û bikêrhatî be. Li gel vê yekê jî wisa xuya dike ku rêya ku piraniya servîsên saloxdarîyê heta niha jî bi biryardarî dişopînin neguherîye (6). Hema rojekê piştî îfşayên Wikileaksê, daîreya amerîkî ya dewletê berî her tiştî biryar da dawî li tîkiliyên xwe û SPIRNETê (tevîna bi artêşê re parvekirina agahîyên sîmfandî) bîne.

Heta ku medya û çapemenî bi çavkanîyên navxweyî yên deshilatîyê ve girêdayî bin, vîna wan a xebatê ya li ser agahîyên bi rastî jî hesas, wê sînorkirî bimîne. Ev rewş nexasim li Dewletên Yekbûyî Yên Amerîkayê pir berbiçav e. Dema nirxandin û belavkirina belgeyên ji aliyê Wikileaksê (7) ve bidestxistî, ketin rojevê, *The New York Times*ê bi xwe jî bi dudilî xwe da ber. Her çî organên din ên çapemenîyê ne, wan yekcar xwe weke dijberên belavkirina bi vê rêbazê ya belgeyên mijara gotinê îlan kirin.

* Perwerdekarê li zanîngeha huneran a Zurîhê û lêkolînerê li Enstîtûya teknolojiyên a Vîyanayê. Guhertoya pêşî ya vê nivîsarê di Mutemagazine.orgê de hatîye belavkirin.

- 1 Hevpeyvîn, Der Spiegel, Hamburg, 29'ê mijdara 2010ê
- 2 Bînhêrîn Christine Delphy, "Une guerre pour les femmes?" ["Şerêkî ji bo jinan"], û Serge Halimi, "Photos sans Lumières" ["Wênayên bêronîyê"], Le Monde diplomatique, adara 2002ê û îlona 2010ê
- 3 "The Super Empowered Individual" ["Ferdê pir bîhêzkirî"], Zenpundit, 28ê cotmeha 2006'an, <http://zenpundit.blogspot.com>.
- 4 Julian Assange, "The Non-linear Effects of Leaks on Unjust Systems of Governance" ["Bandora nerêzkirî ya îfşayan li ser pergalên neheq yên hukûmdariyê"], <http://cryptome.org>, 31ê qanûna 2006ê
- 5 Scott Stewart, "WikiLeaks and the Culture of Classification" ["Wikileaks û çanda rêzkirinê"], Stratfor.com, 28ê cotmeha 2010ê
- 6 Glenn Greenwald, "NYT v. the world: WikiLeaks coverage", Salon.com, 25 îlon 2010
- 7 Glenn Greenwald, "NYT v. the world: WikiLeaks coverage", Salon.com, 25 îlon 2010

Wergera ji fransî: Baran Nebar

WIKILEAKS

Daxwaza mirina
peyamnêr

PHILIPPE RIVIÈRE

"Eger azadîya derbirîne nemîne, em ê
eynî mîna pezên ber bi selexanê ve tîn
birin, lal û bêdeng bibin."

George Washington

E v gotareke wisa girîng bû,
ku bavê avakarê Dewletên
Yekbûyî yên Amerîkayê îro
jî wê îmza xwe bavêta binî.
21ê Çileyê 2010ê, Hillary Clinton
li ser azadîya internetê diaxivî û bi
rexnegirtina li welatên ku "astengiyên
elektronîk danîne pêşîya welatîyên
xwe ji bo ku welatî nikaribin xwe
bigihînin hin beşên tevnên cihanî
[û] peyv, nav û hevokên di motorên
légerîne de ji holê rakirine", wezîra
karûbarên DYAYê bawerîya serok
Barack Obama ji xwe re dikir rêber:
"Agahdarî çiqas bi serbestî biherikin,
civak jî ewqas xurt û bihêz dibin."
Bi navê vê "bawerî"ya bi azadîya
derbirîne û bi "tevnên agahîyê [yên
ku] dihêlin mirov tiştên nû vebibînin
û dikin ku hukûmet ji hesabên kirinên
xwe bidin", rêveberîyê ji bo pêkanîne,
radihişt bernamayeke piştgirîya ji bo
"amadekirina amûrên nû yên derfetan
didin welatîyan da ku bi şikandina
sansûra siyasî, karibin mafê xwe yê
xweşfadekirina azad bi kar binin"
û hişyarî dida hukûmetên ku "mîna
diktatorên demên berê, (...) berê xwe
didin ramyarên serbixwe yên ku van
amûran bi kar tînin".

Gotareke şahane. Li gel vê yekê jî,
weke keseke bê guneh a ku li kolanê
telefona wê jê didizin û ji ber vê
yekê bang li sazîya dardekirîne dike,
Xatûn Clinton jî bû mexdûra êrişeke
korsan... bi armanca gilîkirina
rêxistina Julian Assange li cem
dadgerîyê, di 30-10-2010ê de niyeta
xwe ya "wergirtina tedbîrên dijwar"
êşkere kir. Baş e, sûcê Assange çî
bû? Li gel pir tiştên din (li hember
binihêrin), malpera wî herweha
êşkere kiribû ku Xatûn Clinton ji
diplomatên xwe yên li Yekîtiya
Neteweyan xwestibûye ku casûsiyê
li kedkarên YNê bikin û demek ji ya
din zûtir daneyên wan ên biometrîk,
şifre û numreyên kartên wan ên
kredîyê bi dest bixin û bi vî awayî
WikiLeaksê "civata navneteweyî"
dixist nav xeterê.

Di demeke kin de ji devê şifrovekerên
hemû baskên siyasî hêrs difûre,
dikevin nav lezûbezeke ecêb, ji
bo di bernamayên televîzyonan
de bixwazin ku "ew piç were
cezakirin" (rojnamevan Bob Beckel,
di Fox Newsê de), ku ew ji ber
sûcê "terorîzmê" were dadgehkirin
(Peter King, ji komîteya ewlekarîya
hundirîn), an jî ew eynî mîna girtîyên
li Guantanamoyê weke "şervanê
dijmin" were ditin, (Newt Gingrich,
di Fox Newsê de). Ji qewlê militanekî
aştiwxaz û binavûdeng, ji vî hewldana
lînkirinê ku gelek caran nimûneyên
wê li Dewletên Yekbûyî hatine
ditin, bêhna genî ya macarthysmê
difûre (1). Bi avakirina WikiLeaksê,
Assange dixwest ronahîyê bide ser
"komployên" têra xwe berbiçav, yê
weke lihevkerinên pişt deriyên ên di
navbera desthilatdaran de ku pir bi

hesasî ji raya giştî hatine veşartin....
Çend roj piştî destpêkirina weşandina
biranînên demokratîk, Çînê ketina
nav malpera WikiLeaksê asê
kir. Hukûmeta amerîkî şîret li
xwendekaran kir da ku di blogên
xwe de behsa malperê nekin û artêşa
hêzên hewayî jî qedexa danî ser
ketina nav malperên *New York Times*,
Der Spiegel û *The Guardian*, ji ber
ku agahîyên WikiLeaksê diweşînin.

Hat ditin ku sê operatorên sereke yê
bankayên li ser Internetê –ku hertim
derfetê didin ku alîkarîyên diravî ji Ku
Klux Klan re bîna şandin– qebûl nakin
ku ew ji bo pere şandina ji rêxistina
Assenge re bîna kar anîn. Li hemberî
vê helwêstê, berdevkê WikiLeaksê ev
şirove kir: Visa, Mastercard û Paypal
bi vî awayî li xwe mikur hatin ku
ew dibin "amûrên siyaseta derve ya
Amerîkayê". Bêyî egereke qanûnî
nişan bide, şaxê bankayî yê posteya
swîsreyî, Postfinanceê jî, dest danî
ser hesabê hackerê avustralayî û
bikaranîn asê kir.

Hat ditin ku Tabloya Softwareyê –
malpereke ku daneyan radixe pêş
çavan– sansûr daneanî ser belgeyan
bixwe, lê belê sansûr danî ser
kurteyê besît a naverokên van
"çizirînan", bi îdiyayê zêde ne jidil
a weke xwedêgiravî WikiLeaks
ne xwedî "mafê belavkirina van
agahîyan" bû. Hat ditin ku Amazon,
ku kirêdareke malperên Internetê ye û
di ser de jî gava ew cih dide tiştên ku
ne ji aliyê wê ve amadekirî, bi qanûnên
destlênedanê tê parastin, bi inîşiyatîva
xwe hesabê Wikileaksê asê kir. Tevî
ku Wikileaksê ji kirêdareke malperên
Internetê ya fransî ya li Roubaixê û
bi navê OVHê ji xwe re hin server
kirê kirine, hat ditin ku li Parisê
wezîrê aboriya dijitalî, Eric Besson
–berîya vî wezîfeyê bi çend mehan
ew ji parastina nasnameya neteweyî
ya welatê Voltaire berpîrsiyar bû–
ji Konseya giştî ya pişesazî, enerjî
û teknolojîyê (CGIET) daxwaz kir
ku "demek ji ya din zûtir derfetên
dawilêanîna bicihbûna vî malperê li
Fransayê" destnişan bike. Dadger di
vî navberê de doza li ser mijarê da
paş ji bo ku li ser esasê, nixrandinek
were kirin.

Herweha hat ditin ku Every DNSê
–ku operatoreke navên qadên
Internetê ye û wezîfeya wê ew e ku
tesbît bike ku li ser tevnêkê filan an
jî bêvan navnişana malpera Internetê
heye– rasterast ji ser karta *Netê*
navê WikiLeaks.orgê xira kir û avêt.
Hemû qelsiyên Internetê (taybetiyên
wê yên navendîkirinê, girêdana wê
ya bi DYAYê ve) û hemû rêbazên
tedbîrên zextkirinê ku "azadîparêzên"
tevnê, bi awayekî zêde mubalexekirî
be jî, bi salan e dianîn ziman, hatin
bi kar anîn. Afazokirina berdevkê
WikiLeaksê her dijwartir dibû.
Bi taybetî, li Swêdê, sêrbarkirina
destdirêjîya cinsî, ku ji aliyê Assange
ve weke "bahaneyê siyasî" hat
nirxandin û redkirin. Ji bona ku
bi vî awustralayîyê çûbû başûrê
Îngiltereyê wî sêcî bidin qebûlkirin,

RODI KHALIL: Havîn III, teknîka taybet ya li ser tûwalê, 80 x 60 cm

neçîreke ecêb dan destpêkirin. Eger
Qraliyeta Yekbûyî ji ber vê dozê ew
bo Swêdê dersînor bikira, Swêdê jî
ji ber îfşakirina belgeyên wezaretê
karûbarên derve ya Amerîkayê paşî
wê ew radeştî Dewletên Yekbûyî
bikira gelo? Vê rêzefîlma diplomatîk
û dadgerî çîş û heyecaneke wisa çêkir
ku Wikileaks deranî navsera lîsteya
navên malperên herî navdar ên cihanê
û berdevkê wê, ji aliyê kovara *Time*
ve piştî xwedîyê Facebookê Mark
Zuckerberg, wekî duymîn kesê herî
bi tesîr ê salê hat hilbijartin.

Piştî ku Rêxistina Wikileaks êdî di
kesayetiyeke karîzmatîk lê herweha
gumanbar de hat bi nav kirin, gava
duymîn ew bû ku raya giştî bihata
îkna kirin ku ev kesê gumanbar
tu azadîyên ku îdîa dike pêk tîne,
heq nake. Pirsra mezin jî li vir xwe
dide der: bi weşandina telegrafên
diplomatîk ên ku ji aliyê eskerekî
amerîkî ve bi dizî hatibûn ragihandin
(ev korsanê ku muhtemelen tehlîlkerê

Bradley Manning bû, ji Gulana 2010ê
ve, li Virjînyayê, li baregeha Quantico
rojê bîst û sê saetan dihat tecrîd kirin
û ji ber vê sêbarîya mezin, dibe ku
pêncî û du sal cezayê girtîgehê lê
were birin), gelo WikiLeaksê karekî
rojnamevanîyê dikir an jî sixurî? "*Ji
bo ku li ser navê qanûnê kesek ji
ber pêkanîna sixurîyê were mehkûm
kirin, divê dadgeh bikaribe îspat bike
ku bersûc xwedî niyeteke xirab e. Bi
WikiLeaksê, ev tişteki pir hêsan e*",
Gabriel Schoenfeldt, nivîskarê pirtûka
di derbareyê raz, ewlekarîya neteweyî
û rojnamevanîyê di rojanemeya *The
Wall Street Journal*ê de (9ê kanûnê)
wisa îdîa dike. Hûrmijûliya taybet a
nûnerê wezaretê karûbarên derve ya
DYAYê Philip J. Crowley ji bo piştast
bike ku WikiLeaksê "ne rêxistîneke
rojnamegerîyê ye" ne bê sedem e.
Bi vî awayî Crowley dixwaze ji bo
darizandina WikiLeaksê zemîna
qanûnî pêk bîne. Eger WikiLeaks
'etarekî malê dizîyê, sixurek an
jî terorîstek be, hingê cezakirina

vê malperê wê nekeve çarçoveya
binpêkirina xala Yekemîn a destûra
bingehîn a DYAYê, ku di derbareyê
azadîya derbirîne de ye. "*Pir diyar e
ku Assange di meşandina karûbarên
xwe de xwedî armanceke taybet û
politik e, Crowley dū re jî weha lê
zêde dikir "û ez difikirim ku ev yek
têrê dike ji bo ku ew weke rojnamevan
neyê qebûlkirin."*

Ev tégihîştina ecêb a beramberî
rojnamevanîyê berê jî di doza
Belgeyên Pentagonê de ketibû rojevê.
Di 1971ê de, tehlîlkerê eskerî Daniel
Ellsberg ji bo *New York Times* û
hivde rojnameyên din heft hezar
rûpel belgeyên lêkolîneke veşartî
êşkere kiribûn. Wî ew kopî kiribûn, ji
Pentagonê derxistibûn derve û nişan
dabû ku di derbareyê şerê Vîyetnamê
de "rêveberîya Johnson, ne tenê raya
giştî herweha Kongre jî bi derewên
sistematîk xapandibû". Hewldanên
hukûmetê yên ji bo sansurkirina
weşandina wan belgeyan bûn sedem
ku doz here ber destê Dadgeha Bilind.
Di dozê de azadîya derbirîne bi ser ket.
Ji hingê heta îro, derew gihîştine asta
herî bilind. Palpiştên sexte rê dan
Amerîkayê ku Iraqê dagir bike. Li gor
*Washington Post*ê hejmara belgeyên
ku weke "raz/sir" hatine sinifandin,
li Dewletên Yekbûyî di navbera salên
1996 û 2009ê de, ji 5,6 milyoni gihîşt
54,6 milyoni.

I Tom Hayden, "The Lynch-Mob Moment",
8 Çileyê peşin 2010. <http://tomhayden.com/>

Wergera ji fransî: Baran Nebar

Mîratgirên lanetî yê Peravên Îvoriyê

VLADIMIR CAGNOLARI *

Gava hûn li Peravên Îvoriyê digerin, di cî de pê dihesin ku hindêk cih û avahî hene ku [Felix Houphouët -Boigny] ava kirine, û cih û avahiyên din hene ku [Laurent Gbagbo] ava kirine. Ji bîlî van tu tişt nîne. (1) 4'ê cotmeha 2010'an, heyama berî hilbijartinên serokdewletiyê, serok Laurent Gbagbo bi van gotinan qeba reqîbên xwe Henri Konan-Bédie û Alassane Dramane Ouattara, dixwast ku her du siyasmedarên muxalîf jî doza mîratgiriya nasnavê "bavê neteweya" Îvorî dikin.

Piştî 33 salên desthilatdariya mutleq, Houphouët-Boigny di sala 1993'yê de mir. Heyama destnîşankirina kesê ku dê biba xelefê wî pir bi pîrsîrêk derbas bû. Jixwe sêserbebê hemû qeyranên ku ev 17 sal in tene serê wî welaîf, pîrsîrêka destnîşankirina xelefê wî ye. Gbagbo, Bedie û Ouattara nasparên hev in û bi dehan salan e hatûçûya hev dikin, pêşiyê bûne hevpeyman, paşê, di çarçoveya yariya siyasî ya bi jeometriyê guherbar de ku kezeba aboriya Efrîkaya Rojavayî dirizîne, bûne dijberên hev.

Ji nav her sê mîratgirên zahîrî yê serokdewletê yekem, Bedie yê 1934'ê jî dayik bûyî, wê "kurê rastî" di hate dîtin. Her wêkî rêberê xwe [Houphouët-Boigny] yê ku rê û derfet dane hilkişiyên û bihêzbûna wî di siyasê de, Bedie jî ji xelkê Baouleyê ye. Piştî tamamkirina xwendina xwe li Fransayê, sala 1960'ê dibe yekemîn sefirê Îvoriyê bo Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê û Neteweyên Yekbûyî (NY). Lê belê, bi taybetî bi erk û postê xwe yê wezîrê aboriyê, ku bo panzdeh salan bi rê ve bir, cihê xwe di bîra xelkê welaîf de çêkir: dewra "mûcîzeya îvorî" ye, peryê kakaoyê pir û mişê bûye û herkes dizane ku wezîr xwe jê bêpar nahêle. Gava ku skandal aşkere dibe, Houphouët-Boigny wî diqewirîne, û sê sal tê ve diçîn, vî carê wî dike serokê Meclîsa Neteweyî. Herçend di wê heyama yek-partîtiyê de -Partiya Demokrat a Perava Îvoriyê [Parti démocratique de Côte d'Ivoire (PDCI)], Meclîs bes holeke mezin a tomakirinê ye, li gor destûrê erkê serokê Meclîsê ye ku di rewşa valabûna desthilatê de "hukûmeta muweqet durîst bike û bibe desthilatdar. Bi vî rengî, Bedie di pêşbirka xelefîyê de "pozîsyona navendî" de ye û di cî de dikeve xeyala wê hindê.

Lê belê, mêvankê nepayî li malbata mîratgiran zêde dibe: Ouattara, ku li dû danûstandinên di navbera Houphouët-Boigny û Fona Pere ya Navneteweyî [IMF] de, di çarçoveya Planên verêkxistina tevî [Plans d'ajustement structurel (PAS)] (2) de vegeriya Îvoriyê. Li vir, Ouattara kurê poşman û vegeriyayî ye. Jidayikbûyê 1941'ê li Perava Îvoriyê, piştî tamamkirina xwendina xwe ya lîsansê li Haute-Voltayê (Burkina Fasoya niha), xwendina xwe ya aboriyê li DYA'yê bi awayekî pir serkeftî dibe serî û dibe cigarê IMF'ê.

Gava sala 1990'ê serok Houphouët-Boigny wî wek serokwezîr radigihîne, mûcîzeya îvorî di halekî bê serûber de bû: piyaseya kakaoyê daketiye dereceya xwe ya herî nizim, deynê dewletê çend beramber zêdetir lê hat, û bi ser de jî "Pîremêrê" westiyayî (wek ku digotine Houphouët-Boigny) diviya pêvajoya derbasbûna pergala pir-partîtiyê bi rê ve bibira. "Alassane yê amerîkî" û teknokrat, weke jê re digotin, xwedan bext û şans bû ku li derveyî çarvaka siyasî û entrikayên qesrê mabû. Ev kurê hilgirtî ku tu kesî nas nedikir, tê hebû ku bibe cihê piştrastî û dilniyayîya dozkarên desthilatê, lê berevajî, bû sebebê nerehetbûna wan: "Pîremêrê" nexweş, ku li Swîsre û Fransayê, ketibû dî demankirina nesaxiyên xwe guhertinan di destûrê de çêdike da ku serokwezîrê wî bikare di nebûna wî de dewletê bi rê ve bibe.

Lîberaliya wî dike ku Ouattara zû bi zû dest bavêje arizîkirinê û mesrefên qada giştî kêm dike. Bi heman helkeftê, bi hemû hêza xwe hewl dide wê sergêjî û bêserûberiya ku xwîna rêveberiyê dimêtin ji navê rake. Di karûbarên darayî de reforman dike û bi vî rengî di nav kesên ku hêj nû dest bi bacdanê dikirin de gelek nehezan ji xwe re çêdike. Ouattarayê ku jixwe bûbû şayani teqdîra kêm kesên ji xelkê asayî, vî carê jî bûbû gefek li ser serê çend rantxurên rejîmê. Heta wê dereceyê ku gelek alî derdikevin û rexneyan li wî digirin ku bi rastî ne îvorî ye. Dawiyê Houphouët-Boigny bixwe mecbûr dibe rabe bi aşkerayî şerçeraya serokwezîrê xwe piştrast bike.

Reqabeta di pişt perdeyan de dibe binasê rabûna hêrs û kerbên mîratgiran, roja girîng a 7'ê kanûna 1993'yê derdikeve meydanê. Ouattara leza xwe dike da ku wêfata serekê dewletê bi rêya radyoyê ragihîne, li aliyê din, kêm wextek piştî wî, Bédie derdikeve ser televîzyonê da ku doza serokdewletiyê muweqet bike, ku li gor destûrê wisa bû. Roja paştir, Ouattara ji Agence France presseyê (AFP) re diyar dike ku hiç niyeteke wî ya îstifakirinê nîne. Lê belê, li hember fişara navneteweyî, bi taybetî fişara Fransayê, axirî destan jê dikêşe. Ev xitimîna di heman demê de pêşbîniya kêşê û xitimînên din ên mezintir bû.

Ouattara yê ku vegeriya IMF'ê, xwe ji bo hilbijartinên 1995'ê amade dike. Lê belê, tîgeha munaqêşbar a 'îvorîni'yê, ku Bédie bi armanca astengkirina Ouattara'yî derxistibû rojeva giştî, nehîşt ku Ouattara berendamîya xwe ji bo hilbijartinan ragihîne. (3) Hingê, kevneserokwezîrê lîberal radibe bi Gbagboyê sosyalîst re. Hevpeymaniyê girêdide Navê Gbagbo 1988'ê gava ku li hember Houphouët-Boigny % 18'ê dangan wergeritibû bi berfirehî hatibû bihîstin, bi wî rengî bûbû yekem siyasmedarê ku wêribû qeba bavê serxwebûna neteweyî bixwaze. Lê belê, beramber fêl û dolabên desthilatê, Ouattara û hevpeymanê wî yê nû biryara boykotkirina hilbijartinan digirin,

ku dawiyê % 96,44'ê dangan li ser malika Bédie tene tomar kirin. Her du birayên di jîmin, ji hingê pê de divê hesabê reqîbê sêyem jî bikin.

Gbagboyê ku perwerdeya tarîxê dîtibû û akademîsyen bû, bi rengekî kurê serhildêr bû. Gbagboyê ku 1945'ê li Gagnoayê, li dilê xwezaya hov a welaîf, ji dayik bûye, bi rêya çalakvaniya di sendikayên xwendekaran de dikeve nav siyasê. Dijîtiya hegemonya PDCI'yê dike ku li ser zankoyan zal e, û lewma çend caran tê girtin: cara ewil di 1969'ê de (berî ku ji bo "tembebûn û selihîne" bête mecbûrkirin ku di navbera salên 1971 û 1973'yê de du salên xizmeta eskeriyê bike), û cara duyem jî sala 1992'yê, bi emrê Ouattarayî, ku hingê serokwezîrê sadiq ê Houphouët-Boigny bû ku qet dil lê nebû desthilatê digel kesine din par ve bike. Sala 1982'yan, bi dizî û nihênî Front populaire ivoirien (FPI) [Eniya Gelê Îvorî] dadimezirîna ku tevgera wî dibe endama Enternasyonala Sosyalîst. Piştî ku bo Parisê hate nekirin, Partiya Sosyalîst a Fransî pêşwaziyê lê dikin ku ji hingê ve hindêk endamên partiya navbihorî piştîgiriya wî dikin. Lê belê François Mitterand, ji tîrsa ku hevpeymanê xwe Houphouët-Boigny bi azîziyê, tu carî Gbagbo bi resmî qebûl nekir, ji ber ku Houphouët-Boigny di heman demê de parêzkarê qada taybetî ya frans-efrîkayî bû.

Digel bichikîrîna pir-partîtiyê di serê salên 1990'êde, Gbagbo dixwaze muxalefeta resmî bi gewde bike. Di demekê de ku bavê serxwebûnê bêhtir piştîgiriya xelkê gund û gundewaran li dora xwe berhev dike, profesorê sosyalîst livînekê dixwe nav beşekî biçûk ê xelkê bajarî yê feqîrketî ku xeyala dahatûyêke baştir dikir: ciwan û xwendekarên ji pile û payeyên xwe yê civakî daketi, ku dixwest rûpela "houphouëtismeyê" biqelibînin. Bi vî rengî Fédération estudiantine et scolaire de Côte d'Ivoire (FESCI) [Federasyona yekîtiyên xwendekarî û xwendengêhî ya Perava Îvoriyê] ava dike, ku vî sendikayê roleke bîngêhîn di hilkişiyana hêza wî ya siyasî de hebûye. Sala 1995'ê, sekreterê giştî yê sendikayê her ew kesê bi navê Guillaume Soro bû ku serhildana çekdarî bi rîk xist (2002-2006) û paşê di çarçoveya rêkeftinê aştiyê yê Ouagadougouyê (2006) de bû serokwezîrê Gbagbo, heta ku piştî hilbijartinên serokdewletiyê yê munaqêşbar ên 2010'ê, vî carê jî bû serokwezîrê desthilata Ouattara.

Bedieyê kurê şumkirî, Ouattarayê kurê vegeriyayî, û Gbagboyê kurê serhildêr: ev in sê birayên reqîb ku Houphouët-Boigny li dû xwe dihele. 24'ê kanûna 1999'ê, aktorekî din li pêşbirê zêde dibe: darbeya leşkerî ku bi vî teşbusê, eferên ciwan ên jî rewşa xwe û ya heyî nerazî, Bedie jî desthilatê anîne xwar. General Robert Guei hêzê bi dest dixwe û dawî li rejîma xirhiyayî û dîr jî gel anî: ev qewimîn herweha bû dawîya hukmê PDCI'yê jî.

Bedie yê mîratgirê averêbüyî li dû xwe tîgeha "îvorîbûnê" dihele, ku ev munaqêşe dibe havênê derzên civakî ku Houphouët-Boigny hêrgav hewl dabû ku tiştên wisa neqewimin. Jixwe bavê serxwebûnê hewl dida hevsengiyê nisbî di belavkirina postên desthilatê de hebe, yanî qewmên cuda li gor serjimêriya xwe dihatine temsîl kirin. Herweha, heta sala 1994'ê, sê-çar milyon karkerên biyani, ku "mûcîzeya îvorî" berhemê keda wan bû, dikarîbû deng bidin Houphouët-Boigny. (4)

General Guei, piştî ku li raya giştî aşkera kir ku dê tîgeha "îvorîbûnê" hilweşîne, fikra xwe guherî û bû berendamî serokatiyê di 2000'ê de -û bi vî meremê çend fêlên huquqî jî kirin da ku reqîbên xwe yê serekî li derveyî pêşbirkê bihêle. Heyama kampanyayên hilbijartinê, êdî ne deng û ne jî reng û rengvedana bavê neteweyê maye. Xelkê Îvoriyê xweşhal in ku dê rûpela çil salên rêveberîya PDCI'yê biqelibînin, û dervehiştina her du birayên di jîmin ên ji rejîma kevin, anku Bedie û Ouattara, ji bîlî li herêma bakurî, li tu cihên din nabe sebebê nerazîbûn û dijayetiyên.

Lê belê, "îvorîbûnê" jehrek danizilîndibû ku dê li cesteyê Perava Îvoriyê biba eş û bedeleke giran. Hizb û layengîriyên siyasî di dawiyê de hat û bi sînorên qewmî re bûne yek. Vederkirina Ouattara bi sebebê ku burkînayî ye, di heman demê de hilbijêrên bakurî, ku qederê sêkiyê hilbijêran in, li der û dîr xistin. Gbagbo bi vî rengî li cesteyê Perava Îvoriyê li hember general Guei bi tenê dimîne. Sibetira hilbijartinê serokatiyê yê 22'yê cotmeha 2000'ê, çer ku eferê darbeker têdigihîje ku di hilbijartinan de dorandiye û bi ser neketiye, hejmartina dangan radiwestîne. Herweha endamên lijneya hilbijartinê dide girtin û berê xwe dide radio-televîzyona Îvoriyê (RTI) û li wir xwe serkeftî radigihîne. 24'ê cotmehê, Gbagboyê ku piştîgiriya medyaya navneteweyî dabû di xwe, bi taybetî jî ya Radio France internationale (RFI) [Radyoya Fransî ya Navneteweyî], bang li alîgirên xwe dike da ku dakevin ser şeqam û cadayan. Herweha dibêje: "Ji niha û pê de, serokdewletê Perava Îvoriyê ez im." Alîgirên wî bi ser RTI'yê de dimeşin, dikevîna mîlmilaneya li dijî eskerên ku hê jî li terefê generalî bûn. Alîgirên Ouattara, ku ew jî daketibûne ser cadayan û dabûne di pêla xwe ya çalakvanîyê -ew jî doza nûkirina hilbijartinan dikin- ji hêzên jendermeyan piştîgiriyeke pir xurt werdigirin.

General Guei tûşî hezîmetê bûbû, û lijneya hilbijartinê axirî Gbagbo serkeftiyê hilbijartinan ragihand, ku % 60'ê dangan jî hilbijartineke ku bi tenê %37'ê welaîyan tê de deng dabû, wergirtibû. Di wan rojên piştî hilbijartinan de sercem sê sed kes hatibûne kuştin. Serokê nû gelek paştir dê li xwe mikur bihata û bigota "ez di nav şert û mercên karesat de hatime hilbijartin." Fransa yek jî welaîtan pêşiyê bû ku serkeftina akademîsyenê sosyalîst nas kir: piştî çend heftayan Fransayê dîsa dest avête hevkarîya xwe ya digel Perava Îvoriyê ku bi darbeya qanûna 1999'ê re qut bûbû.

Zincîreya rûdanên piştî hilbijartinên meha bihurî, dişîbine neynika sermîşiv a yê sala 2000'an. Sala 2010'an, Gbagbo, her tiştî dike ji bo hêdîkirina (û paşê rawestandina) karê Lijneya hilbijartinê, RTI'yê jî bo propagandaya xwe bi kar tîne û merasîma sîndxwarina xwe diweşîne.

Sala 2010'ê, yê ku serkeftina xwe li ser RFI'yê (û li ser organên din ên biyani) radigihîne Ouattara ye, û yê ku bang li alîgirên xwe dike da ku dakevine ser cadayan ji bo bidestxistina desthilatê dîsa Ouattara ye. Dîsa xetera wê hindê heye ku dubendiya taze welaîf Îvoriyê wêran bike. Lewra serhildana çekdarî ya filona 2002'yê, ku Soro bi rê ve dibir, û derz û dabêşbûna welaîf her jî ber vederkirina Bakur bû, ku vederkirina Ouattara bi fêlan bûbû sembola vederkirina Bakur bixwe.

Lê belê, şerê navxweyî (2002-2006) û aştiya çekdarî ya bi dû re hatî, helamê Houphouët-Boigny dîsa hişyar kir, ku desthilata wî bi xwe re aşti û refah anibû, û hindêk subvansiyon pir bi aqilane li terefdarên xwe belav kiribûn. (5) Xelkê Îvorî careke din wê "bihuşta wînda" dixwazin ku kurteya xwe di wê fikra "Pîremêrê" de peyda dike ku nûçeyên televîzyonê pê dest pê dikirin: "dîlşadiya rasteqîne, bi tenê hingê tê teqdîr kirin gava ku ji dest diçe." Helbet pir zû jî bîr kirine ku xerabûna rewşa aborî û civakî ya welaîf gelek ji sala 1993'yê pêştir dest pê kiribû, bi taybetî bi tedbirên PAS û bi dermanê lîberalîzma ku IMF û Banka Cihanî danizilîndibûn. Lê belê rast e ku ji 1993'yê û pê ve, tu pêşketinê li welaîf nehate tomar kirin. Herweha, Îvoriyên ku êdî ji şer û mîlmilaneyên bêdawî yê xelefîyê westiyane, doza aşti û aramiyê dikin. Her sê "kur" an ev yek baş fam kiriyê. Digel vî hindê jî, dîvîla ku yariya wan lihevhatin û rîkeftinê bîne, derz û cudatiyan firehtir dike.

Bedie yê ku ji desthilatê hatibû dîr xistin, û Ouattara yê ku nekarîbû bigihiyê, ji sala 2005'ê pê de hevpeymaniyekê girêdidin ku bi rengê zengîla vejîna PDCI'yê olan dide. Navê Yekîtiya Alîgirên Houphouët bo demokrasî û geşedanê [Rassemblement des houphouëtistes pour la démocratie et le progrès (RHDP)] lê dikin. Ji vî hevpeymanîya taktîk wêdetir, fakereke din jî çalakkirina hevpeymanîya xelkê Bakur (Sénoufos, Malinkés an jî Dioulas) a bi Baouleyan bû, ku Baouleyî bîngê û palpiştên desthilata Houphouët-Boigny bûn. Bi tenê ev her du birên qewman pîraniya nufûsa welaîf ne.

Li hember wan, Gbagbo beramber desttewerdanên biyaniyan, bi taybetî yê Fransayê xwe wek parêzvanê serweriya Îvoriyê nîşan dide. Ji sala 2001'ê pê ve, geftan dixwe ku dikare şertên wan girêbestan dîsa guftûgo bike ku şirketên kevnehêza dagîrker tê de teref in, ew şirketên ku Houphouët-Boigny hêrgav tîkiliyên pir nêzik pê re girêdabûn. Lê belê, ji bo berhevkirina pîraniya Îvorîyan li dora xwe, divê ku piştîgiriya Baouleyan jî bigre, Baouleyên ku li Perava Îvoriyê qewmekî xwedan hêz û hebûnêke pir berfireh in. Lewma xwemalikîrîna îmajê Houphouët-Boigny di şexsê xwe de jê re dibe mecbûriyeteke, ne tenê ji ber ku kevneserokdewletê Îvoriyê yek jî pêşengên herî binavbang bû, belkî bi taybetî ji ber ku ew bigewdebûna tîfaq û yekîtiya neteweyî bû. Ji ber vî hindê Gbagbo jî her tiştê pêwîst kir da ku doza mîrata "Pîremêrî" bike, her çend bi salan li dijî siyaseta wî û rêbaza wî ya otorîter tîkoşiyabe jî. Hêj maye: sala 2010'ê, xwe wek tekane mîratgirê wî yê rewşa pêşkêş dike.

Gbagbo bi vî rengî dest davêje karûbarên pêwîst jî bo veguhastina paytextê Îvoriyê bo Yamoussoukroyê, ku gundê Houphouët-Boigny ye û di saxiya xwe de Houphouët-Boigny

Ji xwestibû vê derê bike paytext. Houphouet-Boigny jixwe li vî bajarokê li navenda welatî bazilîkeke [dêreke] fir'ewnî dabû ava kirin. Ev hemû înaat li mîmar Pierre Fakhoury tene spartin ku di heman demê de hatiye wezîfedarkirin ku qesra nû ya serokdewletiyê ava bike, cadeyên bajarên mezin tehmîr û serûber bike, projeya abîdeya Houphouet-Boigny li Abidjanê çêke û herweha projeya "Pont Laurent-Gbagbo" [Pira Laurent-Gbagbo] bibe serî, ku bi vî rengî pira bi navê wî jî dê li pîrên li ser navê Houphouet-Boigny û Charles de Gaulle zêde bibûya. Gbagbo herweha hewl dide jinebiya serokdewletê merhûm Therese Boignyê jî bixe nav refên xwe û bi vî armancê wîlaya wê ya ku di qumarê de li gazîneyê jî dest dabû dîsa jê re dikire.

Sala 2010'ê, sê hemanên "sê-pêpika siyaseta îvorî" (Bedie, Ouattara û Gbagbo) dikevine nav amadekariyên bo pêşbirka serokatîyê wekî ku li ser mîrata bavê neteweyê bikevine milmilaneyê (dawiyê?). Lê belê, ji bilî gotin û sembolan, cihê pirsyaran e ka di rastiyê de "Pîremêr"î çî ji wan re hişt.

Bedie ji parêzvan û mezinên xwe bi tenê qewmîyeta wî li ba xwe ragirtiye. Bedieyê bê karîzma, bê guman yek ji wan serokên Perava Îvoriyê ye yên ku bi yekdengî herî zêde rik û nefreta xelkî lê bû. Dawiya desthilata wî, êdî xelkî navê n'zueba (serxweş) lê kiribû. Lê belê, piştî deh salên qeyrana siyasî ya ji hîlbijartina karesatî ya cotmeha 2000'ê derketî, li ber çav û hizrên mîltanên PDCL'ê, Bedie ew kes bû ku ji hemûyan zêdetir sal û wextê xwe bi "Pîremêr"î re derbas kiribû, û lewma jî wî aliyê ve pirêza wî ji hemûyên din paqijtir bû. Heçî Ouattara ye, nasnav û payeyê biyanî ku reqîbên wî bi merema lawazkirina hêza wî pê ve kirin, erkê "panefrikayî" bi bîr tîne ku Houphouet-Boigny disparte Perava Îvoriyê, lê, berevajî reqîbê xwe Kwamé N'krumahê ganayî, bêyî ku bikare hema wek nimûne jî be wêdeyî sînoren dewletekê pêk bîne.

Mercên Gbagbo û pozîsyona wî hê jî aloztir xuya dikin. "Pîremêr"î di demên xwe yên dawî de jê re gotibû "Hey lo, tu çiqas dişibi min!" (6) Ev gotin di rastiyê de bi temamî ne şaş e. Gbagbo ew kes e ku karî ji hemûyên din baştir jeopolîtîkaya qewmî ya welatê Îvoriyê bi rê ve bibe, lewra wî jî dabû dû rêbaza rejîma yek-partiyî ku bi salan wî bi xwe dijafî lê dikir. Wek Houphouet-Boigny, siyasatmedarê herî behredar ê dema xwe ew e: ji sosyalîstiyê wêdetir pragmatîst e. Herçend alaya neteweyî bilind bike, baş pê dizane ku divê herweha carinan wek "pêşengê edetî" yê qewmê xwe jî tev bigere, û her wekî bavê serxwebûnê, ew jî gava pêwîst bû qet dudilîyê di vî hindê de nake. Bi vî rengî, herçend pîr-jînî li Perava Îvoriyê qedexe be, li gor resm û edetan bi Nady Bambaya bakurî re zewicî, ku bêguman ev zewac ji endîşe û hizrên wergirtina dengên bakuriyan vala nebû. Ev jina wî ya duyem, di 2010'an de bi erkê pêwendîdanîna digel xelkên bakurî rabû. Herweha, Gbagbo wek şewirmend Issa Malick Couliba yê endamê binemala xwedantesîr a Gon Coulibaly xiste nav refên xwe, ku Gon Coulibaly avakerê Korhogoya yekemîn bajarê bakurî ye û di zemanê xwe de hevpeymanekî nêzîk ê Houphouet-Boigny bû.

Di asta gotarê de, berawirdkirin heta vira ye. Bavê neteweyê –ku, piştî serdema dagirker, karê bi darê zorê hilweşand– herweha danerê biwêja

"Fransafrikayê" ye. Ji bo wî, ev biwêj îfadeya menayeke erênî ye, lewra derbirîna hevpeymanîyê bixêr a Fransayê ya digel Perava Îvoriyê ya azad e. Ji bo Gbagbo, Fransafrika nîşaneyê hîmayeta biyanîyan e: sozê dide ku dê dawî lê bîne. Herçend Houphouet-Boigny di tevahiya jiyana xwe ya siyasî de hewla birêxistina tîkiliyên baş digel hevpişeyên xwe yên fransî (ji Charles de Gaulle heta Jacques Chirac) dabe jî, xelefê wî, neyarê "Fransafrikeya bavo", xwe wek pêşengê "serxwebûna duyem" pêşkêş dike. (7)

Lê belê, wêdeyî endîşeyên duristkirina îmajê siyasî, ev qutbûna navbihurî tê heye veguherîneke sade û sethî be. Nexwe divê çawa fam bikin ku Gbagbo sala 2003'yê rêveberiya saziya benderan da destê Vincent Bolloré yê ku di heman demê de wek Femandarê Nizama Neteweyî ya Perava Îvoriyê hatibû destnîşankirin? Divê ji bo pêwendiyên Gbagbo yên digel Robert Bourgi yê şagirtê Jacques Foccart çî bêjin –ku di birêvebirina Fransafrikayê li qesra Elysee yê de xwedanê rola bingehîn – û şewirmendê resmî yê Nicolas Sarkozy bû? Herweha divê mirov çawa tê bigihîje ku Charles Ble Goude yê mirovê herî dilsoz ê Gbagbo, ku wek wezîrê ciwanan hate dest nîşan kirin piştî tûra duyem a hîlbijartinên serokatîyê yên 2010'ê, gelek bi hêsanî rabû bi riya şirketa xwe ya pêwendiyên siyasî şahiyêke mûzîkal bi rêk xist ku grûba Orange yê [grûbeke şirketan a frensî] sponsorî lê dikir. Axirî, ma ne Gbagbo di 2002'yê de bang li Fransayê kir ku di çarçoveya sepandina şertên rêkeftinê bergîriyê yên 1961'ê de şerê komên serhildêran bike? Heye ku Perava Îvoriya Gbagboyî li dû Fransafriqayêke be ku ne mîna berê siyasî û hukûmetî be, lê xwe bispêre şirketen taybetî û di wê çarçoveyê de bi rê ve biçê.

Gelo heye ku Gbagbo bibe qurbanê "sendroma muxalîfê ebedî"? Gbagbo yê ku bo heyameke dirêj bi rêbazên nedemokratîk ji desthilatê hate dîrxistin, niha hewl dide cihê xwe lê baş qahîm bike. Alîgirên wî bawer dikin ku şerê navxweyî (2002-2006) nehişt projeyên xwe yên mezin bibe serî. Li rexê xwe ve, serok Sarkozy jî mesafeyêke dixwe navbera xwe û Perava Îvoriyê, Çunkî tégihîştîye

ku her çî helwêsta ji Elysee yê bê, tê heye li dijî Fransî û şirketen wan ên li Perava Îvoriyê vegere. Gbagbo jî derdora xwe re gotiye, "Ji cerga çûna Chirac, ez re'hetir radizem". Serokê dewleta fransî her weha di vî dawîya 2010'ê de jî bi hişyarî tev geriya û bes piştî Barack Obamayê serokê DYA'yê, rabû helwêsta xwe aşkera kir. Lê belê, vî tedbîrê jî têrê nekir ku "welatparêzên " Gbagboyî Fransayê wek hedef dest nîşan bikin.

Heçî xelkê Îvoriyê ye, tevî rewşa karesat a welatî, tenya nîrxê ku "Pîremêr"î ji wan re hişt, anku dilsoziya li yekîtiya neteweyî û yekîtiya erdê Perava Îvoriyê, hê jî di nav wan de şert û nîrxê bingehîn e. Aya her sê kurên lanetî yên Houphouet-Boigny hê jî pabendvî nîrxî ne?

- 1 <http://www.ladepechedabidjan.net/>
- 2 Ev planên lêanîna strukturel ên ku di bin per û baskê saziyên finansê yên navneteweyî de hatin pêkanîn, wê taybetkirinê, pevguhertina serbest û kêmkirina qada xizmetên dewletê organize bikin
- 3 Pênasa sînordarker a nasnameya neteweyî ye ku li ser welatîyên dixwazî bikevin pêşbazîya hîlbijartinan – ji bo namzetan – yan jî dengdanê – ferz dike kokên xwe yên îvorî isbat bikin
- 4 Bédié, sala 1994ê mafê dengdanê yê biyanîyan da betal kirin, tevî ku Gbagbo ji sala 1990ê ve gazî dikirin ku "keriyê hîlbijêran" jî yê "Kevin" pêk hatiyê (yê "Kevin" jî xwe re "keriyekî hîlbijartinê" çêkirîye ku timî dengê xwe didin wî)
- 5 Di bin paraztina Burkîna Faso de, peymanên aştiyê rê li ber derbasbûneke siyasî vekirin. Soro, dibe serokwezîrê Gbagbo
- 6 Rojnameya partiya Gbagbo Notre Voie, di gotarekê de xwe li vî datîne, "Le talent d'Houphouët, le génie de Gbagbo (qabiliyeta Houphouëtê, dehaya Gbagbo)", Abidjan, 4ê çiriya paşî ya 2009an
- 7 Bixwîne, Anne-Cécile Robert, "Rêve d'une seconde indépendance (xeyala serxwebûneke duyemîn)", Manière de voir, hejmar 108, "Indispensable Afrique (Afrikaya dest jê nabe)", kanûn 2009 - çîle 2010

*Rojnameger. Nivîskar bi vî helkeftê spasiya Vanadis Feuillya arşivger dike.

Wergera ji fransî: Ergîn Opengin

Heşt salên krîza siyasî

19-09-2002. Eskerên Îvoriyî yên ku li Burkîna Fasoyê li mişextiyê bûn, bakurê welatî dixine bin kontrola xwe, lê nikarin Abidjana paytextê welatî bi dest bixin. Bi vî rengî welat dibe du parçê.

22-09-2002. Dewleta Fransayê ji bo derxistina hevvelatîyên fransî ji Îvoriyê, dest bi operasyona "Licorneyê " dike. Paşê, wezîfeya berevanîya di navbera terefên şerî de jî digire ser milên xwe.

23-09-2002. Civata Aborî ya Dewletên Efrîkaya Rojava (CADER) hêzeke aştiyê bi rêk dixê.

26-01-2003. Rêkeftinên Marcoussisê (Parîs) biryara dabeşkirin û parvekirina desthilatê digirin.

27-02-2004. Hêzên Operasyona Neteweyên Yekbûyî li Peravên Îvoriyê (ONYPÎ) bi erkê teqezkirina aşti û aramiyê radibin.

11-10-2004. Xwepêşander êrişî ser hêzên ONYPê dikin. Di encama rûdanan de gelek kes birîndar dibin.

06-11-2004. Hêzên çekdar ên neteweyî yên Peravên Îvoriyê [Les Forces armées nationales de Côte d'Ivoire (Fanci)] binkeya fransî ya Bouakeyê didine ber bombeyan: neh kes tene kuştin û sî û heft kes birîndar dibin. Li dijî vî yekê, Fransa filoya hewayî ya Îvoriyê dirûxîne. Roja paştir, hêzên fransî, li ber otêla Îvoriyê li Abidjanê guleyan li xwepêşanderan direşînin û di encamê de zêdetir ji dwanzdeh kesan tene kuştin.

04-03-2007. Rêkeftina aştiyê ya Ougadougouyê (Burkîna Faso). Serokê serhildêran Guillaume Soro bo serokatîya hukûmetêke muweqet tê dest nîşan kirin.

29-11-2009. Tarîxa hîlbijartinên serokatîya dewletê tê dest nîşan kirin û paş xistin.

31-10-2010. Di tûra yekem a hîlbijartina serokatîyê de Allassane Dramane Ouattara û Laurent Gbagbo her du namzedên pêşî ne. Henri Konan-Bedie ji bo hêskirina hîlbijartina Ouattara ji hîlbijartinan vedikişe.

02-12-2010. Lijneya Hilbijartinê ya Serbixwe, Outara wek serkeftiyê tûra duyê ya hîlbijartinên serokatîyê ya 28'ê mijdarê (çiriya paşîn) radigihîne.

03-12-2010. Lijneya Destûrê, piştî ku dengên li gelek wîlayetên bakurî yên welatî betal kirin, (Bouake, Khorogo, Ferkessedougou, Katiola, Boundiali, Dabakala û Seguela), ragihand ku serkeftiyê hîlbijartinan Gbagbo ye.

MUCÎZEYA HILBIJARTINÊN SEROKKOMARÎ YÊN DI WELATEKÎ JI HEV ÇIRRANDÎ DE

Qiraxê Kêlbefîl pêşeroja xwe dileyize

MICHAEL GALY*

Ileh di roja 31'ê çiriya pêşîn de." Bi van gotinan, serokkomarê Qiraxê Kêlbefîl Laurent Gbagbo'yî, di roja 6'ê tebaxa 2010'ê de, li Weqfa Felix-Houphouët Boigny ya ji bo lêgerîna aştîyê, xaniyekî heybet ê Yamoussoukro'yê (paytexta îdarî û siyasî ya Qiraxê Kêlbefîl), daxuyand ku dê, taliyê, hilbijartinên serokkomarî di welatê wî de li dar bikevin. Ji sala 2005'ê û vir de, tiştên weke nerazîbûna li ser listeya dengdêran, ji ber zagona kêlbefîlbûnê (1), û birînên ji şerrê hundirîn ê salên navbera 2002 û 2007'ê mayî, bûne sedema taloqkirinên dubare yê dengdanê. Hilbijartina dawî, ya ku di sala 2000'î de li dar ketibû, rapêrînên xwînê ji xwe re anîbûn, beriya ku tevîbûna xurt a taxên xizanan serkeftina Gbagbo'yî bi ser desthilata lerzokî ya leşkeran ferz bike (2). Dibe ku îlana hilbijartinan bê wext bibe, bes di rastiyê de, ew encama pêvajoyê dirêj a aştîkirina hundirîn û derveyî ye.

Tevî ku bêhedaniya herêmi - darbeyên leşkerî weke li Guinea'yê an li Guinea-Bissau'yê, çûnûhatinên koçberan yê aramişkest, hwd. - di qeyrana kêlbefîlî de rola xwe dileyizin, ji bo têgihîştina vê qeyranê, dîroka vê quweta aborî ya Rojavayê Afrîqayê jî watedar e. Felix Houphouët-Boigny bavê serxwebûna kêlbefîlî bû û ji 40 salî zêdetir li ser desthilata Qiraxê Kêlbefîl ma. Lê bi du mirina wî ya di sala 1993'ê de, navberiya tofandara " mîrasê " wî, Henri Konan Bedie, di sala 1999'ê de, ji bo cara yekemîn bû sedema ku leşkeran îxtîdar bi dest xist. Di meha îlona 2002'ê de, îsyaneke di bakurê welêt de dest pê kir, ku ew jî herêma esil a Alassane Dramane Ouattara'yî ye, berbijêrêkî ku ji ber zagona kêlbefîlbûnê, demeke berê ji reqabeta hilbijartinan hatibû dîrxistin. Gelo armanca îsyane ev bû ku tiştên di sindoqan de redkirî, bi çekan werin bidestxistin? Têvger bû sedema dabeşkirineke rastî ya welêt. Digel ku berçav bû ku hêzên îsyanker (kevneleşkerên kêlbefîlî, serbazên bi pere û ciwanên maceraxwaz) ji Burkîna Faso'ya cîran dihatin, fermanê û sermayedarên şerrî heta nuha nenas in, tevî ku hin dezgehên biyanî, û bi taybetî fransî, bi serûberî pê tînen mehkûmkirin.

Hevsengiyêke dijwar

Wuha xuya ye ku tîkiliyên bi Fransayê re, piştî ku rayedaran gavên hevpar avêtin, aram dibin, û ev jî ji bo rakirina rêgiriyan rewsa siyasî însûreke girîng e. Yek ji sedemên dijbertiya di navbera Paris û Yamoussoukro'yê de jî, hevneboriya serokkomarên Chirac û Gbagbo'yî bû (3). Ev hevneborî, di meha îlona 2004'ê de gihîşt radeya herî bilind: didu balafirên kêlbefîlî hîma leşkerî ya fransî ya Bouake'yê bombebaran kir (deh mirî, sî birîndar), û bi pey re jî, erîşa bertek a helikopter û tanqên hêza Licorne'yê, quweteke navberketinê ji kevnelatê mader ve şandî, bûbû sedema şêst û sê mirî û ji hezarî zêdetir birîndaran. Lê belê, paşê ku serokkomarê Gbagbo'yî nûdagirkeriya aborî ya fransî bi xurtî şermezar kir û xemsarî xist tîkiliyên her du welatan, danûstendinên mal û xizmetan dîsa jî dest pê dikin.

Pirraniya heşt hezar pênaberên fransî yê sala 2002'ê vegeyriyan welêt. Hêjayî gotinê ye ku kadroyên şirketên mezin weke Bolloré an Bouygues tu car derneketibûn. Li gorî hin agahiyan, protokoleke giştî ya efûya hevpar di navbera her du welatan de niqas dibe. Wekî din, şirketa Sagem'ê ya Parisê, kompûternasiya hilbijartinan bi rê ve dibe û ajansa reklamê Euro RSCG berpirsê xuyaniya serokkomarî ye. Ji îlana dengdanê ve, Gbagbo ji Sofres'ê anketên fikirê dixwaze (ku ew anket hane jî serkeftina wî vedibêjin).

Lê belê, "peymana dagirkeriyê" bi rastî betal bû. 43emîn firqeya bejayî ya deryayê (bi fransî, BIMA) û hêza seferber a fransî, ku ji sala 1970'ê ve li Qiraxê Kêlbefîlê bûn, dê helbet neçar bimînin ku welêt biterkinin, digel leşkerên Operasyona Neteweyên Yekbûyî ya li Qiraxê Kêlbefîl (bi fransî, Onuci) ku xelkê nêrehet dikin. Beşdarên din dê vê valahiyê tijî bikin: bazirganên surî-lubnanî, ji mêj ve bi cih bûyî, û sermayedarên çînî. Di platformên neftê yê dîrîqiraxî de, ku bi saya wan, Qiraxê Kêlbefîl li ser piyan ma û tevî sizayên rêxistinên navneteweyî, xwe ji nû ve çekdar kir, hemî hêzên aborî yê mezin cih digrin, ji bilî Fransayê...

Ji esasên jeopolîtîk zêdetir, weha xuya ye ku civaka kêlbefîlî xwe bi xwe hevsengiyêke tenik dît. Peymana aştîyê ya Ouagadougou'yê (Burkîna Faso) ya 2007'ê, rê da ku hikumeteke yekîtiya neteweyî bi awayekî mayînde bê ser kar, û endamên pirraniya serokkomarî, dijberiya civakî û îsyankeriya hevkar a partiya desthilat, Eniya Gelê Kêlbefîlê (PFI), di vê hikumetê de cih digrin. Kevneserokê serhildêran, Guillaume Soro'yî, li hemberî vekîşandina berbijêriya xwe ya ji bo hilbijartina serokkomarî ya bê, kursiya serokwezîrî bi dest xist (4). Hin kes heyîniya peymanê vêşartî derdibirin, ku li gorî vê yekê dê Gbagbo, piştî dawîya nûneriya xwe, desthilatê bide "peyrewê xwe yê siyasî". Ji bo dijberên wî, ev tifaq dabeşkirina dewlemendiyan welêt (hatinên kakao û neftê...) dinixumîne. Di rastiyê de jî, skandalên bertiliyê li hev zêde bûn. Di deverên deviyên de, "komzon" - komutanên zonê - yê îsyane, ku bi awayekî xirab naskirî ne, weke zalimên piçûk ên derveyî berbendiyê tev digerin û bê şerm ji xelkê didizin.

Weke nişana demê, gel li hemberî van kiryanan dest bi protestoyê dike, ku ew kiryan ne tenê ji aliyê îsyane ve, bes ji aliyê birêvebiriyê ve jî tînen kirin. Weha ye ku ji bo belgeyên ku di resmîyetê de bêlaş in, hin bervedarên dewletê û heta nûnerên dadê jî, bi awayekî daîmî ji 10 000 heta 50 000 franqên CFA (ji 15 heta 75 euroyan) bi zorê ji peyayan distînin ku belgeyên jidayikbûnê dixwazin da ku zarokên xwe bişînin dibistanê. Îroj, hin gundî - ciwanên xwenda, rewşenbîrên malnişîn, bêkarên ku vegeyriyan gund - li dijî vê bertiliya nişana embazekê civakî ya newekhev û dewlemendbûyîna nezagonî ya rayedaran, derdikevin.

Wekî din, aşbûyîna tîkiliyên herêmi jî bo muzakereyên li ser avakirina

statuyêke rojava-afrikayî ya koçber û biyaniyan bandoreke erênî dileyize, ku bi vî awayî neraziyên pirrhejmar ên li derdora xwestinên qeydkirina li ser listeyên dengdêriyê bi dawî jî dibin. Her weha, dibe ku rola siyasî ya dabeşên nijadî li gorî demên berê kêmîtir bi bandor bibe. Digel ku her ji sisê berbijêrên sereke weke nûnerê komeke nijadî-herêmî dikare bê dîtin - Krû ji bo serokkomarê Gbagbo, Akan ji bo Bedie'yî û Dyula (bakurî) jî bo Ouattara'yî - tehlîleke bi vî rengî listika siyasî nade famkirin.

Makîneya siyasî û leşkerî ya fransî vê pêşketinê piştguh dixê û ji ber xwedêgiravî afrikanasên weke Bernard Lugan'î (5), esfrê manendên derbasbûyî dimîne. Li gorî Lugan'î, bi tenê % 7 nifûsê piştgiri dide serokkomarê Gbagbo, yanî endamên nijadê wî û çend komikên "welatparêz". Ev nihêrîn gumanbar e û dikare matmayîna jeneralê Henri Poncet û hêza Licorne'yê li hemberî xwepêşandanên gelî yê mijdara 2004'ê şîrove bike.

Giraniya nifûsî ya Abican'ê, bajarekî pênc mîlyon niştecihan, ji bo hilbijartinan jî li vê yekê zêde dibe, ku qismetperistiyên "nijadî" tevlihev dike û destek dide ji holê derketina dengdaneke sinifî. Li gorî civaknasê Dédé Sêrî, yek ji sisê zewacên di paytexta aborî de tîkel in (di navbera gelên kêlbefîlî de an jî di navbera hemwelatî û biyaniyan de) (6).

Di bangdana xwe ya dengdêran de, serokkomarê Gbagbo bi hebûna *homo politîcusekî* kêlbefîlî bawer e, ku ew ê bikaribe bi berfrehî, hem li bakur û hem li başûrê welêt, xelkê kom bike. Ew baweriya xwe bi reftara rewaperist a gelî, jirêderxistina vekirî ya makîneya dewletê, binemriya medyayan, dabeşbûna dijberên xwe û heta alîkariya pere û banqnotan jî tîne.

Berevajî vê yekê, muxalefet, ji xwe, baweriya xwe bi diyardeya nijadîbûyîneke dengdanan ve girêdide, ku ew ê jî bihêle ku rayên bakur û rojhilatê welêt, yanî % 60'ê dengdêran, jê re werin veqetandin. Hevpariyêke di navbera derdorên bazirganiyê û beşeke rastgirên fransî de, ya ku beriya hevkarîya stratejîk dike, ya ku ji bo Parisê pîr berhemdar bû lê jî hêla Gbagbo'yî ve hat serobinkirin, yek ji xeyalên dijberiyê ye jî. Hevpeymana sosret a bi navê Kombûyîna Houphouëtîparêzên ji bo Aştî û Demokrasiyê (RHDP bi fransî) bi vî rengî jî tarîfe dibe.

Ev hevpeyman ha li Parisê, di sala 2005'ê de, di merasîmeke giranbuha û qirdik de, ji rayagiştî re hat pêşkêşkirin. Ew alîgirên Ouattara û Bedie'yî di nav xwe de vedihewîne, ji xwe hêjayî bibîrxistinê ye ku Bedie'yî tîgîha kêlbefîlbûnê derxistibû (û bi kar anîbû) da ku rê li ber namzetiya Ouattara'yî ya hilbijartinan bigre. Ku Gbagbo di dora yekem de nayê hilbijartin, vedana dengên di navbera her du berbijêran de dê zehmet bibe. Helwêsta axayê burkînayî, Blaise Compaoré, ne ewle jî dimîne: dibe ku bangî "dengdaneke lihevhatinê" ya ji bo Gbagbo'yî bike, an jî dibe

ku piştgiriya Ouattara bike, ji ber ku hejmareke mezin a Sahelî û Bakurî (koçberên burkînayî jî di nav de) piştewaniya wî dikin.

Hemû pêşdîtin hê jî dikarin rast bibin, yê jî nû ve destpêkirina pevçûnan an serhildanên bajarî yê mezin jî di nav de. Ji xwe pênc sed leşker li hêza navneteweyî ya Onuci'yê zêde bûn, û serokkomarê Gbagbo fermana "*lêxistina xurt*" da li hemberî van kesên ku dê hêminiyê bişkinin. Li gorî pirraniya çavdêran, digel ku artêşa îsyanker bi resmî çekên xwe danîbe, ew li derveyî berbendiyê dimîne. Sedemeke wê jî ev e ku ji nû ve tîketina civakî ya kevneşervanan asê ma.

Piştgirên navneteweyî yê giran

Viyana bisînorkirina sextekariya hemwelatî an qeyda li ser listeyên dengdêran sedema herî mezin a derengmayîna rayedaran a ji bo çekirina tomara dengdêran e. Wekî din, di herêmen bakur de, yê ku îsyankeran bi dest xistibûn, wan bi awayekî pergali belgeyên tomargehên nifûsê xira kirin. Ji ber şewirmendên zagonî, piştewaniyên lojîstîk ên navneteweyî û yê din, buhaya hilbijartina kêlbefîlî di dunyayê de gihîşt asta herî bilind, li derdora 40 mîlyar franqên CFA (60 mîlyon euroyan) ! Hêjayî gotinê ye ku desteya serbixwe ya hilbijartinê (CEI), ku pirraniya endamên wê ji nav refên dijberiyê tînen (li Afrîkayê diyardeyê weha bê şîbhê ye), ji nûkirina faylê berê (yê jî sala 2000'ê), jî nû ve çekirina tevahiya listeyê baştir dît (7). Ev jî gengaziya neraziyan piştî dengdanê diyar dike.

Ji xwe, bi nêzîkbûna 30'ê çiriya pêşînê re, gotegotên herî hevdijber tînen gerandin: tî gotin ku hemû piştewanên desthilatê nayên tomar-kirin û yê din jî bo çûna ser sindoqan pîr amade nînin, weke jî bo hilbijartinên şaredariyan yê 2001'ê. Tî gotin ku alîgirên Ouattara'yî jî, dê kesên neniştecih ên pirrhejmar bibin ser sindoqan. Leşkerên biyanî jî ji nijadên cuda pêk tînen, bes tu kes bi alînegiriya wan bawer nake...

Ji mirina Houphouët-Boigny'î ve, demokratîkbûna gav bi gav, vekirina ji pîrraliya medyayî re û paşxana hilbijartinan azadiya axaftinê zêde dikin, lê belê ew jî dibin sedema tîgîhîştinên werimandî û paranoyak Mina kremlînnasên zamanên berê, ku li desthilata sovyetî dikolîyan, rojnamevan an rewşenbîrên payebilind îroj dibin "sernavnas" û li ser serrûpelên çapemeniyêke harbûyî radiwestin. Bi taybetî, hin kes bi rêya weşanên Radio France Internationale (RFI), angoy Radyoya Fransayê ya Navneteweyî, ku nuha "Radio France Intoxication", angoy "Radyoya Fransayê ya Derewîn", jê re tî gotin dixwazin sūkast û hileyên Fransayê aşkere bikin... Di rastiyê de jî, dijminên desthilata Gbagbo'yî li Parisê pîr in, ji ber ku tu kesî jî bir nekîr ku wî xwestibû pazarên ji bo şirketên fransî veqetandî, ji dijberiya navneteweyî re veke...

Bi du taloqkirinên li pey hev, weha tî peyîn ku dora yekemîn a hilbijartina serokkomarî ya Qiraxê Kêlbefîl ê di roja 31'ê çiriya pêşîn de pêk were. Paşê pênc salên şerê hundirîn û neraziyên li ser listeyên dengdêriyê, ev diyarde nayê wateya çareseriyê hemû kêşeyan, lê belê rê li ber xurtkirina desthilat û demokrasiyê vedike.

Rast e ku kesek jî li hêviya "teqîna aştîyê" piştî hilbijartinên bêneraziyan, bi rengê Afrîka başûr ya pişt-apartheid'ê, nasekine, tegezariya gelan ("*Em westiyayî ne*" daîmî jî devê kêlbefîliyan derdikeve) weha ye ku mirov dikare, di vî welatê rojavayê Afrîkayê de, hêza sereke ya aboriya binherêmî, hêvi bike ku dengdanê demokrasiyê jî nû ve rewya bike...

* Siyasetnas û birêvebirê weşana "Guerres nomades et sociétés ouest-africaines" (Şerrên koçber û civakên rojavayê Afrîqayê), L'Harmattan, Paris, 2007.

1 Li gorî vê tarîfeya sînorker a nasnameya neteweyî, divê kesên ku dixwazin beşdarî reqabeta hilbijartinê bibin, weke berbijêr an jî weke dengdêr, eslên xwe yê kêlbefîlî îspat bikin

2 Bnr. "La Côte d'Ivoire tente la réconciliation nationale" (Qiraxê Kêlbefîlî lihevkeriya neteweyî dicerrîbîne), *Le Monde diplomatique*, berfanbara 2007'ê

3 Li ser vegotina buyerên qeyranê, bnr. Guy Labertit, *Adieu, Abidjan-sur-Seine! Les coulisses du conflit ivoirien* (Bi xatirê te, Abidjan-sur-Seine! Paşperdeyên şerrê kêlbefîlî), Autre temps, Paris, 2008

4 Bnr. Vladimir Cagnorali, "Une génération à l'assaut de la Côte d'Ivoire" (Nîşêke nû tî Qiraxê Kêlbefîlî bi dest bixe), *Le Monde diplomatique*, mijdara 2009'ê

5 Bernard Lugan, *Histoire de l'Afrique. Des origines à nos jours. (Dîroka Afrîkayê, ji kokên xwe heta îroj)*, Ellipses, Paris, 2009

6 Dédé Sêrî, *Mutations sociales en Côte d'Ivoire (Guherîna civakî yê li Qiraxê Kêlbefîlî)*, L'Harmattan, kol. "Bibliothèque du cinquantenaire des indépendances" (Pirtûkxaneya pêncî saliya serxwebûnan), Paris, dê bê weşandin

7 Bnr. Augusta Conchiglia, "Le rôle central de l'immigration" ("Rola sereke ya koçberiyê"), *Le Monde diplomatique*, berfanbara 2007'ê

Wergera ji fransî: Ergin Opengin
Redaksiyon: İbrahim Seydo Aydoğan

KULTUR-POLÎTİK

KEJO BAJAR

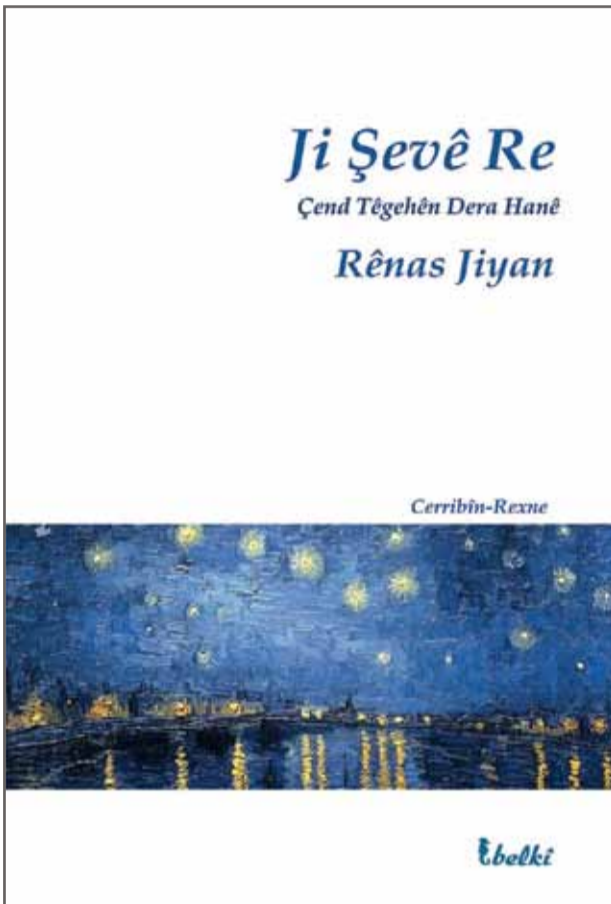
Berî Berfê: Rênas JİYAN

Ji ber ku tirkî tîra min nake ez bi kurdî dinivîsim." Ev peyv ji nameyê Rênas Jiyân hatiye wergirtin. Çawa ku di nav rûsîpiyên kurdan de herî pir helbestên Cegerxwîn tîra jiberkirin; îro di nav nîşê nû de ji helbestên ku herî pir tîra jiberkirin helbestên Rênas Jiyân in. Rênas Jiyân piştî derçûna "Janya (helbest), Mexzena Xwînê (helbest) û "Di Tuwaletê De" (şano) bi pirtûka "Ji Şevê Re Çend Têgehên Dera Hanê (ceribandin- rexne)" derket pêşberî xwendavanên xwe.

Tegehên herî bêxwedî, têgehên di nav şevê de mane; tegehên ku heta îro hûn dev ji kurdan berdin zimanê tûtiyên kurdan ji hatine asîmele kirin, dê bibin mijara vê pirtûkê û de Rênas Jiyân hewl bide ku zimanên wan tûtiyan û wan kurdan hilîne, ji bo ku wan bi zimanê wan bide axavtin.

Ji ber ku ew dizane ku di zemanê berê de ji bo tûtî (papaxan) xweş bipeyivîn şekir dixistin bin zimanê wan. Mînak: "Cil û bergên wan hebûn, cil û bergên wan...ên bi navê "Kandîs'i' 'ku ers li ser wan cil û bergan direelin"... guharên wan hebûn... kilên çavên wan hebûn... hebûn... hebûn...Ew Med bûn û ew hebûn... xwîna wan xweşik bû; ji ber ku wê xwînê biqasî tiliyekê qeymax girtibû." Dê Rênas Jiyân mijarên aidê kurdan bikole û arketîpên netewê biqêşê. Bi vî awayî de Rênas Jiyân vê ezbera ku li ser me hatiye ferz kirin, birûxîne: Kurd tu cara nikarin dewletan ava bikin. Erê Kurd dikarin dewletan ava bikin... Dikarin împeratoriyan ji ava bikin. Aha va ye MED. Fermo de îcar xwe biçûk bixînin.

Ne bi vê mijarê tenê bi mijarên li ser hunerê, li ser zimên û li ser civakê jî de nivîskar ezberan hilweşîne. Navên çend sernivîsan tenê jî de bike ku em

vê fahm bikin. "Dema Kuştina Ahmed Arifî Hatiye an na?, Ehmedê Xanî ne Filozof e!, Xwebûn, Xwedêbûn e, Li vî Bajari, Zarokên vî Zemanî û Hegel" Mijarên di vê pirtûkê de bi qasî terîya teyrê tawis fireh in. Rênas Jiyân perîkekê di hibrê de dike û pê behsa civaknasîyê dike, radihêje perîkeke din û pê qala psikolojiya serdestan û bindestan dike, de rahêje perîkeke din û pê çêlî "i" ya kurdî bike ku bêyî tîpa "î"yê bê çiqas pir kurdî jê çêdibe. "Î"qertafeke sereke ya zimanê kurdî ye. "Î" pir li kurdî tê. Ji ber ku di kurdî de "î" heye "zimanê kurdî" heye; û kurdî ji ber êşa canê xwe "digiri" û dibêje, î î î î î.....!" Mirov dikare bibêje ku nivîskar her parsûyekî şikestî yê vî neteweyî ditiye û xwestiye bicebirîne.

Taybetmendiyê hunerê kurdî heye. Helbestvan tenê helbestkarîyê, romannivîs tenê romanivîsîyê, çiroknivîs jî tenê çiroknivîsîyê

dikin. Wexta hunermendek ji qonaxekê xwe diavêje qonaxeke din bi ihtîmaleke mezin tîra diçe. Hunermendên kurd her ku xwe li asofîrekirina çeşnekî din yê hunerê radikişînin xelesa dora pênuşa wan teng dibe û wan difetîsîne. Sedemek pir aşkere yê vê yekê heye. Hunerê urd naxwîne; dinivîsîne lê ew bixwe naxwîne. Taybetmendiyê "Ji Şevê Re" jî ew e ku mişt xwendin e. Her ku di pirtûkê de behsa mijarekê bê kirin de teqez navên çend fikirdar, filozof û helbestkar û nivîskaran di wê rexne-ceribandinê de derbas bibe. Ev pirtûk bi tîra xwe xwendekar e. Ji bo mirov vê bibîne tenê mirov li navên di bin îndeksa tîpa "C"yê de hatine rêzkirin binêre, bes e: Camus, Cegerxwîn, Celadet, Cêlîne, Cezanne, Chare, Cicero, Cioren, Cizirî, Cogito, Cummings, Comte. Ev nav tenê di bin tîpa "C" yê de ne. Di îndeksa vê pirtûkê de 29 tîp hene. Hingê mirov hesabî hêsan bike ev dike xwendina 295 pirtûkan. Pirtûkekek bi ber a 295 rûpelî ji xwendina 295 pirtûkan çêdibe.

Rênas Jiyân ev pirtûk nenivîsîyê; ev pirtûk xwendîye...

Navê pirtûkê: Ji Şevê Re Çend Têgehên Dera Hanê
Nivîskar: Rênas Jiyân
Lewnê wê: Ese-rexne
Weşanxane: Belkî
Rûpel: 295
Buha: 15 TL
ISBN: 978-975-0156-95-3

Girava Gencîneyê: Robert Louis STEVENSON

Rojekê zilamekî bi navê Billy Bones bi sindoqekê tê xana Amîral Benbow'ê. Li xanê bi cî dibe û sibê heta êvarê romê vedixwe, car caran jî çend qirûş pere dixê bêrika Jim Hawkins'ê ciwan ku çavdêriya zilamê bi lingekî bike. Piştî mirina Bones ji bo xwediyên xanê deynê xwe ji wî bigirin sindoqa wî vedikin û rastî nexşeya gencîneya Kaptan Flint'ê navdar tîra. De heman de demê de hevalê Kaptan Flint, John Silver'ê yekling (ku di şûna ew lingê tune de dengê qeysîkê wî wê di nav romanê de tim weke nîşaneya xeteran bixuye) û zilamê kor jî li pey wê nexşeya gencîneyê ne. Lê di raûnda yekem de nexşe di navlepên Jim Hawkins'ê xort de dimîne. Jim Hawkins nexşe radestî Bijîşk Livesey û Beg dike; diya xwe ya jinebî û xana şewitî ya Amîral Benbowa li dû xwe dihêle. Romana Stevenson hinek jî di nav serpehatiyên deryayî yên korsanan de mezinbûna Jim Hawkins'ê xort e jî ku piştî serpehatiyên êdî ew xortekî destbixwîn e. Qetla Îsreal Hands ketiye hustuyê wî.

Li rêgeha gencîneyê keştiya Hispaniola'yê bi rê dikeve. Beg, Kaptan Smollet, Jim Hawkins, Jonh Silver bi tevahî pazdeh kes li Hispaniola'yê siwar dibin û ber bi Girava Gencîneyê ve bi rê dikêvin. John Silver û hevalên wî wê xwe bi dizî weke murettebat nîşan bidin û di keştiyê de weke karkeran kar bikin. Lê gava keştî tê nêzikî giravê rûpoşên rûyê û berdika li ber xwe derdixe û êdî weke serokê serhildana korsanan derdikeve pêş. Kesên di keştiyê de dibin du beş. Ji wê kêlikê û pê ve wê şerên herdu aliyan dest pê bike. Li aliyekî John Silver'ê yekling û hevalên wî yên korsan, li aliyê din jî Kaptan Smollet û hevalên xwe li ser avê û li ser bejahiya Girava Gencîneyê dikevin şerekî yeman. Birnên şûna şûran, biranînen korsanan, serpehatiyên jiyane, şer, kahûr, demançe, rom, konyak, ala Îngilîterê, stargeh, tûtiyê bi navê Kaptan Flint, sawa ruhê kaptan Flint, qerqûdeyên korsanan, kuştin, sondên li ser deqa reş, birîndarî û Ben Gunnê nîvbiaqil...

"Panzdeh zilamên li ser sindoqa zilamê mirî- Ha - bavê min - ha û şuşeyek rom" ev stranê de ji her derê romanê olan bide. Piştî ku John Silver û hevalên xwe digihînin ciyê ku gencîne lê veşartîye, wê rastî destiyê kulingekî, çahlek vikîvala û rastî zêrekî dugîneyî werin. Ji ber ku Ben Gunn'ê ku sê sal berê weke ceza li giravê weke ceza hatiye hiştin, gencîne derxistiye; ew li şikefta xwe veşartîye û gencîne radestî Bijîşk Livesey û Kaptanê birîndar kiriye. Wêneyên hemû qralên Ewropayê li ser wan zêrekî dugîneyî de ne, xêzkirî ne. Dawiya dawî jî panzde zilamên di stranê de wê pênc kes tenê vegerin mala xwe û ên din jî, wê hinek ji wan bibin xwarina segmasiyan, hinek ji wan jî wê bibin xwediyên gorên wenda.

Kurd ne xwedî derya ne, lê bi vê wergera ku ji deqa orjînal hatiye kirin, çirûskên ku wê xwe bikin xwedî ferhengê deryayî didin. Êdî em jî dikarin tîbûna xwe ya zimanî bi ava deryayê û bi xwê bişkînin. Êdî em jî dikarin qeyikên xwe yên kaxizî û kurmancî di nav awa rûbarên şerîr de bi ber deryayê ve bi rê bikin.

Navê pirtûkê: Girava Gencîneyê
Nivîskar: R. L. Stevenson
Weşanxane: Lîs
Lewn: Roman
Rûpel: 260
Wergera Ji Îngilîzî: Bilal Çelik
Buha: 15 TL
ISBN: 978-605-5683-40-5

Romana Gava Heyatê

Divê di destpêkê de bê gotin ku di nav romana Gava Heyatê de em li milkê bi kurmançiyê bixwe ne. Di nav vî romana Lokman Ayebe de em dikarin "bi berxikê" xwe re, bi "baxçê xwe re" bi kûçikên xweyên li ber derî re tîra xwe bi kurmancî bipeyivîn û dilê xwe li kurmançiyê rehet bikin. Çawa ku wexta destê kurdekî/ê bi tiştêkî heram bibe, ji bo 'helaliyê dihere destê xwe di nav axê de dike û bi dû re destê xwe dişo û 'helal dike', romannivîsê me jî weha ruhê me, hêmasazîya me, bîra me bi axê, bi avê û bi kurmançiyê 'helal dike' û me bi kurmançiyê katarsîse dike. Li romaneke 180 rûpelî bifikirin ku hûn hew rastî du hevokên ku referansa wan bi tirkî ye tîra. "Seqema

serê sibehê, heta kejiyê însên ew dicemidand.(r. 35). Yekser dev li zoqayê kirin...(r.115)". Ev bi xwe di warê zimên de serkeftinek e. Qet nebe du caran tenê em rastî zimanekî dêmarî tîra jî zimanê yadê bi şîr ve dibin. Bi şewazekî din mirov dikare li ser zimanê vî romanê weha bibêje: Lokman Ayebe daqûlî ser ferhengê pelên wê şewitandî dibe û peyvên li ser karbona pelan ku hema hema dixuyin, dixwîne û ji nû ve gîyanê wan zindî dike.

Mijara romanê bi piranî li Dêrikê derbas dibe. Û Dêrik weke mikro-Kurdistanê hatiye hîlbijartin. Bûyerên ku di vî romanê de derbas dibin, kême zêde li her derê welêt derbas bûne. Lehengê me Taserê Mencilî di beşa yekem de sêwiyek e ku li ber siya zinarekî hatiye dunyayê. Di beşa duyem de Siyabendê şerwan e, di beşa sêyem de Sefayê kontr-qesas e, di beşa çarem de Sedat Alyurekê li devera Be'hra Reş penaber e û evîndar

e, di beşa dawiyê de jî dişa dixwaze ku bibe Taser û li ser koka xwe şîr be. An jî dixwaze sêwîbûna xwe bi welatekî biceribîne. Di her beşekî de bi navekî din, wekî karakterekî din, bi nasnameyê din derdikeve pêşîya me, lê em ji şayesandinê (teswîrê) pê derdixînin ku lehengê me heman leheng e. Şayesandinên weke qels û lawaz, çavên nûtîkî û bejna wî ya kinik nîşanên deşîfeya nasnameyên lehengê me ne. Ne hew tenê ji lehengên romanê, Qeder jî bi saya şayesandinê û bi peyvên stranekê nasnameyên xwe eşkere dike. Porê sorgezî û xekek xekekî Qederê dide dest. Romannivîs jî şayesandinên lehengan xaçepîrsek çêkiriye û daye ber me. Em jî bi xwendinê wan malikên xaçepîrsek yek bi yek dadigirin, lê mixabin piştî ku em bersivên xaçepîrsa xwe temam dikin bi vî temamkirinê jî hemû roman û bûyer ji hev derdikevin, aha hingê romannivîsê me derdikeve pêşîya me û bersivên xaçepîrsa ku me rast temam kiriye ji me re dibêje.

"Erê gidi ez im; Taserê belengaz ez im...Siyabendê şerwan ez im... Û ew Sedatê evîndar jî ez im..." Ev bersivên ku tîra dayîn perdeya ku heya anîha li ser romanê hatiye vegirtin bi carekê hîltîne û keda xwendavanê xwe yê di vî warî de bi erdê de diteqîne.

Wê were bîra kesên ku romana Patrick Suskind ya bi navê Bêhnê xwendibin. Di vî romanê de jiyana Fransayê ya wê çaxê bi terma bêhnê tê vegotin. Lehengê sêwî yê wê romanê Jean-Baptiste Grenuille jî ber ku bêhna însana ji canê wî nayê, dixwaze ku parfuma herî bi bêhn û bi tesîr ji insanen çêbike da ku weke xwedayekî hukim li wan bike. Ji bo çêkirina vî parfûmê can û porê keçikên ciwan û bedew jê re lazim in. Lehengê qesas jî ji bo kuştina wan keçikan tîra xwe nake. Erê mijar çêkirina parfûmê ye lê fon bixwe Fransa ye. An jî em weha lê zêde bikin roman ji hûrgilîyan ber bi termê qerese ve diçe. Di romana Gava Heyatê de rihanên ku di qutikan

de hatine şitilandin hene û bi rastî jî ew romanê gelekî bedew dikin. Zergaya deştî pê kûrmê xwe yî çiyayî dişkîne. Hezkirina lehengê me û dêya wî ya neheq bi rihanê tê ava kirin. Rihan ligel hewqas neçêbûnên di rûyê lehengê de xulqekî baş bi Taser re çêdike û romanê gelekî jîndar dike. Ev hûrgilîya rihanê di beşekî de mezin dibe, di beşekî de bêhn dide, lê rihan bi carekê de jî wenda dibin. Yanî rihan û hûrgilî di carekê de ji laşê romanê tîra qurmiçandin. Gelo mirov qalibê sabûnê ji bêrika Leopold Bloom derxîne, de çiqas tişt ji romana Ulysessê kême bibe? Fermo Gava Heyatê bêhn bikin.

Navê pirtûkê: Gava Heyatê
Nivîskar: Lokman Ayebe
Çeşin: Roman
Weşanxane: Belkî
ISBN: 978-975-0156-91-9

Jiyan bi kurdî xweş e

Malperên Kurdî

Destpêka internetê mîna îroj nebû, mirov nikaribû malperan wisa bi hêsanî ava bike û bixwe internetê ku herkes bixwîne û temaşê bike. Bikaranîna internetê mîna dema me erzan jî nebû û ji sazkarîna malperan re gelek pisporî pêwîst bû. Lê dîsa jî kurd û internet hema bêje ji destpêka derketina internetê ve hev dinasin. Gelek kurdan hewl dida ku bi rêya internetê agahdarîyan bidin, berhemên xwe belav bikin, xwe bigihînin kurdan û cihanê.

Mirov dikare bibêje ku pêşketin, têkûzîkirin û xurtbûna internetê herî zêde ji bo wan kesan bi kêrhatî bû ku nikaribûn dengê xwe bigihînin bir û raya giştî. Kurd jî bi vî awayî, bi rêya internetê (email û malper) dengê xwe hîn çêtir gihandin sazî û dezgehên cihanê yên ku ji bo mafên mirovan çalak bûn û agahdarî belav dikirin.

Mirov di nav civaka kurdî de hemû rewşên destpêk û pêşketina internetê û bikaranîna wê mîna malperên kurdî bide berçav, dîsa jî rastî hin çetînahiyên bikaranîna tê; mirov dê çawa bikare di nav vî çarçoveya tevlihev de nûçe, nivîs û agahdarîyên pêwîst bineqîne?

Hîn jî zelalî û malperên objektîf jî kurdan re pêwîst in. Malperên kurdî yên naveroktîjî, serbixwe, objektîf, inforatîv û ji aliyê form ve sade, kêmtêraktif hîn jî gerek in; malperên pişeyî, zanistî, kûr, kalîteberz gerek in.

Di cîhana global de civatek bê internet nabe. Li cem cîhana real, cîhaneke virtuel jî heye êdî: Ev cîhan jî hema bêje ewqas real e; mirov dikare di internetê mîna ku li bazarê ye bikire û bifiroşe, wergirtina agahdarîyan, xwendina pirtûkan, guhdarkirina mûzîkê, temaşkirina filman bûye karekî gelek hêsan. Pirs ne ew e, gelo mirov internetê bi kar bîne, malperan çêbike yan na, pirs ew e ku mirov vî yekê çawa bike, bi çî awayî hîn efektîfîr bi kar bîne, bê ku di cîhaneke nenas de wînda bibe û gelek zêde dema xwe tê de derbas bike.

Ber bi bikaranîneke hîn çêtir, kalîteberz, naveroktîjî û inforatîv ve divê internet jî aliyê kurdan ve jî li ser bingehêkî manîdar hîn bêtir çiyê xwe bigire. Internet pencereya kurdan a ber bi cîhanê ve ye û bi ya min wê pêşketina xwe hîn cidîtir bidomîne.

NAVEROK ÇILE 2011

Sir û çizirîn
SERGE HALIMI
► R. 1

Civata tirk kurdan çawa fîm dike?
ÎSMAIL BEŞİKÇİ
► R. 1

Ji ÇAPEMENIYÊ
► R. 2

Ji Ewropaya kevnar
BERNARD CASSEN
► R. 2

Rista agahdarbûna ji rastiyên dîrokî yên Dêrsimê li ser çareserkirina pirsgrêkên îro
PROF. DR. AHMET ÖZER
► R. 4

Li Ewropayê, listika sê malbatan
DOMINIQUE VIDAL
► R. 6

Li rojhilatê giraniya rabirdûyê
MICHAEL MINKENBERG
► R. 7

Li rastê, jîheydekêtin û ji nû ve pêkanîna nîzame
L. BONELLI û R. LAUDANI
► R. 8

Xatirxwestina dawî ji xweşbîniya holandî
RINKE VAN DEN BRINK
► R. 9

Li Belçikayê nesîmetrîbûnê rast nasnameyî
SERGE GOVAERT
► R. 9

Almanya li pey statuyêke hêza mezin e
PHILIPPE LEYMARIE
► R. 10

Cîhaneke din mumkin e
LAURENT CORDONNIER
► R. 11

Neteweyekî parçebûyî: Zor û zehmetiyên têkoşîna gelê kurd
SÉLIM TURQUIÉ
► R. 12

Piştî peymana di navbera Bexda û Tehranê de
► R. 13

Çin û Kore
Rastîya li pişt qehremanên geşbîn
PHILIPPE PONS
► R. 14 + 15

Di bin siya Waşingtonê de têkiliyên Pekîn û Riyadê
Diplomaşîya hecê
ALAIN GRESH
► R. 16 + 17

Gava sazî nema dikarin razên xwe biparêzin
FELIX STALDER
► R. 18

Daxwaza mirina peyamnêr
PHILIPPE RIVIÈRE
► R. 19

Mîratgirên lanetî yên Peravên Îvoriyê
VLADIMIR CAGNOLARI
► R. 20

Qiraxê Kêlbeffil pêşeroja xwe dileyize
MICHAEL GALY
► R. 22

Kultur - Polîtîk
KEJO BAJAR
► R. 23

Forma Abonetiye

Nav: _____
Name _____

Navnîşan: _____
Address _____

Koda Postayê: _____ Bajaz: _____
Postcode _____ City _____

Telefon: _____

E-Mail: _____

Le Monde diplomatique kurdi, salnameya 2011 yan diyarî aboneyên xwe yên nû dike!
Heta 31'ê çile bibe abone: salnameya LMD-kurdi wek diyarî bigre, roj û mehan bi kurdî bişopîne

Abonetiya salane (12 hejmar!)

- Almanya (50 €) Derveyî Almaniyayê (60 €)
- Abonetiya dijital (20 €)

Independent Kurdish Media Group GmbH (IKMG)
Carnotstr. 4 - D-10587 Berlin

Berliner Volksbank - Hesab/Account/Konto: 2284 1230 10 - BLZ: 100 900 00
IBAN: DE78 1009 0000 2284 1230 10 - BIC/SWIFT: BEVODEBB

